T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE GEÇEN TARIM ÜRÜNLERİ VE DAĞILIŞLARININ TÜRKİYE SINIRLARI DÂHİLİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yeliz TEMİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR

Çankırı – 2022

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE GEÇEN TARIM ÜRÜNLERİ VE DAĞILIŞLARININ TÜRKİYE SINIRLARI DÂHİLİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Yeliz TEMİZ
ORCID: 0000-0002-7500-2487

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR

Çankırı – 2022

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

31/10/2022

Yeliz TEMİZ

TEZ KABUL VE ONAY
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yeliz TEMİZ tarafından hazırlanan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Geçen Tarım Ürünleri ve Dağılışlarının Türkiye Sınırları Dâhilinde Değerlendirilmesi başlıklı bu çalışma, 18.10.2022 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Coğrafya Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Barış TAŞ	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Rüya BAYAR	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 13/10/2022 tarih ve 2022/46-10 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Coşkun POLAT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **i**

TEZ KABUL VE ONAY ..... **ii**

İÇİNDEKİLER ..... **iii**

ÖZET ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **viii**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **ix**

GRAFİK LİSTESİ ..... **x**

HARİTALAR LİSTESİ ..... **xi**

1. GİRİŞ **1**

2. BÖLÜM
EVLİYA ÇELEBİNİN HAYATI VE SEYAHATNAMESİNİN ÖNEMİ **7**

2.1. Evliya Çelebi'nin Hayatı 7

2.2. Evliya Çelebi Seyahatnamesi Üzerine 8

2.3. Coğrafya Açısından Seyahatname ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi 10

3. BÖLÜM
TARIM VE TARIM COĞRAFYASI **15**

3.1. Tarihi Süreçte Tarım ve Tarım Coğrafyası 15

3.1.1. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tarımsal Faaliyetler 17

3.1.2. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Tarımsal Faaliyetler 25

3.2. Etkileyen Faktörler ve Yetiştirilen Ürünler Bakımından Türkiye'de Tarım 30

3.3. Tarım Coğrafyası ve Araştırma İlgili Çalışmalar..... 34

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 41

4.1. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 41

4.2. Yöntem ve Materyal..... 42

5. BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA 43

5.1. Bulgular..... 43

5.1.1. Tarım Ürünlerinin Çeşitlilik Bakımından Özellikleri 44

5.1.2. Tarım Ürünlerinin Dağılış Bakımından Özellikleri 49

5.1.3. Tarım Ürünlerinin Üretildikleri Yerden Başka Yerlere Gönderilmesi 55

5.1.4. Türkiye'deki Güncel Tarımsal Ürün Çeşitliliği ile Karşılaştırma..... 62

6. SONUÇ VE ÖNERİLER..... 69

KAYNAKÇA 70

ÖZGEÇMİŞ..... 77

ÖZET

Bu çalışmada Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi ele alınmıştır. XVII. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi coğrafyacı olmamasına karşın seyahatnamesinde gezdiği yerleri anlatarak, yaşamış olduğu dönemin kültürel, siyasi, tarihi yapıları, gerçekleşen coğrafi olayları, halkın geçim kaynakları, o dönemde yetişen tarım ürünleri gibi pek çok konuda bilgiler vermektedir. Yaptığı seyahatler ile coğrafya bilimine de katkı sağlayan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi o günün tarım faaliyetlerinin neler olduğu bilgilerinin öğrenilmesi bakımından çok önemli bir kaynak durumundadır. Seyahatnamede gezdiği yerleri anlatırken anlatılarında dönemin tarımsal faaliyetlerine özellikle yetiştirilen ürünler bağlamında yer vermiştir. En azından tarım ürünlerinin adları, tüketim durumları ve özellikleri hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Böylelikle çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye sınırları içinde yer alan bölümünde yetişen tarım ürünlerine dair, dağılış, ürün çeşitliliği ve ticareti gibi konular ele alınmıştır. Bahsi geçen ürünlerin yetişme alanları ve çeşitlilik bakımından değişim durumları incelenmiştir. Seyahatnamenin yazıldığı XVII. yüzyıldan günümüze tarım ürünleri çeşitliliğinde artış olduğu görülmüştür. Bunun nedeni, Türkiye'ye daha sonraları getirilen ve yetiştiriciliği yapılan ürünlerdir. Elde edilen ürün miktarlarında da gelişen teknoloji ve diğer şartlar sayesinde artışlar kaydedilmiştir. Aynı zamanda o dönemde yaygın olan meyan kökü, eğir kökü gibi bazı ürünlere verilen önemin günümüzde azaldığı belirlenmiştir. Çalışmanın dönem çalışmaları için bir kaynak olması düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Evliya Çelebi, Seyahatname, Türkiye'de Tarım, Tarım Ürünleri.

ABSTRACT

In this study, Evliya Çelebi's travel book is discussed. Although Evliya Çelebi, who lived in the 17th centrury, was not a geoprapher, he describes the places he visited in his travel book and gives inormation on many subjects such as the cultural, political structure of the period, historical structures, the geopraphical events, that took place, the livelihoods of the people, and the agricultural products grown at that time. The travel book of Evliya Çelebi, who contributed to the science of geography with these travels he made, is a very important resource in terms of learning what the agricultural activities of travel book, the author explained the places he visited, and gave information on agricultural geography, which agricultural product were grown at that time, the growing conditions of the products, storage conditions, and the trade of these products, storage conditions, and the trade of these products, along with other general topics in his work. In the part of the Ottoman Empire located within the borders of today's Turkey, the agricultural products grown in the XVIIth century, in which provinces they are grown intensively, product diversity and trade are discussed. Today, the growing areas of these products and their change in terms of diversity have been examined. As a result it has been observed that there has been an increase in the diversity of agricultural products from the XVIIth century when the travelogue was written, with the products brought to Turkey later and grown. Increases have been recorded in the amount of products obtained from the lands with the developing technology. At that time, it has been determined that the importance given to some products such as licorice root and spruce root has decreased today.

Keywords: Geography, Evliya Celebi, Travelogue, Agriculture in Turkey, Agricultural Products.

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçmesinin temelini oluşturan tarım faaliyeti, dün olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır. Gelişen teknoloji ile tarım şekli değişmiş, üretim düzeyinde artış sağlanmıştır. XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun günümüz Türkiye sınırları içerisinde kalan kısmı ile günümüz Türkiye'si arasındaki değişim ve benzerlikleri ortaya koymayı amaçlayan çalışma daha ziyade tarım coğrafyası ile ilgilidir. Evliya Çelebi ile ilgili bu tarzda tematik bir çalışma daha önce yürütülmemiş bu nedenle de ilk olması bakımından önemli görülmüştür.

Gerek tez yazımımda ve gerekse öncesinde çalışmamda bilimsel bir bakış açısıyla yönlendiren her kapısını çaldığımızda destek gördüğüm tez danışmanın Doç. Dr. Nazan KARAKAŞ ÖZÜR'e, haritalandırma kısmında destek gördüğüm görüş ve önerileriyle tez çalışmama katkı sağlayan Doç. Dr. Rüya BAYAR ve Prof. Dr. Barış TAŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

GAAT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
FİSKOBİRLİK	Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
TARİŞ	Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimarlar Odası Birliği
TUİK	Türkiye İstatistik Kurumu
yy.	Yüzyıl

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No Sayfa

Tablo 2.1: Seyahatnamede ciltlere göre konu/yer dağılımı 9

Tablo 5.1: Seyahatnamede adı geçen tarım ürünleri 44

Tablo 5.2: Seyahatnamede adı geçen iller ve ürünler..... 46

Tablo 5.3: Seyahatnamede ticaret ve hediyeleşmeye konu olan ürünler 56

Tablo 5.4: Türkiye'de tarım ürünlerinin illere göre çeşitlilik durumu (2020) 63

Tablo 5.5: Türkiye'de Tarım ürünlerinin ürün gruplarına göre çeşitliliği (2020) 65

GRAFİK LİSTESİ

Grafik No Sayfa

Grafik 5.1: Seyahatnamede geçen ürünlerin frekansları..... 49

HARİTALAR LİSTESİ

Harita No Sayfa

Harita 2.1: Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği yerler. 14

Harita 5.1: Seyahatnamede tarım ürünlerinin illere göre dağılımı 51

Harita 5.2: Seyahatname tarım ürünü taramasında en çok ürün çeşitliliğine sahip bölge 52

Harita 5.3: Seyahatname tarım ürünü taramasında en az adı geçen iller. 53

Harita 5.4: Seyahatname tarım ürünü taramasında en çok adı geçen iller. 55

Harita 5.5: Seyahatname tarım ürünü taramasında adı geçmeyen iller. 56

Harita 5.6: Seyahatnamede ticaret ve hediyeleşmeye konu olan ürünler ile gönderildikleri yerler. 58

1. GİRİŞ

Geçmişte sınırları belli bir yerin coğrafi özelliklerinin araştırılması hem o günkü olay ve olguların açıklanmasında hem de güncel olay ve olguların anlaşılmasında kullanılabilir. Coğrafyanın önemli alanlarından biri olan tarihi coğrafya, geçmişte belirlenen herhangi bir zaman diliminde genel ya da özel coğrafya araştırmaları yapmaktadır. "Tarihi Coğrafya bir mekânın modern/çağdaş coğrafya ilke ve yöntemlerine göre geçmişte yapılan araştırmasıdır (Gümüşçü, 2018, s. 19)." Böylelikle geçmiş dönemdeki coğrafi durumun incelenmesi tarihi coğrafyanın konusudur (Baydil, 2004, s. 25). Tarihi coğrafyanın veri kaynaklarını arazi kaynakları, yüzey kaynakları, yerleşme ve yapılar, arkeolojik kaynaklar, tabii arşiv kaynakları, toponomik kaynaklar, sözlü kaynakları; menşei belli olmayan fakat ağızdan ağıza söylenerek gelen tarihi şiirler, türküler, hikâyeler, romanlar, efsaneler, mitler menkıbeler, fıkralar ve atasözleri oluşturmaktadır. Müze kaynakları, arşiv kaynakları, yazma kaynakları; elle yazılarak ortaya konan her çeşit kitap, risale, mektup, levha gibi belgeler ile görüntülü ve sesli arşiv malzemeleri; her türlü resim ve fotoğrafı kapsamaktadır (Gümüşçü, 2018, ss. 43-266). Bu kaynaklara ek olarak güncel saha gezileri, tanıklar ya da tanıklara ait bilgi veya belge bulunduran ikincil kişi ve kaynaklar sayılabilir. Coğrafyanın geniş konu yelpazesi içinde tarihi coğrafya kaynağı sayılabilecek başka insan faaliyetlerinin incelenmesi de mümkündür. Örneğin geçmişte herhangi bir yer ve zaman diliminde kurulan yerleşmeler veya belirlenen yerde yapılan ekonomik faaliyetler verilebilir. Bu faaliyetler içinde tarımın neolitik dönemden itibaren başlaması ve temel besin kaynağı üretmesi nedeniyle doğrudan insan hayatıyla ilgili olması bakımından ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılı üretilen coğrafi eserler bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Devlet sınırları içinde kalan alanların tanımlanması ve anlatılması konusu daha önceki yüzyıllarda yaşayan İslam coğrafyacılarından kalan bir gelenektir. Strabo'nun (MÖ.63-MS.63) en büyük yapıtı olan Coğrafya, bu tarzın kökeninin daha eskilere dayandığını da göstermektedir. Kitap dünyanın üç kıtasını Asya, Avrupa ve Afrika'yı tanımlayan 17 ciltlik bir kitaptır. Tarihi coğrafya ve coğrafya tarihi hakkında önemli bilgiler taşımaktadır. Eserde bir yöntem olarak

görülen coğrafyacıların gezdikleri yerlerden bilgi toplaması bugün de coğrafyanın yöntemlerinden en önemlisidir (Özür, 2015, 79-70).

İlkçağda başlayan mekânı betimleme faaliyetinin Orta Çağ İslam devletlerinde daha geniş alanlarda, İlkçağ bilgilerini de ekleyerek ve geliştirerek yaygınlaştığı görülmüştür. Örneğin Makdisi (X. yüzyıl) ve İbn Havkal'ın (X. yüzyıl) çalışmaları ve ürettikleri eserler bu yöntem ile ortaya çıkmıştır. İslam ülkesi içinde gezerek gördükleri yerler hakkında bilgi toplayan müellifler, bu yerler hakkında daha sonraki coğrafyacılara kaynak oluşturan önemli eserler bırakmışlardır. Seyahat ederek yazma geleneği böylece devam etmiş, Osmanlı coğrafyacılığında da yer bulmuştur. Örneğin savaş sırasında orduyla birlikte yapılan yolculuklar *sefername* ya da *menâzilname* olarak kayıtlara geçmiştir. Bunlar içinde Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn* adlı eseri verilebilir (Matrakçı Nasuh, 1976). Esasen bir devlet görevlisi olan Evliya Çelebi'de yaptığı seyahatleri kitaplaştırmış, yaşadığı yüzyıldaki Osmanlı topraklarının coğrafi özellikleri hakkında önemli bilgiler derlemiştir. Eser sadece coğrafyacılar tarafından değil, tarihçiler ve etnologlar için de önemlidir (Tezcan, 2018, s. 59). Bu bakımdan Osmanlı'nın XVII. yüzyılına ışık tutan eserin farklı araştırmacılarca incelendiği de görülmüştür. Örneğin A. Özyalçıner, *Evliya Çelebi Seyahatname* adlı eserinde, önce seyyahın hayatından, seyahatlerine başlamasından söz ederek, İstanbul kalesi, İstanbul'da bulunan madenler, düzenlenen şenlikler anlatılmıştır. Seyyahın gezdiği örneğin Bursa gibi diğer şehirlerde bulunan şifalı kaplıcalar, Trabzon'un yiyecekleri, Amasra, Bahçesaray gibi yörelerin özelliklerinden alıntılar bulunmaktadır. Ayrıca eserde seyahatnamede geçen dikkat çekici öyküleri ele alınmıştır (Özyalçıner, 2017).

Y.Ö. Diniz, *Evliya Çelebinin Acayip ve Garip Dünyası* adlı kitabında, metnin anlatım özellikleri üzerinde durarak, yazarın, seyahatnamesinde gezip geçtiği yerlerin fiziki, sosyal, siyasal özelliklerini anlattığını belirtmiştir. Bunun yanında oralarda yaşayanların sözlü kültürünü, tarihsel ve efsanevi anlatılarını, hikâyelerini aktararak seyyahın yaşadığı olaylarda hayata bakış açısını ele almıştır. Gerek seyahatname hakkında ve gerekse yazarın dünyaya bakış açısı hakkında açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır (Özay Diniz, 2017).

B. Etik, F. Güven ve B. Kalkan *Evliya Çelebi Gönlünü Dinle Ama Her İstediğini Verme* isimli kitapta seyahatnamenin insanlar hakkında derin bilgileri ele almasının yanında, cami, çeşme, kale, mescit, hamam, saray, manastır gibi gidilen yerlerdeki eserlerden bahsedildiği, bu eserlerin yapımı ile ilgili detaylar verildiği, böylece yazımda canlı bir görünüm sergilendiği, güçlü tasvirler, mizah ve mübalağaya yer verildiği görülmüştür (Etik, Güven ve Kalkan, 2021).

N. Tezcan *Seyyahın Kitabı Evliya Çelebi Üzerine Makaleler* kitabında Evliya Çelebi üzerine araştırma yapan Joseph von Hammer-Purgstall'in Evliya Çelebi kimdi? ve Stathi'nin bulup yayınladığı bir tavsiye mektubundan, XX. yüzyılın başında Evliya Çelebi araştırmalarına katılan Franz Taeschner'dan söz etmektedir. Taeschner'ın seyahatnameyi Osmanlı'nın Anadolu topografyası ve Anadolu'daki ulaşım ağı için kaynak olarak kullandığından, seyahatnamedeki anlatım özelliklerinden, tasvirlerden, anlatımda önem sıralamalarından söz etmektedir (Tezcan, 2019).

Bunların yanında seyahatname konusunda yabancı yazarlarca hazırlanan kitaplar da mevcuttur. M. Yerasimos'un, Evliya Çelebi'nin gezdiği yerlerde yetişen ürünler, esnafların özellikleri ve yapılan yemekleri konu alan *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yemek Kültürü* eseri seyahatnamede anlatılanlar içinden belli konuların üzerinde nasıl çalışılabileceğine örnek teşkil etmektedir (Yerasimos, 2018). R. Dankoff'un da konu ile ilgili önemli çalışmaları bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin, Osmanlı'da gurur duyduğu kurumlar ve Celâli isyanları gibi konularda hayata bakışını, dervişliği, vakıf denetçiliği gibi toplumsal konumundan ve seyahatnamenin anlatım özelliklerinden söz ettiği *Seyyah'ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* gibi kitaplar da yazmıştır (Dankoff, 2021). Yazar ve eseri Türkiye dışında da araştırmalara konu olmuştur.

Seyahatname, Türk Dili, eğitim öğretim, bilgi ve belge yönetimi coğrafya, tarih, din, halk bilimi, kamu yönetimi, mühendislik, müzik, mimarlık, işletme, zooloji gibi pek çok alanda tezlere kaynaklık etmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi (bundan sonra sadece *Seyahatname* olarak belirtilecektir) esas alınarak yapılan tezlere baktığımızda, bu çalışmanın alanı olan tarım coğrafyası alanında daha önce çalışma yapılmadığı görülmüştür. Coğrafya alanında yapılan çalışmada Kudüs esas alınarak bir tez hazırlanmıştır (Emek, 2019). Diğer alanlarda yapılan çalışmalar ise edebiyat

alanında, Evliya Çelebi seyahatnamesi üzerine çalışma yapanların betimlenmesi, XVII. yüzyıldaki dil ve anlatım, tarih alanında, Mısır'daki eyalet sistemi, Halep'te kültürel miras, İstanbul'da esnaf ve zanaat üzerine çalışmalar şeklindedir. Gazetecilik alanında, Evliya Çelebi'nin ilk savaş muhabiri olarak incelemesi yapılmış, halk bilimi alanında, Evliya Çelebi'den hareketle kahvehanelerden "cafelere" dönüşüm çalışılmıştır. Sosyoloji alanında, seyahatin sosyolojik imkânı konusu olmak üzere seyahatname üzerine tezler yazılmış böylelikle pek çok alanda yazıldığı dönemin bilgilerinin ortaya çıkarılması için kaynak oluşturmuştur (URL 1). Bu araştırmalar içinde coğrafyacıların fazla yer almaması ve eserin taşıdığı coğrafi nitelikler bakımından bütünsel ya da parça parça değerlendirilmemiş olması önemli bir eksikliktir. Hem o dönemin tahlil edilmesinde hem de bugünkü Türk coğrafyacılığının değerlendirilmesinde Seyahatname'ye dair ayrıntılı analizlerin eksikliği dikkat çekmektedir.

Seyahatname'de coğrafyacıların inceleme alanlarına girebilecek birçok konu ile ilgili bilgiler vermiştir. Bunlar yer şekilleri, sular, iklim durumu ya da seyahat sırasındaki hava olayları, bitki örtüsü, nüfusa dair özellikler, yerleşmeler, idari coğrafya bilgileri ve ekonomik faaliyetler olarak sıralanabilir. Seyahatname'de çizilen sınıra göre Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya, Balkanlar, Kırım, Dağıstan, Kıpçak Diyarı, Afrika ülkelerinden Sudan ve Habeşistan anlatılmıştır. Bu alanlar hakkında yukarıda işaret edilen konularda çeşitli yoğunlukta bilgiler aktarılmıştır (Harita 2.1.).

Bu çalışmada Seyahatname'de geçen tarım ürünleri araştırılmıştır. Tarım insanların toplayıcılık ve avcılıktan sonra gelen insanlık tarihinin çok eski dönemlerine kadar giden en eski insanlık uğraşılarından biridir. Tarım faaliyetlerinin başlamasından sonra gelişip çeşitlendiği bilinmektedir. Temel insan ihtiyacı olan besinlerin sağlandığı tarım faaliyeti her çağda önemli olmuştur. Konu gelecekte de insan faaliyetleri içindeki önemini koruyacaktır. Bu nedenle tarım tarihi incelemeleri diğer araştırmacılar gibi coğrafyacıların da sıklıkla yaptığı çalışmalar arasındadır (Mazoyer and Roudart, 2006). Coğrafyacıların tarımsal faaliyetleri temel konu olarak almaları en temel insan faaliyeti olarak insan çevre ilişkisini ortaya koyan somut bir unsur olmasından kaynaklanır. İnsanın tıpkı yerleşim alanlarını kurmada olduğu gibi tarımsal faaliyetler yaptığı alanları da beşerî bir ortama çevirmesi söz konusundur.

Bu yönüyle tarım beşerî coğrafya içinde yer alan ekonomik faaliyetler arasında en önemlilerden birisi olagelmiştir.

Tarım, toplumun sosyal ve ekonomik etkinlikler çerçevesinde geliştirdiği ekonomik etkinliklerin bütünü anlamına gelir. Tarım faaliyeti ekonomik faaliyetler içinde birincil etkinlikler olup, toprağı ekme, biçme, hayvancılık, avcılık, balıkçılık, su ürünleri gibi üretim alanlarına sahiptir (Doğanay ve Çoşkun, 2020, s. 26). Tarım faaliyeti ekonomik coğrafyanın alt konularından birini oluşturmaktadır. Ürün yetiştirmek amacıyla toprağın işlenmesi ve bakımının yapılması, yetiştirilecek zirai bitkilerin (kültür bitkilerinin) tohumlarının ekilmesi veya fidanlarının dikilmesi, bu bitkilerin yetişme dönemlerinde gerekli olan bakım ve mücadelenin (sulama, çapalama, budama, gübreleme, ilaçlamanın vb.) yapılması, yetişmiş ürünlerin hasat edilmesi "tarımsal faaliyet" olarak tanımlanmaktadır (Özçağlar, 2014, s. 128). Tarımsal faaliyetler sonucunda temel besin maddeleri üretilmektedir. Bu nedenle de tarım faaliyeti insanlığın geçmişinde olduğu kadar geleceğinde de çok önemlidir. Dünyada nüfusun ve tarım alanlarının artış hızı doğru orantılı değildir. XIX. yüzyılın başında 1 milyar olan dünya nüfusu 7,9 milyara yükselmiş durumdadır. Yaklaşık 8 katı artmış olan bu nüfusa karşılık tarım arazilerinde ise düzensiz kentleşme, sanayi faaliyetleri, erozyon gibi nedenlerle azalma yaşanmaktadır. Gıda ve hammadde ihtiyacı nedeniyle tarım sektörünün önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle de tarım konusu araştırmacıların gündeminde olmaya devam etmektedir. Geçmiş dönmelere ait tarımsal faaliyetler araştırmaları bugün ve gelecek için çeşitli açılardan değerli görülmektedir. Öncelikle yerel üretimler ve gittikçe azalan bir yere özgü türlerin korunması ve devamlılığının sağlanması gündemdeki yerini korumaktadır.

Araştırmanın önemli görülen bir diğer yönü, coğrafyacıların geçmişe dair yapacakları araştırmalarda, seyahatnamelerin veri kaynağı olarak kullanılmasına dair bir çalışma olmasıdır. Benzer bir çalışmanın henüz gerçekleşmemiş olması Anadolu ve Trakya tarımı hakkında döneme ait ilk elden sunulan gözlemlerin derlenip analiz edilmesi diğer araştırmacılar için geçmiş, bugün ve geleceğe dair çıkarımlarda veri zenginliği sağlama potansiyeli taşımaktadır. Coğrafya tarihi çalışmaları için bir veri kaynağı

olarak ve bu tür araştırmalarda kullanılacak yöntem önerisi olarak da çalışmanın dikkate alınması gereklidir.

Çalışma, Seyahatname'de geçen tarım ürünlerini çeşitlilik ve dağılış bakımından incelenmiştir. Yöntem tanımlaması ve bulgular kısmına geçmeden önce araştırmanın kuramsal temelleri ve ana materyalini tanımlamak adına önce Evliya Çelebi ve Seyahatname daha sonra Tarım coğrafyası ile ilgili bilgilerin bulunduğu iki ayrı bölüm tasarlanmıştır.

2. BÖLÜM

EVLİYA ÇELEBİNİN HAYATI VE SEYAHATNAMESİNİN ÖNEMİ

2.1. Evliya Çelebi'nin Hayatı

Evliya Çelebi, 25 Mart 1611'de İstanbul Unkapanı'nda doğmuştur. Evliya, doğduğunda yetmiş küsur yaşında olan babası Derviş Muhammed Zilli o sırada Saray'da kuyumcu başı olarak görev yapmaktadır. Annesi hakkında Abaza kökenli olduğu dışında pek bilgi yoktur. Seyyahın yaşamında önemli bir yeri olan Melek Ahmed Paşa, kısa bir dönem sadrazamlık görevinde de bulunmuş olup yakın akrabasıdır. 1636 yılında Kadir Gece'sinde Ayasofya'da sekiz saat ezberinden Kuran okuyunca, Sultan'ın ilgisini çekmiş ve saraya alınmıştır. Evliya Saray'da iki yıl kadar kalmıştır. 1638'de Bağdat seferinden önce, 40 akçe yevmiye ile sipahi ocağına girerek saraydan ayrılmış ve İstanbul dışındaki yolculuklara başlamıştır (Yerasimos, 2019, s. 17). Evliya Celebi, Seyahatname'sinin altıncı cildinde, aile kökünün Ahmet Yesevi'ye kadar ulaştığından söz etmektedir. Evliya Çelebi ilköğrenimini sıbyan mektebinde yapmış, sonrasında Unkapanı'nda bulunan Hamid Efendi Medresesi'nde yedi yıl eğitim almıştır. Bu arada Kuran-ı Kerim'i ezberlemiştir. Babasından da güzel sanatlar öğrenmiştir. Evliya'nın en bilinen unvanı (görgülü bilgili kimse anlamında) Çelebi'dir. Kendisi ise mücerred (bekarlar için kullanılır), derviş veya fakir, bî-riya (riyakar olmayan) sıfatlarını kendisine uygun bulmuştur. Eserinde kendisinden Dünya gezgini, insanoğlu dostu olarak bahsetmiştir. Evliya Çelebi gezerken aynı zamanda savaşlara da katılmış, savaşlardan aldığı ganimetler, buralarda kendisine sunulan hediyeler, yaptığı ticaretlerle elde ettiği gelirle rahat bir hayat sürmüştür (Etik ve Kalkan, 2021, ss. 10-7). Buraya kadar kısaca hayat hikâyesi verilen Evliya Çelebi gezerek geçirdiği ömrü boyunca gördüklerini yazmış ve dönemin Osmanlı Devleti toprakları ile ilgili oldukça zengin bir bilgi kaynağı oluşturmuştur. Dünyada bilinen seyahatnameler içinde kapsadığı alan ve verdiği bilgiler bakımından ilk sıralarda gelmektedir.

2.2. Evliya Çelebi Seyahatnamesi Üzerine

Evliya Çelebi'nin çocukluğunda babası ile yakınlarından dinlediği öyküler, söylenceler ve masallarla başlayan serüven düşüncesi, gençlik yıllarında uzak ülkeleri gezme isteğiyle şiddetlenmiştir. Evliya Çelebi gezisini önce İstanbul şehrini dolaşarak başlatmıştır. İstanbul'un hemen her semtinde kahvehanelere, meyhanelere, tekkelere girip çıkarak saz ve söz âlemlerine katılmıştır. Gezip gördüklerini, duyduklarını yazmaya başlamıştır. Sipahiler zümresine katıldıktan sonra 1640 yılında Bursa ve İzmit gezisi yaparak ilk İstanbul dışı gezisini başlatmıştır. Burada belirtmek gerekir ki Evliya Çelebi gezilerini tek başına değil bazen sefere çıkan bir paşa ya da sadrazam yanında bazen de küçük bir grupla yapmıştır. Yanında her türlü hizmetini gören atlı bir kafileyle gezmiştir. Gezdiği yerleri, duyduklarını 3000 sayfa tutan 10 cilde aktarmıştır. Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Osmanlı Devleti'nin komşu ülkelerle ilişkilerini de yansıtırken daha çok Osmanlı coğrafyasındaki her türlü uygarlık ürününe ve kültürel varlığa tanıklık etmiştir. Yani yazar gezdiği yerlerin türlü söylence, masal, mâni, oyun, eğlence, inanç, komşuluk, giyim kuşam gibi geleneksel halk edebiyatını sanatını, halkın geleneklerini, göreneklerini, toplumsal davranışlarını ~~yansıtmaya~~ aktarmaya çalışmıştır. Bunun yanında yörenin evleri, camileri, mescitleri, çeşmeleri, hanları, konakları, hamamları, manastırları, kiliseleri, kuleleri, surları gibi yapılarını da anlatmıştır (Özyalçıner, 2017, ss. 20-9). Seyahatname'sinde yerleşim yerlerinin isimlerinin kökeninden bahsetmiştir. Örneğin, Üsküdar isminin Eskidar'dan geldiği zamanla Üsküdar'a dönüştüğü gibi bilgiler yer alır. Ayrıca, Damalis Kulesi ve Kızkulesi gibi yapıların da yapılışları ve isimlerinin kaynaklarını anlatmıştır (Akkaya, 2017, 327-323). Evliya Çelebi Osmanlı İmparatorluğu ve çevresinde yer alan pek çok ülkeyi gezmiştir (Tablo 1). Gördüğü yerlerin iklimini günlük yaşantısı, geçim kaynaklarını, ekilen ürünleri, bu ürünlerin değerlendirilmesi, yemekleri gibi pek çok özelliğinden bahsetmiştir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi çok yönlü anlatımıyla özgünlük taşımaktadır. Anlatımı ise günlük konuşma diline yakın, akıcı, sürükleyici, yer yer eğlenceli özelliktedir.

Tablo 2.2. Seyahatname'de ciltlere göre konu/yer dağılımı.

Cilt	Bahsedilen Yerler
I	İstanbul ve Çevresi
II	Bolu, Bursa, Bursa, Trabzon, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit, Şirvan Vilayeti (Siirt), Gürcistan
III	Konya, Kayseri, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne
IV	Bağdat, Basra, Bitlis, Diyarbakır, Isfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van
V	Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp
VI	Podgorica, İştib, Virdin, Budin, Estergon, Çiğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra, Venedik, Mostar, Kanije
VII	Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Kalmukistan, Saray, Moskova
VIII	Girit, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Kavala, Selanik, Naravin, Tekirdağ, Gümülcine, Tırhala
IX	Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine
X	Mısır, Sudan, Habeşistan, Cibuti, Somali, Kenya, Tanzanya

(Kaynak: Evliya Çelebi Seyahatnamesi esas alınarak hazırlanmıştır. Kahraman ve Dağlı, 2013).

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul'a getirilen çok az sayıda bulunan kopyalarına önce Batı'da ilgi gösterilmiştir. Türkçe'de önce Müntehabât-ı Evliya Çelebi (1843) iki ciltten oluşan bir seçme ile duyulmuştur (Demir, 2015, s.196). UNESCO tarafından 2001 yılı "Evliya Çelebi Yılı" ilan edilerek, onu ve seyahatnamesini konu alan bilimsel toplantılar ve yayınlar yapılmıştır (Kahraman ve Dağlı, 2013, s.3). Bir ansiklopedi gibi pek çok konuda bilgi veren, sistematik bir coğrafya eseri olmasa da bu devirde özel bir yeri olan Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eserin coğrafi değeri ayrıca belirtilmelidir. Çünkü bu eser, sadece basit bir seyahatname olmaktan çok uzak geniş kapsamlı bir coğrafya eseridir. Böyle kıymetli bir eserin yazarı, şahsına münhasır Evliya Çelebi'den başkası değildir. Bu kadar renkli ve zengin bir seyahatname yazan Evliya Çelebi hakkında son araştırmalar, onun harita konusuna da merak sardığını ve haritalar çizdiğini ortaya koymuştur (Tezcan, 2019).

Eserin dili sade ve konuşma dilindedir. Eserde gezilen ülkelerin örf ve adetleri, tarihi ve yöresel coğrafyası açısından da önem taşımaktadır. Yazar, gezdiği yerlerde duyduğu masallara ve hurafelere de Seyahatname'sinde yer vermiştir. Gezdiği şehirlerin havasını örneğin Urfa şehri için yazı yaz kışı kıştır, Sivas için havası ziyade şiddetli olduğundan bağ ve bahçesi yoktur şeklinde anlatmaktadır (Türkay, 1999, ss. 53-52). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Osmanlı devletinin kültür, yerleşme, ekonomik özellikleri başta olmak üzere birçok özelliği çok yönlü ve detaylı olarak anlatmıştır.

2.3. Coğrafya Açısından Seyahatname ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Seyahatname, çeşitli amaçlarla yapılan yolculuklarda yazılan eserlere verilen genel isim olarak tanımlanmaktadır. Kelime kökeni olarak Arapça gezmek manasında seyahat ve Farsça mektup manasında kullanılan name sözcüklerinin birleşiminde oluşmaktadır (Yazıcı, 2009, s.9). Seyahatname yazıcılığı oldukça eski bir gelenek olup, ilkçağlardan bu yana bilinmektedir. Dünya gezi edebiyatında bulunan İbn-i Battuta, Marco Polo ve üçüncü olarak da Evliya Çelebi'ye ait Seyahatname en çok tanınan eserler olarak bilinmektedir (Etik ve Kalkan, 2021, s. 23). Marco Polo Seyahatnamesi hem Orta Çağ Avrupası'nın Doğu hakkında ortaya koyduğu yazılı kaynaklardan olup, Doğu'ya ulaşmak isteyen Batılar içinde rehber niteliğinde bir kaynak özelliği göstermektedir. Marco Polo'nun Doğu yolculuğu 1260-1295 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Bir kafileyle yapılan yolculuk Kafkasya'nın güneyinden başlayıp, Çin, Hindistan, İran, Azerbaycan, Trabzon ve İstanbul'u kapsamaktadır. Marco Polo, seyahatnamesinde Kuzey ve Güney Çin şehirleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş, Doğu'ya ulaşmaya çalışan Batılıları bilgilendirmiştir (Baydar, 2003, ss. 189-187). Seyâhat-nâme-i İbn Battûta, XIV. yüzyılda İslâm âlemi ve Türklük dünyasını yansıtan önemli kaynaklardan biridir. İbn Battûta gezilerini üç seferde yapmış, gezilerinin toplamı yirmi dokuz yıl sürmüştür. Gezilerinden en uzunu ilki olup, mağrip (batı) ve meşrik (doğu) ülkelerinin tümünü kapsamaktadır. İbn Battûta'nın gezilerinde en uzun kaldığı ülkelerden biri Hindistan diğeri ise Çin'dir. Seyyâh, Anadolu hakkında yazdıklarını sunmadan önce, Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mısır, Filistin, Suriye, Hicaz, Yemen, Irak, İran, Mozambik'e kadar Doğu Afrika kıyıları, Arabistan Yarımadası'nın güney ve doğu kıyıları, Anadolu, Kırım, Kıpçak İlleri, İstanbul, Buhara, Afganistan, Seylan, Hind

Okyanus'unda birçok ada, Endonezya, Hindi Çini, Çin ve İspanya'yı gezmiştir. İspanya'da Endülüs'te bulunan belli başlı Müslüman şehirlerini gezmiş, Müslümanların yaşadıkları ülkeleri görmüştür. Anadolu'da kendisine ilginç gelen bilgileri not etmiştir. Anadolu'nun sosyal, kültürel, folklorik, ekonomik ve siyasî hayatıyla ilgili o zamanın Türk kültür ve medeniyet hayatına ışık tutucu bilgiler vermektedir (Çakmakçı, 2006, ss. 163-159).

İnsanoğlunun var oluşuyla başlayan dünyayı tanıma merakı Yakınçağda Avrupa'daki devletlerce desteklenerek sistemli olarak Coğrafi keşifler yapılmış, keşfedilen yeni kıtalar, yeni yerler ile yeni devletler kurulmuş, dünyanın nüfus dağılışı, siyasi düzeni değişmiş, yeni kurulan ülkelerde yaşayan yerli halklar ise bu toprakların sahibi olmaktan artık çıkmıştır. Keşifler sonrası yapılan seyahatler de kayda alınmış ancak daha teknik bir dille raporlaştırılmıştır. Özellikle sömürgecilik için gerekli olan bilgilerin, bu şekilde eski seyyah geleneğinin bir nevi yenilenmesiyle toplandığı görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek askeri amaçlı ve gerekse keşif amaçlı olarak seyahatler yapan eserler ortaya çıkaran seyyahlar bulunmaktadır. Bunlardan İbn Ecâ Seyahatnamesi'nin Türk tarihi açısından önemli bir eser olduğu düşünülmektedir. Eser XV. yüzyılın ikinci yarısında Mısır, Suriye, Doğu ve Güney Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak bölgelerinde hüküm süren Türk devletlerini ve beyliklerinin kültürel yapılarını ve siyasi tarihlerini anlama yönünden önemlidir. Eser ayrıca Memlûkler Dönemi'nin idari ve askeri teşkilatlarını da anlatmakta, bu yönüyle de askeri teşkilat açısından da önem taşımaktadır. İbn Ecâ Seyahatnamesi'ni 1471-1478 yılları arasında yazmıştır. Evliya Çelebi gibi sefere çıkmış ve devlet görevlisi olarak gezilerini yapmıştır (Şeker, 2018, s. 21). Osmanlı'da mekân hakkında tasviri bilgiler veren başka önemli isimler de bulunmaktadır.

Yeni Çağ' da Avrupa'da başlayan coğrafi keşifler ise Katolik hükümdarlarca desteklenmiştir. Kristof Kolomb'un (1451-1512) keşifleri modern Batı medeniyetinin inşaatına yardımcı olan fetih ve kolonizasyon dönemini de başlatmıştır. Bu keşiflerin Osmanlı Devletine bir çok açıdan yansımaları olmuştur. Piri Reis son gelişmeleri yakından takip etmiş, Dünya haritasını çizerken Kolomb'un verdiği bilgilerden de yararlanmıştır (Tekeli, 1985, ss. 659-660). İtalyan Kâşif

Amerigo Vespucci, Amerika'nın ayrı bir kıta olduğunu İtalya'ya yazdığı mektuplarda bildirmiştir. Kâşifin adı Amerika kıtasına bugünkü adını vermiştir. Keşifler sırasında bu kâşiflerden gelen mektup ve raporlar da seyahat literatürü bağlamında önemlidir.

Osmanlı coğrafyacılığında, Piri Reis (1465-1554) denizci ve coğrafyacı olarak iki harita ve bahriye adlı bir kitap bırakmıştır. *Kitab-ı Bahriye*, bütünüyle bir coğrafi eser olup, Piri Reis'in Akdeniz'deki seferleri sırasında gezdiği yerlere dair topladığı bilgiler ve gözlemlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yani eser gezi ve gözlem sonuçlarına dayanmaktadır. Bu bakımdan tür olarak seyahatname olarak anılmasa da mekânı tasvir eden niteliği ile Osmanlı coğrafyacılığı birikiminde önemli bir yere sahiptir (Doğanay, 2020, ss. 141-138). Piri Reis'in haritaları da örneğin yer isimleri ve kıyı özellikleri gibi dönemin mekân özellikleri hakkında verilen bilgiler bakımından dikkate değerdir.

Bir diğer Osmanlı coğrafya eseri olarak anılabilecek kitap, Seydi Ali Reis'in yazmış olduğu *Mir'atü'l-Memalik*'tir. Bir görev gereği Hint Okyanusu'na açılan ve oradan karaya çıkmak zorunda kalan Seydi Ali Reis, Hindistan'dan kara yoluyla dönüşünde yazmaya başlamış ve 1557'de İstanbul'da eseri tamamlamıştır. Seydi Ali Reis, edebî ve yarı hikâye tarzında başından geçenleri anlatmış, uğradığı memleketler, tanıştığı hükümdarlar, gördüğü olaylar ve ziyaret ettiği türbeleri ele alınmıştır (Ak, 2009). Eser XVI. yüzyıl için Osmanlı sınırından Hindistan'a kadar olan kesimler ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Tarz olarak seyahatname olmasa da mekânı tasvir eden ve bu anlamada benzerlik gösteren bir diğer eser sefaretnamelerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. yüzyılda başlayan çağdaşlaşma hareketleri kapsamında, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi elçi payesiyle Paris'e gönderilmiştir. Aynı zamanda siyasi görevi ile de Fransa'da bulunan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi yazdığı sefaretnamede dönemin Fransa'sı hakkında bilgiler vermekte, az da olsa mukayese bilgileri bulunmaktadır. Bu eser Lale Devri'nin dinamiklerini oluşturmuş, Batı'ya ait sosyo kültürel etkiler Osmanlı'da da görülmeye başlanmıştır (Polatçı, 2011, ss. 255-252). Sefaretname ve takrirler, ait oldukları dönem hakkında verdikleri bilgilerle döneme

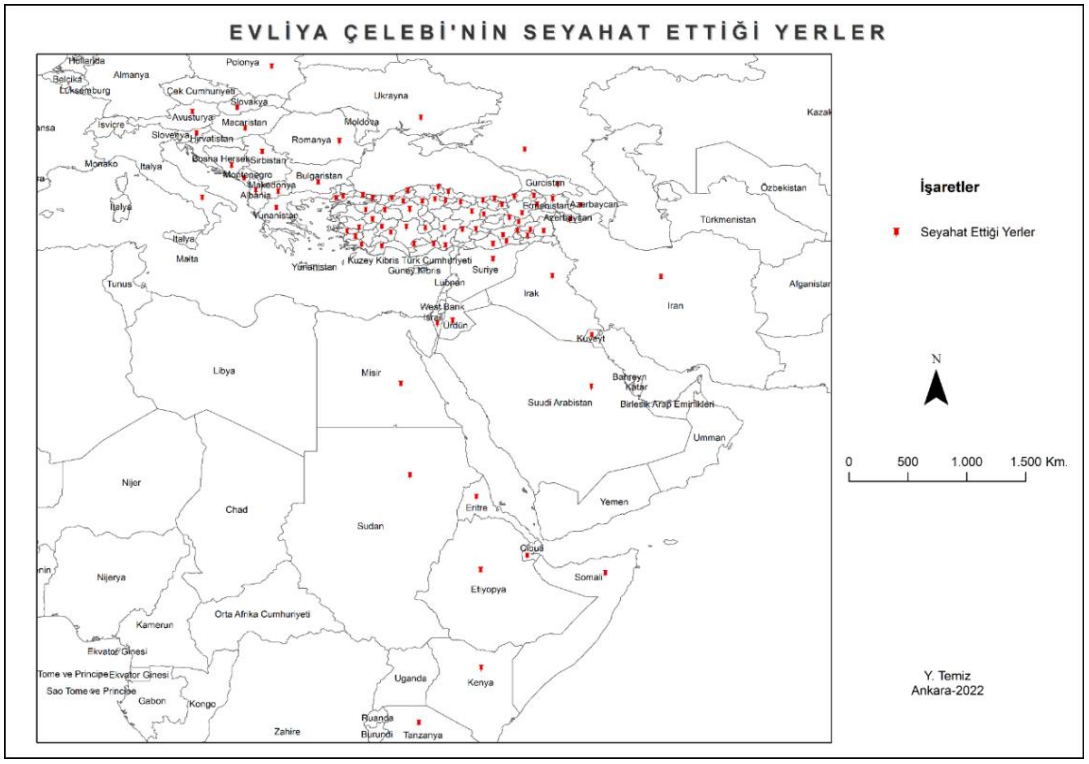
dair ışık tutmalarının yanı sıra, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin reform arayışları süreci içinde kayda değer tarihi bir önem arz etmişlerdir.

XVII. yüzyılda yapılan coğrafya çalışmaları daha ziyade Avrupa'da basılan eserlerin tercümeleri şeklinde olup modern anlamda sistematik coğrafya ve kartografya bilimine kaynaklık oluşturacak eserlerdir. Flemenk coğrafyacı kartograf Gerardus Mercator (1512-1594) ve Jodocus Hondius'un (1563 – 1612), *Atlas Minor* adlı eseri *Levami'u'n-Nur fi Zulmet-i Atlas Minor* adıyla Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş Osmanlı coğrafyacılığı literatürüne eklenmiştir (Üstüner, 2019, ss. 44-46). Evliya Çelebi'nin 1630 yılında yazmaya başladığı gezip gördüğü yerleri anlattığı *Seyahatname* ve Kâtip Çelebinin 1648 yılında yazmaya başladığı *Cihannüma* adlı eseri bu dönemde yazılan diğer önemli eserlerdendir. *Cihannüma* adlı eser nesir tazında yazılmış, Türk coğrafya tarihi için klasik devirden, modern devire geçişi başlatmıştır. *Cihannüma*'da yerküre, okyanuslar, kutuplar ve kıtalar ile ilgili genel bilgiler verilmektedir. 1648 yılında yazılmaya başlanan *Cihannüma'*da gezip gördüğü yerlerin yanı sıra yerküre, okyanuslar, kutuplar ve kıtalar ile ilgili genel bilgiler verilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu süreci takiben Tanzimat Dönemi'nde batılılaşma hareketleri ile Osmanlı kültürel ve teknolojik hayatı batıdan etkilenmiştir. Akaid, dil öğretimi gibi kitapların yanında tabiat, hayvanat, nebatat gibi değişik alanlarda kitaplar hazırlanmıştır. Bunlardan özellikle Binbaşı Ali Saib Bey'in *Mufassal Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası*, Hüseyin Paşa'nın *Memâlik-i Osmâniyye-i Ziraat, Ticaret ve Maâdin Coğrafyası* başlıklı kitapları ile İbrahim Şemsi Bey'in tercüme ettiği üç ciltlik *Târih-i Umûmi* gibi eserler ders kitabı olarak okutulmuştur (Gökmen, 2016, ss. 12-11).

XVII. yüzyılda yazılmış olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi ya da Seyahatler kitabı, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun çevresinin kapsamlı anlatımıyla, hem de yazarın neredeyse 40 yılı aşan (1640 – 1680) seyahatlerinin hikâyesiyle muazzam bir panoromadır (Dankoof, 2006, s.1). Evliya Çelebi (1611-1682) Seyahatnamede okurun özellikle dikkatini çekip, okuyanın şaşıracağı gözlem ve hikâyelere yer verilmektedir. Anlatımlar kimi zaman sohbet, kimi zaman ise nükteli bir üslupla kurgulanmış ve bu tarzlar birbiriyle iç içe geçirilmiştir (Diniz, 2017,s. 146). Evliya Çelebi iyi gözlem ve tasvir yeteneği ile Balkanlar, Afrika, Osmanlı İmparatorluğu, olmak üzere geniş bir coğrafyada 50 yılı aşkın süre ile gezmiş, gezdiği yerleri,

yaşadığı olayları çok yönlü ve nükteli olarak yer yer sohbet havasında yansıtmıştır. Tarihi yerleri, olayları, gezdiği yerlerdeki kültürel yapıyı, ekonomik faaliyetleri çok yönlü anlatarak, yaşadığı döneme ve hatta öncesine de ışık tutmuştur. Gittiği yerlerde gördüğü tarımsal ürünleri, bunların ekimi, yetiştirilmesi ve ticareti gibi bilgiler vererek de elimizde fazla bilgi bulunmayan yaşadığı döneme ilişkin bilgilere ulaşma imkânı sunmuştur. Seyahatnameler için gezilen alanın genişliği, içeriğinin zenginliği kadar önemlidir. Evliya Çelebi, üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti topraklarında oldukça geniş bir alanı gezmiş ve seyahatnamesinde anlatmıştır (Harita 2.1.).

Harita 2.1: Evliya Çelebi'nin seyahat ettiği yerler.

(Kaynak: Kahraman ve Dağlı, 2013'den yararlanarak hazırlanmıştır).

3. BÖLÜM

TARIM ve TARIM COĞRAFYASI

3.1. Tarihi Süreçte Tarım ve Tarım Coğrafyası

Tarım faaliyeti en yalın haliyle insanların ürün elde etmek amacıyla toprağı çeşitli yöntemlerle işlemesidir. Detaylı olarak bu faaliyet incelendiğinde tarım faaliyetinin yapay yollarla oluşturulduğu ve çok çeşitli yöntemleri kapsadığı görülmektedir (Akova, 2021, 16). Bir başka tanımda ise bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, verimin yükseltilmesi, muhafazası, değerlendirilmesi ve pazarlanmasını kapsayan bilim dalı olarak verilmekte, hayvancılık ve balıkçılık faaliyeti de tarıma dâhil edilmektedir. Tarımsal faaliyetlerle Taş Devri süresince avcı-toplayıcı olan topluluklar yerini tarımla uğraşan halklara bırakmıştır. Sanayi devrimine kadar, insanların büyük çoğunluğunun geçim kaynağını tarım oluşturmuştur (Direk, 2012, ss. 19-16). Tarımı insanlığın en eski geçim faaliyetlerinden biri olarak tanımlamak da mümkündür.

Yine bir başka tanımda ise tarımın önemi, etkileyen faktörler, yapılan tarım tipleri, ürünler, bu faaliyetlerle birlikte hayvancılık ve ormancılık faaliyetini de kapsayan bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır (Baydil, 2014, s. 24). Günümüzde ilgili bakanlığın Tarım ve Orman Bakanlığı olarak faaliyet göstermesi, hayvancılık için ayrı bir bakanlığın bulunmaması bütün bu faaliyetlerin tarım olarak kabul edildiği tanımını desteklemektedir.

İlk tarım ve hayvancılık sistemleri bundan 10 binyıl önce Neolitik Çağ'da fazla kalabalık olmayan yerlerde görülmüştür. İlk tarım biçimleri de verimli ve düz arazilerde uygulanmıştır. Bu dönemden sonra tarım faaliyeti kırsal hayvancılık, kesme ve yakmaya dayanan tarım sistemleri olarak iki şekilde uzun süre devam etmiştir. Kesme ve yakmaya dayanan tarım sistemleri, ormansızlaşma ve çölleşmenin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Ortalama yağış alan tropik bölgelerdeki ağaçsızlaşma

sonucu savan örtüsü ortaya çıkmış, Avrupa'nın ılıman bölgelerinde her tarım devrimiyle yeni bir sistem oluşmuştur. İlkçağda bel, balta ve hafif saban aletleri kullanılmıştır. Yüzyıllar sonra Avrupa'nın kuzey yarısında başlayan Orta Çağ Tarım Devrimi ile ağır saban kullanılmış ve nadas sistemine geçilmiştir. Modern Çağ Birinci Tarım Devrimi ile tahıl ve yemlik kültür bitkilerine dayalı nadassız tarım sistemleri doğmuştur. Modern Çağ İkinci Tarım Devrimi ise günümüzdeki makineleşmiş, kimyasalların kullanımını içeren ve uzmanlık sistemlerini kapsamaktadır (Mazoyer ve Raudart, 2009, ss. 27-25). En eski uğraşlardan bir olan tarımın Dünya'daki gelişimi kısaca bu şekildedir.

Bitkilerin evcilleştirmesi yine Neolitik dönemde gerçekleşmiştir. Avrupa'da yalnızca çavdar ve yulaf evcilleştirilirken, Güney Amerika'da muz, tatlı patates, lima fasulyesi, dolmalık biber, uzun lifli pamuk, manyok, yer fıstığı, Afrika'da Afrika patatesi, palmiye yağı, Afrika pirinci, darı ve Hint darısı, Güneydoğu Asya'da şekerkamışı, muz, bayır turpu, Çin patatesi, taro ve bakla gibi birçok tür evcilleştirilmiştir (Mazoyer ve Roudart, 2009, 99).

Tarım faaliyeti günümüzden 10 bin yıl önce yabani bitki, toprağı tohum atma ile başlamış ve uygarlığı da başlatmıştır. Daha sonraları serbest olarak ürün yetişmekle kalmayan insanlar neolitik devrimi başlatmıştır. Neolitik dönemle insanlar, avcılık, toplayıcılığa dayalı gezginci yaşamdan, yerleşik yaşama geçmiştir. M.Ö. 8000 yıllarında başlayan bu dönem ile tahıl ekimi, hayvanları evcilleştirme gibi faaliyetler sonrası tarımın da temeli atılmıştır. Zamanla insan alet kullanarak doğal müdahalesinde çabasını artırmış, tarımsal üretim ve nüfus artışı ile bunun yanında kentleşme de artmıştır. Yeni şartlarda köylerde tarımsal üretim devam ederken, kentlerde ise ticaret ve endüstri yaygınlaşmış, XI-XIV. yüzyıllar arasında ise tarımsal üretim fazlasının kentler ve ülkelere ticaret yoluyla aktarılması başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tarımda sanayi kökenli girdilerle gelişme yaşanmış, XX. yüzyılın sonlarına doğru ekonomik kârlılığa göre işleyen kapitalist sistemin yaygın üretim biçimi haline gelmiştir. Köylü tarımının üretim araçlarının özel mülkiyete girmesi ve kâr amacına yönelik sistem olan kapitalleşmesi ile aile reisinin yerini, işletmeler ve işçiler almaya başlamıştır (Şahinöz, 2011, ss. 9-4). Dünyada tarımsal faaliyetler ne kadar gelişmiş olsa da toplayıcılık faaliyetleri de halen sürmekte, ormanlardan, doğal alanlardan elde edilen bitkiler insanların çeşitli

amaçlarla kullanımına sunularak, ekonomik gelir elde edilmektedir (Gürol, 2012, s.1).

Dünyada ülkelere göre tarımsal faaliyetlerin alanları değişim göstermektedir. Şöyle ki İskandinav ülkelerinde çiftçi tarım ve ormancılığı birlikte yaparlarken, Asya'nın sahil kenarlarında tarım ve balıkçılık birlikte yapılmaktadır. Yapılan değişik metotlar ise üretimde verimi etkilemektedir. Tarım faaliyetlerinde iklim ve topraktaki bölgesel farklılıklar nedeniyle de özel tarım bölgeleri oluşmuştur. Nitekim ABD'de 1920'ler ve 1930'larda basılan makaleler, iklimin dünyadaki tarım deseninin ortaya çıkmasında ana sebebi oluşturduğu yönündedir (Kıroğlan, 2019, ss. 29-19). Buna bağlı olarak da tarımsal faaliyetler bölgelere göre çeşitlilik göstermektedir.

İlk zamanlar sabanla yapılan tarım yöntemlerinin yerini zamanla pulluk, tohum ekme makineleri, traktör gibi aletlerin almasıyla hem emek gereksinimi azalmış hem de üretimde artışlar sağlanmıştır. Tarihte tarımın gelişimine bakıldığında 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferiyle Selçuklular Anadolu'da fethettikleri toprakları devlet mülkiyetinde genelde ikta (vergi veya hizmet bedeli) ve vakıf sistemiyle işletmişlerdir. Her iki sistemde de toprak üzerinde çalışan köylüler devletin idari ve hukuki denetiminde olmuşlardır. İkta sistemi başlangıçta vergi alınarak uygulansa da sonraları hizmet bedeliyle devam etmiştir. Selçukluların son dönemlerinde devletin topraklarının özel mülkiyet olarak dağıtılması, ikta mülkiyetin devri biçiminde toprak satışları ile de Anadolu'da özel mülkiyet giderek yaygınlaşmıştır (Şahinöz, 2011, ss. 189-186). Bu durum toprağa dayalı faaliyetleri de etkilemiştir. Osmanlılar devrinde Anadolu ve Trakya tarımı ayrı başlık altında incelenmiştir.

3.1.1. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarımsal Faaliyetler

Osmanlı'da köy toplumu Selçukludaki köy toplumunun devamı niteliktedir. H. İnalcık Osmanlı İmparatorluğu'nu bir köylü imparatorluğu olarak nitelemektedir. Osmanlı'da yerleşik hayat daha belirginleşmiştir. XVII – XVIII. yüzyıla kadar güven içinde görünen köy hayatı çiftçilikten kopan çift bozan olarak nitelenen grupların ortaya çıkması ile bu düzen bozulmuştur (İnalcık, 2009). Tüm bunlara rağmen genel olarak Osmanlı devleti ekonomisinin tarıma dayandığı görülmektedir. XVI. hâkim

olan ürünü hububat üretimi ve bağ bahçe tarımı olarak iki grupta incelemek mümkündür. Batı Anadolu'da zeytincilik, Balıkesir ise bağ ve bahçeler önemli faaliyetlerdir. Hayvan yetiştirmeyle alakalı geniş bir halk kitlesi bulunduğundan ekilebilir arazi sınırlı kalmıştır. Klasik dönemde köylüler huzurlu olmasa da konargöçerlerle bir arada yaşamıştır. Yerleşik nüfus XVI. yüzyılda artmıştır. Ziraat karasabanla yapılmakta olup, hayvan ürünleri de toplum için ikinci bir gelir kaynağı oluşturmuştur. O dönemlerde ~~f~~azladan öküzü, ev eşyası olan ve üzüm bağlarına sahip olan kişiler zengin olarak nitelendirilmiştir (Arslan, 2014, 101-74). Osmanlı tarımı genel olarak devlet yönetiminde gelişip şekillenmiştir.

Barınmak veya bir faaliyeti sürdürmek amacıyla ~~bir~~ araziye inşa edilmiş bir veya daha fazla ünitelere yerleşme denir (Özçağlar, 2014 s. 81). Devletin ve toplumun hayatında önemli bir yeri bulunan iskân kavramı, insanların yer değiştirmesi ile de yakından ilgilidir. Değişik sebepler ile insanların yer değiştirmesi göç ile iskân faaliyeti meydana gelmektedir. Sonuçları değerlendirildiğinde uzun bir zamanı kapsayan siyasal bir olgudur. Mecburi veya isteğe bağlı yer değiştirmeleri ve yerleşmeleri kapsamaktadır (İnan, 2016, ss. 14-12). Osmanlılarda yerleşme düzeni Selçuklu kentlerinin devamı niteliğinde olup, buna göre Selçuklularda sancak ve eyalet merkezi olan yerler Osmanlılarda kent yerleşim yerleri olmuştur. Osmanlı kentinin en önemli sosyal birimini mahalleler oluşturmuştur. (Arslan, 2014, 226-225). XVI. yüzyılın başlarında kentlerde yığılma başlamış, kentlerin gerçek büyümesi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonradır (Çelik, 1999, s. 60). Bununla birlikte Osmanlı Devleti fethedilen yerlerde planlı bir iskân politikası izlemiştir. Fethedilen topraklarda Türkleştirmesinde konargöçerler kullanılmış, dervişler iskân amaçlı zaviyeler oluşturmuştur. Tüm bunlarla Osmanlı planlı bir iskân politikası izlemiştir (Kalaycı ve Kızılkaya, 2012, 365-363). Bu iskân politikası XVII. ve XVIII. yüzyıllarda oymakların yerleştirilerek toprakların ziraate açılması şeklinde devam ettirilmiştir (Arslan, 2014, s.113). Osmanlı'da tarımsal faaliyetler için gerekli iskân altyapısı bu şekilde oluşmuştur.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştır. Eyaletler (Beylerbeylik) Rumeli'de fetihlerin artmasıyla Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği olarak ikiye çıkarılmış, XV. yüzyılda Rum (Sivas-Amasya) ve Karaman beylerbeyliklerin eklenmesi ile bu sayı dörde çıkmıştır. Sonraları eyalet

sayısı artmış, bu eyaletlerin bazılarının mahsulatı has, zeâmet ve timara ayrılmış, bir kısmının mahsulatı ise beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesairenin maaşı ayrıldıktan sonra tahsil edilmiştir (Halaçoğlu, 1991, ss. 77-73)

1500-1560 yılları arasında tüm Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da nüfus artışı tespit edilmiştir. Nüfus artışı tarım topraklarının genişlemesini, mezra ve meraların tarım toprağına dönüştürülmesi yanında, geçim sıkıntısını da beraberinde getirmiştir. Bu nüfus artışı fazla nüfusun şehirlere yığılmasına neden olmuştur (İnalcık, 2009, s. 203). Nüfus ve yerleşme konuları ekonomisi toprağa dayalı devletler için tarımın nasıl şekillendiğini açıklamada her zaman önemli olmuştur.

Osmanlı devletinde kırsal kesimden kente göç izinle yapılmaktadır. XVI. yüzyılda köylüler Celali ayaklanmaları ile çift bozan akçesini ödemeyi göze alarak kentlere akın etmişlerdir. Bunun sonucu olarak kentlerde nüfus artarken, köylerde üretim azalmıştır. Göç eden kişileri tekrar döndürmek de önemli problemlere yol açmıştır. Göç edenlerin bir kısmı IV. Murat zamanında zorla tekrar köylere döndürülmüşlerdir (Doğru, 1995, ss. 105- 104). Ancak bu durum da tarımsal gerilemeyi bütünüyle önlemeye yetmemiştir.

1878 yılında Balkanlar'dan gelen muhacirler, Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde iskân edilmişlerdir. Muhacirler geldikleri yerlerdeki teknolojiyi yeni yerleştikleri topraklara getirmiş, bunun yanında tarımsal ürün dağılışlarına etki etmişlerdir (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, s. 36). Böylece kısmen de olsa Anadolu tarımına bir canlılık ve çeşitlilik gelmiştir.

Osmanlı devletinde ekonomi tarıma dayanmaktadır. Ziraat ürünlerinin yanında hayvansal ürünler de ikinci bir gelir kaynağını oluşturmuştur. Toprakların 5/8'i hububat tarımına ayrılmıştır. Hububat üretimi yanında meyvecilik de önemli bir faaliyet alanını teşkil etmektedir. İklim şartlarına göre Batı Anadolu'da turunç üretimi yapılırken, diğer bölgelerde ceviz, armut, kestane, erik, kayısı, kavun, karpuz gibi meyveler yetiştirilmektedir. Toprak verimliliği M.A. Cook'un yaptığı bir denemeye göre 1'e 3 oranındadır. Bu da döneme göre nispeten düşük bir verime karşılık gelmektedir (Arslan, 2014, ss. 96-92).

Osmanlıda toprak faktörünün bolluğuna karşı emek faktörü kıt üretim faktörü durumundadır. 1907 Rumeli ve 1909 Anadolu tarım istatistiklerine göre en yüksek verim sınaî bitkilerde en düşük verim ise baklagillerden olmuştur. XX. yüzyıl başlarında buğdayda dönüm başına verim 70 - 147 kg. arasında değişmektedir. Anadolu'da verim artışı Rumeli göçmenlerinin yerleştiği yerlerde daha etkin tarım metotlarının yaygınlaşmasına bağlanabilir (Güran, 1998, ss. 97-55).

Tarımda makine, gübre ve ilaçların kullanılmadığı dönemlerde en önemli maliyeti tohum oluşturmuştur. XIX. yüzyıl ortalarında Ege Bölgesi'nde tohum başına hasıla bire altı oranındadır. 1844 – 1846 yıllarına ait veriler buğdayda tohum başına 4 - 7 kat verim olduğunu göstermektedir. XX. yüzyıl başlarında Osmanlı devletinde verim komşu ülkeler Balkan ülkelerinden daha ileri durumda, buna karşılık Avrupa'nın ziraî açıdan gelişmiş ülkelerine göre ise oldukça geri durumdadır. İngiltere'de buğdayda verim hektar başına % 78 daha fazladır. İngiltere'de, 1909 yılında patates üretiminde hektarda 16.201 kg. ürün alınırken, bu rakam Osmanlı İmparatorluğu'nda 2.981 kg'dır. 1909 yılı buğday ve arpa verimlilik rakamları, 1950 ve 1970 yılları ile karşılaştırıldığında verim artışının gözlenmeyişi, bu sürede artan nüfusa bağlı olarak artan taleple verimin düşük olduğu toprakların ekilmesiyle açıklanabilir (Güran, 1998, 99-97). Verimlilik konusu toprak dışında tarım teknolojilerinin kullanımıyla da ilgilidir.

Osmanlı döneminde Anadolu'da zaman zaman yaşanan kuraklık da tarımı olumsuz etkileyen faktörlerdendir. Anadolu'da Tuz Gölü çevresi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile denizden uzak ve dağlık bir arazi yapısına sahip yerlerde yarı kurak iklim özelliği görülmektedir. Kuraklık en önemli faktör olarak göçlere de sebep olmuştur. Örneğin 1559-1560 yılları arasında Kırım'da yaşanan kuraklık nedeniyle burada göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bunun yanında kuraklık kadar etkili olmasa da zaman zaman yaşanan don olayları da verimi olumsuz etkilemiştir (Karaboğa, 2012, s. 317-316). Tarımı olumsuz yönde etkileyen bir diğer faktörde bitki hastalıklarıdır. 1888 yılında İzmir bölgesinde görülen floksera/flekseri hastalığından önce üzüm İzmir'in toplam ihracatının üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır. Hastalıkla birlikte verimin azalmasına neden olmuş, hükümet vergi muafiyeti getirmiş ve hastalığı önlemeye yönelik tedbirler almıştır. Yine ipek böceklerine dadanan bir hastalık olan pebrine 1854 yılında Fransa'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda da görülmeye

başlanmış, yıllık 600.000 ton olan Bursa ipek üretimi 1880'lerin başında 100.000 tonun altına düşmüştür. Bunun sonucunda birçok dut ağacı kesilmiş, bu arazilerde tahıl ve diğer mahsullerin ekimi yapılmaya başlanmıştır. Hastalığın önlenmesi 1860'ların sonunda Pasteur'un bulduğu yöntemle laboratuvarlarda ithal ipekböceği yumurtaların teftişi ile mümkün olmuştur. Büyük miktarda durgun suya ihtiyaç duyan pirinç üretiminde Adana gibi uygun yöreler olsa dahi işgücü sıkıntısı yaşanmıştır. Durgun suların sağlık sorunları yaratması, 1888 yılında Bursa'nın bazı yörelerinde pirinç üretiminin yasaklanması ile sonuçlanmıştır. (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, 252-190). Bunlara ek olarak Osmanlı'da çekirge, tarla faresi istilaları, konar-göçerlerin hayvan sürülerinin ekili alanlara zarar vermesi diğer etkili unsurlar olmuştur. Timar ve sonrasında iltizam sisteminin bozulması, Celali isyanları gibi nedenler de ekilen arazilerin alanlarının azalmasına sebep olmuştur (Karaboğa, 2012, ss. 320-317).

Osmanlı Devleti ekonomik gücünün temelini oluşturan tarımı iyileştirmek için çeşitli girişimlerde de bulunulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında tarım arazilerinin kullanımı şeriat ve padişahların koyduğu örfi kanun ile sağlanmıştır. Şeriat şahısların toprak üzerinde kullanım hakkını düzenleme ile ilgiliyken, kanun arazi üzerinde devlet denetiminin kullanılması ile ilgili olmuştur. Devletin tarım arazisi üzerindeki denetimini sürdürme kaygısı, giderlerini ve sipahilere yaptığı harcamaları karşılamak için tarımsal üretime mutlak bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Devlet, Ortadoğu'ya özgü geleneksel tarımsal sisteminin temelini oluşturan çift-hane sistemini benimsemiştir. Kanun, kiracının (ki bu genellikle evli bir erkek oluyordu) araziyi belirlenmiş şartlar dâhilinde kullandığı takdir de miri araziyi sınırsız bir süre boyunca ve serbestçe tasarruflarında tutup işleyebilmelerini güvenceye almıştır.

Miri topraklarda en önemli değişim, padişahın bireylere bu topraklar üzerinde belirli denetim hakları vermesiyle yaşanmıştır. Saraya yakın nüfuzlu kişiler, elde ettikleri bu arazileri daha sonra vakıflara dönüştürmüşlerdir. Çift-hane sistemi ise varlığını korumuştur. Reaya (Tanzimat'tan önce Müslüman olmayan uyrukları, sonrasında genel olarak halk) ile özel kişi yer ya da vakıflar arasındaki ilişki de timar sisteminde olduğu gibidir. XVI. yüzyılda divan gelirlerini toplayan timar sahiplerinin yerini, giderek devletin atadığı görevlilerin toplaması da muhtemeldir. Aslında miri (devlet hazinesine ait toprak) olan vakıf ya da mülk arazide plantasyon (büyük ölçekli

işletme) benzeri çiftlikler hemen hemen hiç ortaya çıkmamıştır. Burada devletin, önceki kadar kapsamlı bir şekilde olmasa da bu toprakların bir kısmını başlangıçtaki miri statülerine geri döndürdüğünü de belirtmek gerekir (Keyder ve Tabak, 1998, ss. 69-17).

Küçük topraklara sahip olma ve Anadolu'da diğer topraklarla ilgili düzenlemelerin çoğu 1858 Arazi Kanun'u ile belirlenmiştir. Bu kanun, II. Abdülhamit dönemi arazi haklarının tanımlanmasında kanunu oluşturmuştur. Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu topraklarında arazi sahibi olma isteklerine ilk kez 1856'da Hatt-ı Hümayun ile yanıt verilmiştir. Daha sonra hatırı sayılır baskıların ardından 1867 yılında bu hak tanınmıştır. Arazi mülkiyeti ve zilyetliği olan yabancılar kendi konsolosluklarınca fiilen korunuyorlardı. Osmanlı mahkemelerinde yargılanmaktan da muaftılar.

Tanzimat'ın merkezi idareyi vilayetlerde yeniden tesis etme çabasının sonucu olarak ana arazi kategorilerden birisini vakıf arazileri oluşturmuştur. Bu araziler devletin denetimi ve nüfuzunun en az uygulandığı arazilerdir. Yüzyıllar boyunca birçok arazi vergilendirmeden ya da müsaderenin bir yolu olarak vakfa çevrilmiş, gelirleri ise onların ailelerine gelir sağlamaya hizmet etmiştir. Mülk arazileri ekilebilir toplam arazinin çok ufak bir kısmını oluşturmuştur. Arazilerin küçük üreticilerden büyük üreticilere geçişi, üreticilerin yerel âyandan ve tefecilerden sıklıkla yüksek faizli kredi almalarıyla ödeyememeleriyle artmıştır. Küçük üreticilerin borçlarını ödeyememelerinin nedenleri olarak, ardı ardına gelen kötü hasat, genelde üreticilerin fakirleşmesi, arazilerin satılması ve bunların borç verenlerin eline geçmesi ile sonuçlanmıştır (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, ss. 63-55). Her yerde, örneğin Karadeniz'in sahil bölgeleri ile Diyarbakır ve Bitlis gibi doğu vilayetlerinde geniş mülk arazileri bulunmaktadır. Ancak büyük mülklerin birçoğu, boş bırakıldıkları ya da mera olarak kullanılmaları nedenleri ile kısmen ekilip biçilmektedir. Birçok yöredeki ücretli emekçi sınıfı, sahip oldukları arazileri başkalarının tarlasında çalışmak için geçici bir süreliğine terk etmiş olan köylülerden oluşmuştur. Örneğin Adana'da pamuk hasadına gelen çiftçiler tekrar köylerine dönmektedir. XIX. yüzyılda ise hükümet, iktisadi olarak büyük arazilerde elverişli olan yerlerde pahalı tarım makinelerinin girişini teşvik etmiştir (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, ss. 63-55). Osmanlı tarımında mülkiyet ve ona dayalı

olarak kurulan sistemler ve getirilen düzenlemeler küresel ekonomik çalkalanmalardan uzak kalamamıştır. Alınan tedbirlerle XX. Yüzyıla kadar getirilen Anadolu ve Trakya topraklarındaki tarım faaliyetleri gittikçe daha az gelir getirir hale gelmiştir.

Ekonomisi tahıl hayvancılığa dayanan Osmanlı devletinde kentlerin et ihtiyacı konar-göçerlerin faaliyetleri ile giderilmiştir. Hayvancılık büyük ölçüde küçükbaş hayvancılık halinde yapılmıştır. Sarayın ve İstanbul'un ihtiyacı celpkeşanlar (satmak için mal ve hayvan getiren kişi) tarafından karşılanmıştır. Tarımsal ekonomi ile bağlantılı yaşayan kentlerde de ona göre bir düzen oluşturulmuştur. Kentler ticaret alanlarından ayrı kurulmuştur. Osmanlı'da hafta pazarları, sürekli pazarlar, bedesten, hanlar ve kapalı hanlar gibi ticaret merkezleri bulunmaktadır. Canlı hayvan satışı açık alana ihtiyaç duyduğundan pazarlarda yapılmaktadır (Doğru, 1995, ss. 109-104).

XIX. yüzyılın en önemli gelişmelerden birisi, ilk demiryolu hattı olan İzmir-Aydın demiryolu (1866) hattının İngilizler tarafından yapılmasıdır. Devamında İzmir-Torbalı, (1866), akabinde Manisa-Soma (1890) ve Alaşehir-Afyonkarahisar (1897) demiryolu hatları ile bölgede ekonomik ve sosyal yönden değişikler olmuştur. Demiryollarının yapımıyla İngiltere ve Fransa, madencilik ve tarım alanlarında bölgeye yatırım yapmaya başlamıştır. Yapılan bu demiryolu hatları bölgenin tarım ve maden zenginliğinin Avrupa'ya taşınmasında etkili olmuştur (Uzuntepe, 2000, ss. 118-1). Osmanlıların ticarette Cenevizlilere 1352 yılında tanıdığı ayrıcalıklar, Fransa (1569), İngiltere (1580), Hollanda (1612) ve Rusya'ya (1738) verilen kapitülasyonlar ile devam etmiştir. Genel olarak düşük gümrük vergisi Osmanlı devletini sömürü haline getirmiş ve yerli sanayinin çöküşünü hazırlamıştır. Öyle ki Osmanlılar daha öncesinde ihraç ettikleri pamuklu kumaşı, bunun yanında unu bile Batılı ülkelerden ithal etmek zorunda kalmışlardır (İnalcık, 2009, ss. 317-304). Ulusal bir gümrük tarifesi uygulaması 1929 yılında yürürlüğe girmiştir (Direk, 2009, s.85). Dış ticarette tarım ürünleri son derece önemli bir yer aldığından Osmanlı ekonomisi için de her zaman önemli olmuştur. Bu nedenle tarımı geliştirme çabaları her dönem farklı açılardan devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım alanında eğitim 1848 yılında İstanbul'da ilk Ziraat Mektebi'nin açılması ile başlamıştır. İkinci olarak Edirne'de bir Ziraat Mektebi

açılmış fakat bu iki okul daha sonra kapanmıştır. Üçüncü defa 1889 yılında Selanik'te bir okul açılmıştır. Bu okul sonrasında yüksekokula dönüştürülmüştür. İstanbul ve Bursa'da açılan okullarla süreç devam etmiştir. İstanbul'daki Halkalı Ziraat Mektebi ziraat, ormancı ve veteriner yetiştirirken, Bursa Ziraat Mektebi yalnızca Ziraat üzerine eğitim vermiştir. 1909 yılında Bahçeköy'de ormancılık eğitimi üzerine bir okul daha açılmıştır. İmparatorluğun son dönemlerinde ipekböcekçiliği, sütçülük gibi tarımsal amaçlı okullar açılmıştır. Bu okullarda hâkim eğitim sistemi Fransız tarzıdır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Türkiye Cumhuriyeti'ne iki ziraat, bir orman ve bir de veteriner okulu kalmıştır. Cumhuriyet döneminde 1928 yılında karma sistemle eğitim veren bu okullar kapatılmıştır. Bu dönemde tarımsal eğitime önem verilmiş, yurtdışından özellikle Almanya'dan eğitimciler getirmiş, öğrenciler ihtisas yapmak üzere yurtdışına gönderilmiştir. (Aysu, 2002, 315-314). Osmanlı tarımını çeşitli yönleriyle inceledikten sonra Cumhuriyetten sonraki zaman diliminde Türkiye'de tarımsal faaliyetlere de kısaca değinilmiştir.

Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomisi sanayi sektörü gelişmediğinden, ülkenin ekonomisi tarım, hayvancılık faaliyetleri ile bu ürünlerden satılan gelire dayanmaktadır (Gökmen, 2016, s 10). Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal faaliyetlerde döneme uygun ileri teknoloji kullanılamadığından tarım, insan ve hayvan gücüne dayalı olarak yapılmıştır. Bu dönemde yerleşik düzende yaşayan köylülerin yanı sıra geçimlerini hayvancılık faaliyetinden kazanan göçerler yoğun olarak bulunmaktadır. Göçerlerin otlaklarını artırmak amacıyla yerleşik hayata geçtikleri de görülmüştür. XVII. yüzyılın sonunda Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları yüzünden Kırım, Kazan, Kafkasya ve Özi bölgelerinden İmparatorluğa 300-500 bin kişi civarında göç olmuştur. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda arazilerin durumuna mülkiyet durumuna bazı özellikler göstermektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi devletin malı olarak belirlenmiştir. Araziyi işleyen köylüler toprağı işlemeye devam ettikçe, toprağı ekme hakkını koruyordu. Bu topraklardan vergi alınıyordu. Başlangıçta vergiler asker sağlamak koşulu ile dirlik sahiplerince toplanmıştır. 15. ve 16. yüzyılda ise vakıfların etkisi artmış, vergi ve diğer gelirlerin bir kısmına sahip olmuşlardır (Tezel, 1971). XVII. yüzyılda tarım sisteminde timar sisteminin yerini iltizam sistemi almaya

başlamıştır. 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi'nden önce başlayan ve gelişen mülksüzleşmenin savaşlar, çiftlik sahiplerinin çeşitli yollarla bu topraklara el koyması gibi nedenleri bulunmaktadır (Keyder ve Tabak, 1998, ss. 25-80). Timar sisteminde devlet görevlilerine maaş yerine toprak tahsis etmiş, böylece toprakların boş kalmaması sağlanmıştır. Bunun yerine getirilen iltizam sistemi de bir vergilendirme sistemi olmuştur (Aysu, 2020, ss.66- 64). Osmanlı tarımı mevcut sosyo-ekonomik koşulları bakımından köklü bir değişime olanak vermemiş, teknolojik ilerleme için gelişme göstermediği belirtilmiştir (Şahinöz, 2011, ss. 236-200). Osmanlı Devleti'nden sonra Anadolu ve Trakya topraklarında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde tarımsal faaliyetler bazı değişimlere uğramıştır.

3.1.2. Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Faaliyetler

Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihinden önce Osmanlı gerek üst üste Balkan savaşı, Birinci dünya savaşı ve Kurtuluş savaşına girilmiştir. Bu süreçte yaşanan nüfus azalmasıyla birlikte toplam üretimde önemli bir düşüş yaşamıştır. 1923'ten sonra modernleşme, sanayileşme çabaları dikkat çekmektedir. Devlet bu süreçte devletçilik politikaları uygulamıştır. Devletçilik İlkesinde sermaye ve üretim doğrudan doğruya devletçe sağlanmıştır. Aynı zamanda elinde sermayesi olan vatandaşlar da birkaç alan dışında üretime katılmıştır. Devlet üretime katılmak isteyen bu kişileri özendirmiş ve gerekli kolaylıkları sağlamıştır. 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi ise Türkiye'de tarımın güçlenmesi ve gelişmesi açısından önemli bir adım olmuştur (Eriş, 2018). 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'un kabulü ile toprak özel mülkiyeti yasalarla çerçevelendirilmiştir. 1923-1938 yılları arasında 3,7 milyon dekar arazi dağıtımı yapılmıştır. Mera arazilerinde ise 39,2 milyon dekar azalma olmuştur. Arazilerin büyük bir oranı göçmenlere dağıtılmıştır (Direk, 2012, s.84). 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde milli ekonominin temelinin ziraat olarak belirlenmesi, sonrasında Atatürk'ün isteği ile 1925 yılında Ankara'da kurulan Atatürk Orman Çiftliği de ağaçlandırmaya ve tarımsal üretime verilen önemi göz önüne sermiştir.

1924 yılında Ziraat ve Ticaret Vekâleti altında iki ayrı Bakanlık kurulmuş, 1931 yılında ikinci kez yeniden bir Tarım Bakanlığı kurulmuş, Ziraat, Orman ve Baytar Genel Müdürlükleri bu bakanlığa bağlanmıştır. Bu dönemde tarım sektörü açısından

en önemli değişiklik, 1925 tarihinde aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Bunun yanında Lozan Antlaşması gereğince Türkiye Cumhuriyeti, 1929 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu döneminde belirlenen gümrük tarifelerini uygulamıştır. II. Dünya savaşı döneminde savaşa katılmamış ama 1 milyon kişi askere alınmıştır. Bu nedenle tarımda çalışın nüfus azalmış ve kıtlık yaşanmıştır. Dönemin önemli çalışmalarından biri de 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'dur. Bu kanunda yer alan özel mülkiyetle ilgili hükümler uygulanmamış, sadece devlete ait topraklar dağıtılmıştır. Dağıtılan toprakların büyük bölümünün kıraç arazilerden oluşması, çiftçilerin yeterli üretim aracına sahip olmaması gibi nedenlerle beklenen başarı oluşmamıştır. 1947 yılında ABD'den askeri ve ekonomik nitelikli yardım alınmış, 1963- 1967 yılları arasında ilk planlı döneme geçilmiştir (Direk, 2012, ss. 204-84). XIX. yüzyılın başında ekili arazilerin % 90'ı tahıl ürünlerine, % 10'u ise baklagiller ve sınai bitkilere ayrılırken, bu oranda Cumhuriyet dönemi boyunca tahıl ekili alanların azalması, baklagiller ve sınai bitki alanlarının payının artması yönünde değişmiştir (Karabağ, 2017, s.231). Ziraat yapılmaya başlandığından beri çeşitli yöntemler kullanılmış, başlangıçta insan ve hayvan gücüyle yapılan sürüm, dikim ve biçme faaliyetleri XX. yüzyıldan itibaren değişmiştir.

Çiftçilerin makine kullanımına yönelik çalışmalar başlamış, yeni alet ve makinelerin yapılmasıyla çalışmalar hız kazanmıştır. Türkiye'de ilk toplu traktör alımı 1924 yılında Almanya'dan yapılmıştır (Doğan, 2005, ss. 69-67). Türkiye ilk olarak traktör alımı ise Adana Belediyesi'nce 1907 yılında alınan 3 adet traktör ile gerçekleşmiştir. Makineleşmenin daha çok toprağı daha kısa zamanda işleme, emek ve işgücünden tasarruf gibi olumlu yönleri yanında, kırsal kesimde eskisi kadar işgücüne ihtiyaç duyulmamaya başlanması nedeniyle kırdan kente göçü de hızlandırmıştır. Günümüzde tarımsal üretimin genellikle makine tarımı ile yapılması sonucunda hasat edilen ürün miktarında artış, daha kısa zaman ve emek harcanması gibi olumlu sonuçlarının yanında, bu durumda eskisi kadar emek yoğun üretime gerek kalmadığından köyden kente göç hızla artmış, nüfus yoğunluğu köy ve kentlerde dengesiz bir dağılım göstermiştir.

Cumhuriyet döneminde 1930'lu yıllarda Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş, eğitimi tamamen Alman sisteminde yapılmış ve ilk çalışmalarından biri ülkenin florasını belirlemek olmuştur. Tek parti döneminde ziraat memurları ve köy

öğretmenleri yetiştirmek üzere çeşitli kurslar açılmıştır (Aysu, 2002, s. 315). Yine bu dönemde 1940 yılında Köy Enstitüleri içinde uygulama okulu, köy staj okulu ve köy bölge okulları olmak üzere üç kısım oluşturulmuştur. Köy Enstitüleri'nde tarımsal ağırlıklı bir eğitim verilmiştir (Özgen, 1995, ss. 9-8). Topluma tarımsal eğitimin verilmesi sadece Türkiye'de değil, Dünya'daki uygulamalarda da görülmektedir. Küçük bir ülke olan İsrail'in tarımda sadece kendisini değil diğer ülkeleri beslemesinin nedeni olarak İsrail'de yüzü aşkın tarım okulunun bulunması gösterilmektedir (Özkök, 1995, s. 34). Köy Enstitüleri'nin yerini bugün ziraat okullarının aldığı görülmektedir. Türkiye'de 1970 yılına kadar çoğunlukla arazi sahibi tarafından işlenen araziler, bu tarihten sonra ticari tarımın yaygınlaşmaya başlamasıyla kiracılık-ortakçılık olarak devam etmiştir. Yine bu sistemin yaygınlaşmasında kırdan kente göçün etkisi olmuştur. Miras yoluyla arazi bölünmesi ile artık yeterli kazanç sağlayamayan çiftçiler tarım faaliyetini bırakarak başka sektörlere yönelmektedir. Araziler ise kiralama yoluyla veya ortağa verme yoluyla ekilmektedir.

Türkiye'de tarım bitkisel ağırlıklı yapısını sürdürmekle birlikte, hayvansal ürünlerdeki artış miktarı bitkisel ürün aleyhine devam etmektedir. Bitkisel üretimde en fazla pay tahıl üretiminde olmakta, tahıllar içinde buğday üretimi ise başta gelmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'ye davet edilen Berlin Ziraat Mektebinden Prof. Bauher, Anadolu'nun dünyanın en eski buğday sahalarından biri olduğunu belirterek Anadolu'da yabani halde yetişen buğday ve arpa çeşitliliğini gözlemlediği bir rapor yazmıştır (Şahinöz, 2011. s. 177). 1950 yılından itibaren başlatılan tarımsal destek uygulamaları ile destekleme politikaları uygulanan ürünlerde ise stok fazlası oluşmuş, 1980 yıllarda ise destekleme kapsamı daraltılmıştır. Gübreye verilen sübvansiyonun asgari düzeye çekilmesi ile gübre fiyatları artışa geçmiş, 1981 yılında ise tarımsal ilaç fiyatlarına verilen devlet desteğinin çekilmesiyle ilaç fiyatlarında artış yaşanmıştır. 2001 yılında uygulamaya giren kota uygulaması ile şeker, tütün üretiminde ise gerileme yaşanmıştır (Şahinöz, 2011, ss. 466-372).

Cumhuriyetin ilanından sonra Avrupa Birliği, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Türkiye ilişkilerine tarımsal yapılanma anlamında bakıldığında, Dünya Bankası (WB) ile 1950'li yıllarda ilk kredi antlaşması imzalanmış; kredi

kalkınma bankası, tarımsal depolama projesi için izin verilmiş, 1960'lı yıllarda imzalanan antlaşma Seyhan Sulama Projesini kapsamıştır. Akabinde 1970 yıllarda çeşitli konularda 17 kredi antlaşması daha imzalanmıştır. 1985 yılında imzalanan Uruguay Round Anlaşması çerçevesinde GATT koşulları gereğince Türkiye'nin yurtiçi tarımsal desteğe indirim zorunluluğu yoktur. Buna karşılık Dünya Bankası'nın destekleme istemimize yönelik yaptırımları bulunmaktadır. Türkiye 1995 yılında gümrük birliğine girmiştir. Birlik ticari ürünlerin herhangi bir gümrük kısıtlaması olmadan satılması esasına dayanmaktadır. Gümrük birliği anlaşması olumlu yönüyle daha büyük bir ihracat pazarı oluşmasını ve tüketiciler yönünden daha fazla çeşit, daha yüksek kaliteli ürünlere ulaşma kolaylığı sağlamıştır. Bunun yanında olumsuz etkileri Avrupa Birliği'nden gelen yatırımların azalması, Türkiye'nin imalat sanayi ürünlerini gümrüksüz ithali, buna karşılık AB dışı ülkelere AB'nin tercihine göre koymak zorunda kaldığı gümrük vergisi ile ürünü daha pahalıya almak zorunda kaldığından döviz kaybı yaşanmaktadır (Doğan, 2004, s. 3).

2000 yılında imzalanan "Ekonomik Reform Programı Kredisi" ile tarım sektörü dâhil bütün sektörler elden geçirilmiş, devletin sübvanse ettiği kredi, girdi gibi tüm destekler kaldırılarak bunun yerine, Doğrudan Gelir Desteğine geçilmiştir. 2001'de en son imzalanan "Tarım Reformu Anlaşması" ile Tütün Kurulları, Şeker Kurulları gibi yabancı büyük şirketlerin temsil sandalyesi bulunan üst kurullar kurulmuştur. Büyük tarım tekellerinin oluşması, aşırı üretim, bilinçsiz kullanımla doğanın tahribatı, IMF ve WB'nin dayatmalarıyla sertifikalı tohum, yani çiftçinin mahsulden elde ettiği tohumu yeniden kullanamaması gibi sonuçlar doğurmuştur. İlaçlar da tekeller tarafından üretilerek, üreticiler yine bu şirketlere bağlı hale gelmiştir. Gübre kullanımında, gübrenin bitkiye karışmayan bölümleri, sularda nitrit birikimine neden olmuştur.

Türkiye'de tarımsal faaliyetleri desteklemek ve aynı zamanda tüketicinin lehine olmak üzere Et ve Balık Kurumu (1952), Toprak Mahsulleri Ofisi (1938), Çay-Kur (1971), Pancar Kooperatifleri gibi birçok kuruluş kurulmuştur. Tarihi 1863 yılına dayanan Ziraat Bankası ise Türk çiftçisinin kalkınmasına, tarım sektörünün gelişmesine yönelik faaliyetlerde bulunmakta, çiftçilere çeşitli alanlarda kredi sağlamaktadır (Aysu, 2002, ss. 13-292). Görüldüğü üzere birbirine bağlı bir sistem işlemektedir.

Türkiye’de tarıma müdahale şekilleri 1950’li yıllardan günümüze değişiklik göstermiştir. Uzun yıllar fiyat desteği olarak uygulanan tarım desteği, sonraları prim desteği şeklinde devam etmiş ve 2001 yılında başlatılan Tarım Reformu Uygulaması ile fiyat ve girdiye dayalı sistemlerden vazgeçerek doğrudan gelir desteğine geçilmiştir. 2006 yılında ise doğrudan gelir desteğinden vazgeçilerek alan bazlı tarımsal girdi desteğine geçilmiştir. Alan bazlı tarımsal destekler, üretimden bağımsız, doğrudan çiftçilerin gelirlerin artırmaya yönelik yatırımlardır. Çiftçilerin alan bazlı desteklerden yararlanabilmesi için Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı olması ve alan olarak 1 dekarın üzerinde arazisi olması gerekmektedir. 2004 yılından başlayarak doğrudan gelir desteği azaltılırken, diğer yandan çiftçilere mazot desteği başta olmak üzere, yeni alan bazlı destekler verilmeye başlanmıştır. Bu destekler, mazot ve gübre desteği, sertifikalı tohum ve fidan desteği, fındık üreticilerine alan bazlı destek ve alternatif ürüne geçen üreticilere telafi ödemeleri, organik tarım ve iyi tarım desteklerini kapsamaktadır (Dinler, 2014, ss. 296-280; Ormak, 2022; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021). Türkiye’de tarımı desteklemek ve geliştirmek için Toprak Mahsulleri Ofisi, Ziraat Bankası, Çaykur, Tariş, Tarım Kredi Kooperatifleri ve Fiskobirlik kurulan kuruluşlar arasındadır.

Türkiye'de tarım arazilerinin büyük bir kısmında tarla tarımı yapılırken, geri kalan kısımlarda ise meyvecilik, bağcılık ve zeytincilik yapılmaktadır. Tahıl üretiminin başında buğday üretimi gelmektedir. Bahar yağışına ve yaz sıcaklığına gereksinim duyan bu bitki Türkiye'de Karadeniz kıyı kuşağı ve Doğu Anadolu’nun yüksek kesimleri hariç her yerde yetiştirilebilmektedir. Bununla birlikte aynı şekilde buğday yetiştirilen yerlerde arpa da yetiştirilmektedir. Dünya genelinde tarım ürünlerindeki üretim miktarlarına bakıldığında Türkiye 2013 verilerine göre tütün üretiminde, şekerpancarı ve çay üretiminde ilk sıralarda gelmektedir (Yazıcı ve Koca, 2014, s. 236). Son dönemlerde diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de organik tarım alanına yöneliş yaşanmaktadır. Diğer ülkelerde daha erken başlayan organik tarım Türkiye’de 1980’li yıllarda başlamıştır. Dünyada organik tarım ürünlerine yönelik talep hızla artmaktadır. Başta AB ülkeleri olmak üzere çoğu gelişmiş ülke konvansiyonel tarım ürünlerine koydukları gümrük vergisini organik ürünlerde uygulamamaktadır (Baysel, 2013, ss. 79-78). 1990 yılında organik tarım arazisi 1.037 hektar iken bu rakam artan talebe bağlı olarak gelişen üretim 626.885 hektara

yükselmiştir (Yaramışlı, 2020, s. 44). Yapay gübre ve ilaç kullanmadan yapılan tarım çeşidi olan organik tarımda talep ve ihracat avantajları ele alındığında geliştirilmesi ve yatırım yapılması gereken bir alan olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de tarım konusu çeşitli yönleriyle incelendikten sonra tarım coğrafyası literatürü ile ilgili bilgiler de incelenmiştir.

3.2. Etkileyen Faktörler ve Yetiştirilen Ürünler Bakımından Türkiye'de Tarım

Tarım faaliyeti birçok etkenin etkisi altında bulunmaktadır. Tarım faaliyetinin ana zeminini toprak oluşturmaktadır. Toprağın verimliliği ile yetiştirilen ürünlerin miktarı ve kalitesi doğru oranda artmaktadır. Toprak tipleri, kalınlıklarına, mineral-organik madde içeriğine, oluşumlarına göre çeşitlenmektedir. Toprağın oluşumunda sadece bulunduğu yerin litolojik özellikleri değil, iklimi, bitki örtüsü, bölgedeki aşınma ve taşınma faaliyetleri, yeryüzü şekilleri, bakı faktörü gibi birçok bileşen rol oynamaktadır. Türkiye toprakları toprak türleri bakımından çeşitlilik göstermektedir (Atalay, 2011, s. 308). Toprak için önemli konulardan biri de drenaj durumudur. Drenaj suyun toprak altına sızma durumudur. Toprak suyu fazla çektiği zaman bu alanlar bataklık özelliği kazanmaktadır. Bataklık olan arazilerde tarım yapılamadığı gibi, drenajın yetersiz olduğu alanlarda ürün yetiştirmede yetersizdir. Türkiye'de Çukurova, Bafra Ovası, Gediz Ovası gibi deltalarda ve iç kesimlerdeki Develi Ovası, Muş Ovası gibi yerlerde taban suyu seviyesinin yüzeye yakın olduğu alanlar bulunmaktadır. Bu alanlar düz olmaları uygun iklim koşulları ve gelişmiş kalınlıkta toprakları ile tarıma uygunken, taban suyu seviyesinin yüksekliği nedeniyle tarım yapılamamaktadır.

Tarımı etkileyen en önemli faktörlerden biri de iklim faktörüdür. İklim bitkilerin yetişmesinde doğrudan etkili olmaktadır. Bitkilerin çimlenme, yetişme ve olgunlaşma döneminde ihtiyaç duydukları nem ve sıcaklık durumu son derece kritiktir. Bölgenin iklimi bitkinin yetişmesi için uygun ortamı sunmak zorundadır. Tarımsal faaliyetlerin ilk dönemlerinde bu konu çok fazla önem arz etmemiştir. Zira zaten bitki anavatanında evcilleştiği topraklarda var olan iklim şartlarında yetişmektedir. Ancak günümüzde kıtalar arası tarım ürünü transferleri söz konusu olduğunda iklim son derece belirleyici rol oynamıştır. Örneğin çay bitkisinin Dünya'da yayılmasında iklim temel kriter olmuştur. Tropikal ve Subtropikal

bitkilerin yüksek sıcaklık isteği, tahıl ürünlerinden özellikle arpa, buğday gibi ürünlerin karasal iklimde yetişmesi iklim tarım ürünü ilişkisine diğer örneklerdir. Hava olayları içinde sıcaklık ve yağış başat görünse de rüzgâr ve basınç faktörü de tarımsal faaliyetlerin yürütülmesinde önem taşımaktadır. Şöyle ki rüzgârlar olumlu etkisi ile tohumları bir yerden bir yere taşımakta, yabancı tozların bitkiye taşınmasıyla tohumlanmayı sağlama, bitkinin fotosentez yapmasına yardımcı olma gibi etkileri bulunmaktadır. Bunun yanında rüzgârın hızı 20 m/s'ye ulaştığında ağaçların dalları sallanmakta, bitkilerin çiçek, tane ve meyveleri dökülmektedir (Akova, 2021, ss. 132-131). İklim faktörünün özellikle ekstrem hava olayları gerçekleştiğinde olumsuz etkilerinden söz etmek mümkündür. Bitkilerin büyüme döneminde yeterli yağış ve sıcaklık koşulları gerçekleşmediğinde bitkiler gelişimin sağlayamamaktadır. Düşük sıcaklık düzeylerinde ortaya çıkan don olayında ise bitkinin su alamadığı kısımları ölmektedir. İklim koşulları dikkate alınarak ekilecek bitkilerin seçilmesi ve yetiştirilmesi önem taşımaktadır.

Türkiye konumu itibariyle ılıman iklim ile subtropikal iklim kuşağı arasında yer almakta, dört mevsim yaşanmaktadır. Dolayısıyla ekolojik olarak bitki çeşitliliğinin fazla olduğu ülkelerden biridir. Anadolu toprakları Neolitik çağdan bu yana tarımın yapıldığı Fırat Dicle Nehri arasında kalan bölgeyi içinde bulundurmaktadır. İlk uygarlıkları barındıran Anadolu topraklarında geçmişte tarım faaliyetlerin neler olduğu ve nasıl yapıldığına dönük araştırmaların yapılması bu konuda arşiv belgeleri ve çeşitli yazılı çizili materyallerin yanı sıra arkeolojik kazılardan elde edilen kalıntılar da önem taşımaktadır. Anadolu tarımının geçmiş yıllarda nasıl olduğunun incelenmesi ile bazı yöreye has türlerin tespit edilmesi ve devamlığının sağlanması mümkün olacaktır.

Türkiye'de ürün çeşitliliğinin yanı sıra bazı bölgelere has ürünler de bulunmaktadır. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi, yetiştirilen ürünler yönünden benzerlik taşımaktadır. Çay tarımı Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kuşağında yapılmakta, sıcak ve yağışlı ortamda yetişme olanağı bulan bu bitki Karadeniz Bölgesi'nde geçim kaynaklarından biri durumundadır. Muz sadece Akdeniz Bölgesi'nde yetiştirilmektedir. İklim ve arazi şartlarının elverişli olmadığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise hayvancılık faaliyeti ön plana çıkmaktadır.

Tarımsal faaliyetler iklim, toprak, jeomorfolojik unsurlarla birlikte, sulama, tohum, gübreleme, makine kullanımı ve pazarlama gibi birçok beşerî faktörün de etkisindedir. Günümüzde gelişen teknoloji ile işgücüne bağlılık azalmış, gübre, ilaç ve kaliteli tohum kullanımıyla da verimde artış sağlanmıştır (Koçak, 2019, s.15). Tarım ürünlerinin çeşitlenmesi ve daha bilinçli çiftçilerin yetişmesi söz konusu olmuştur.

Keşifler sonrasında insanların yeni gittikleri yerlerde bulunan bitkileri başka yerlere taşımasıyla da ürün dağılışında değişiklikler meydana gelmiştir. Örnek olarak Peru'da yetişen patatesin başka ülkelere, Asya kıtasına ait buğday, şeker kamışı, çay ve turunçgillerin Amerika'ya taşınması verilebilir. Amerika kıtasında yetişen kakao, kauçuk, tütün ve mısır bitkilerinin Asya ve Dünya'nın başka bölgelerinde yetiştirilmesi bitiklerin insan faktörüyle yer değiştirmesine verilecek diğer örneklerdir (Atalay, 2011, ss. 317-309). Kültürel etmenler ekilen ürün çeşitliliği yönünden tarımı etkileyen bir faktördür. Ekilen ürünler, o bölgede en çok tüketilen gıdalara göre farklık arz ekmektedir. Güneydoğu Asya ülkelerinde pirincin çok ekilmesi, Belarus ve Ukrayna'da patates ekiminin yoğun olarak yapılması yerel tüketimle de bağlantılıdır. Tüketilen ürünlerle ekilen ürünler ilişkisi doğru orantılıdır.

Bir diğer faktör doğal bitki örtüsünün yayılışı olup hem tarım alanlarının dağılışını hem de tarım ürünleri çeşitliliğini etkilemektedir. İlk zamanlar ekvatoral bölgede yoğun olarak bulunan orman ve bitki örtüsü nedeniyle tarım faaliyeti yapılamazken makineleşme sonrasında bu sorun da aşılmıştır. Sadece makineleşme desteği değil bilim ve teknolojideki gelişmelerle, taban suyunun drene edilmesi, yoğun bitki örtüsünün ortadan kaldırılması, eğimli yüzeylerin düzleştirilmesi ve tuzlu toprakların ıslahı mümkün olmuştur.

Buğday üretiminde Türkiye Dünya üretiminde % 3,4'lük bir üretim payına sahiptir. Arpa üretiminde Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye'de Akdeniz ve İzmir'e kadar uzanan Ege sahil kuşağı boyunca her türlü sebze yetiştirilmekte ve ihraç edilmektedir. Muz üretimi Alanya-Gazipaşa arasında yapılmaktadır. Turunçgiller ve zeytin üretiminde Türkiye önde gelen ülkelerdendir. Üzüm çeşitleri içinde Ege Bölgesi'nde üretilen üzüm meşhur olup, ihraç da edilmektedir. Türkiye çay üretiminde de söz sahibi olan ülkelerden biridir (Atalay, 2005, 99-87). İç Anadolu

Bölgesi'nde karasal iklimin hüküm sürmesi ve sulama imkânlarının az olması nedeniyle tahıl tarımı öne çıkmakta, sulanabilen alanlarda sebze tarımı yapılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin uygun olan yerlerinde buğday ve arpa ekilmektedir. Akdeniz Bölgesi'ni ise tarım bölgesi olarak adlandırmak mümkündür. Bölgede turunçgiller yetiştiriciliği yanında seracılık önemli bir gelir kaynağıdır. Karadeniz Bölgesi çay, fındık, tütün, mısır yetiştiriciliğinde öne çıkmakta, Ege Bölgesi'nde incir ve üzüm yetiştiriciliği, Marmara Bölgesi'nde ayçiçeği ve zeytin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise tahıl ürünlerinin yanı sıra, pamuk ve Antep fıstığı üretimi yoğun yapılmaktadır.

Türkiye'de tarımsal ürünlere göre bölgelerin sınıflandırılması ilk defa Hamit Sadi Selen tarafından yapılmıştır. Yine buna benzer şekilde yetiştirilen ürünlere göre tarımsal bölge ayrımı Sırrı Erinç ve Necdet Tunçbilek tarafından yapılmıştır. R. İzbırak ise tarım bölgeleri ayrımında tabi olayları ve bitkilerin yetişmesi için gerekli ortamı da göz önüne almıştır. Türkiye'de tarımsal üretimde ürün çeşitliği oldukça fazladır. Muz, kivi, turunçgiller gibi tropik ve subtropik meyveler Türkiye'nin kıyı kuşağında toplanmıştır. Ilıman iklim meyveleri elma, armut, şeftali, kiraz ve ceviz gibi ürünler daha çok iç kesimlerde yetiştirilmektedir. Geçiş bölgelerinde ise üzüm, incir gibi ürünlerin üretimi yoğunlaşmaktadır (Durmuş ve Yiğit, 2014, s. 102).

Türkiye'de endüstri bitkileri ayçiçeği, tütün, susam, pamuk, haşhaş ve keten gibi ürünler ise daha çok alüvyal ovalarda, Ege ve Akdeniz kıyılarında yoğunlaşmıştır. Baklagiller nohut, mercimek, fasulye ve fiğ gibi ürünler kıyı ve iç kesimler arasında bulunan geçiş bölgelerinde çoğunlukla ekilmektedir. Tahıllar buğday, arpa, çavdar gibi ürünler yazın kurak, kışın ise soğuk geçen iç bölgelerde iklimle uyumlu olarak yetişme alanı bulmuştur (Durmuş ve Yiğit, 2014, s.103). Türkiye'de tahıl tarımı yoğun olarak İç Anadolu, Marmara ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde, bunun yanında az da olsa Doğu Anadolu ve Eğe Bölgeleri'nde de ekimi yapılmaktadır (TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 2018). Ana tarım ürünleri yani ticari ve geçime dayalı yapılan tarımda insan ve hayvanların ihtiyaçlarını sağlayan ürünler olarak nitelenmiştir. Bunlar arasında pirinç üretimi Türkiye'de 150-200 bin ton arasında değişmektedir. Mısır, Karadeniz Bölgesi'nde bol miktarda yetişmekte, son yıllarda Akdeniz ve Ege bölgelerinde sanayi bitkisi ve hayvan yemi olarak yetiştirilmektedir.

3.3. Tarım Coğrafyası ve Araştırma ile İlgili Çalışmalar

Tarım faaliyetinin incelenmesi coğrafya biliminde uzun bir geçmişi kapsar. İnsan ve mekân arasındaki ilişkiyi inceleyen coğrafya tarıma birinci derecede önem vermektedir. Tarımı konu alan yayınların XIX. yüzyılda görülmeye başlanmışsa da coğrafyacıların konuya ağırlık vermeleri daha yakın zamanda olmuştur. Sayıları az olan bu araştırmalarda önceleri belirli ürünlerin dağılışları konu edilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise tarım ürünlerine ek olarak fiziki ve diğer koşullar üzerinde de durulmuştur. Tarım artan dünya nüfusunun ihtiyacını karşılaması açısından önem taşımaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2020, 121-119).

Tarım Coğrafyası konusundaki ilk eserler Fransızlar tarafından yazılmıştır. George'nin ilki 1946, ikincisi 1962 yılında yayınlanan *Dünya Tarım Coğrafyası* adlı eseri bunlardan biridir (Alioğlu, 2019, s. 371). Bunun dışında Türkiye'de yapılan çalışmalar ayrı bir başlık altında verilmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatname'si ile ilgili yapılan çalışmalar kısaca şöyle özetlenmiştir. R. Dankoff ve N. Tezcan yaptığı araştırmalarda Evliya Çelebi'nin Nil haritasını bulmuş ve eseri tanıtmıştır. Evliya Çelebi ile ilgili son araştırmalar, onun harita konusuna da merak sararak haritalar çizdiğini belirlemiştir. Z. Kurşun tarafından yapılan araştırmalarda Fırat ve Dicle nehri haritası tespit edilmiştir. Evliya Çelebi'nin, Doğu Anadolu'dan başlayarak Dicle ve Fırat boylarını takip edip Hint Okyanusu'na kadar ulaşan bu haritası renkli hazırlanmıştır. Böylece bu buluşlar ile Evliya Çelebi'nin araştırmacı seyyah boyutuna haritacı özelliği de eklenmiştir (Gümüşçü, 2017, ss. 114-113). Evliya Çelebi Kahire'den başladığı yolculuğunda Nil'in kaynağına varamamış, nehrin kuzey kıyısında başlamış, Nil'in doğu sahilini gezen seyyah, gezisini Nil'in batı sahilini de dolaşarak bitirmiştir. Gezdiği yerleri tasvir ederek anlatmış, bunun yanında Afrika tarihine de ışık tutmuştur (Çetin, 2015, ss. 27-4). Evliya Çelebi 1671 yılında son kez İstanbul'dan yola çıkarak, kutsal topraklara gitmiş, son yolculuğunda Nil gezisinden döndükten sonra (1673) Kahire'ye yerleşmiştir.

Yazıldığı yıllarda İstanbul'da bilinmeyen seyahatnamenin 60 yıl sonra İstanbul'a geldiğini ve kopyalarının hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemlerde Seyahatname üzerine Viyanalı oryantalist Hammer-Purgstall çalışmış eseri 1814'te bir keşif olarak

tanıtmıştır. Eser Avrupa'nın gündemine Doğu'yu yeniden keşfetme olarak girmiştir. 1896-97'de eser İstanbul'da basılmaya başlamıştır. Fakat metinler sansür memurları tarafından sansürlenmiştir. Avrupa'da bu durum tepki ile karşılanmıştır. Alman Doğu bilimci tarihçi Franz Taescher seyahatname üzerine asıl ve kopyalarını belirlemek üzere araştırmalarda bulunmuştur. Eserin özgünlüğünü anlamaya çalışmıştır. XX. yüzyılın başında Taescher'in eser hakkında koyduğu bilgiler araştırmalara yön vermiştir. Viyana oryantalistliğinin ünlü uzmanı R. Kreutel (1972) de Evliya Çelebi hakkında araştırmalar yapmıştır.

Kitap meraklısı olduğu bilinen Hacı Beşir Ağa'da Seyahatname'ye ilgi göstermiş, incelemeleriyle eserin Evliya Çelebi gözetiminde bir kâtibe yazdırıldığını ortaya koymuştur. Robert Dankoff eserin bir kâtip tarafından yazıldığını, Evliya Çelebi'nin ise esere noktalamalar ve notlar eklediğini belirlemiştir. Eserde Osmanlı'nın değer yargıları, yaşayan tarihi, geçmiş tarih, üstün yönleri ve bunun yanında güçsüz yönleri gibi pek çok durum ortaya konulmaktadır (Tezcan, 2019, ss. 15-9). Konuyla ilgili diğer çalışmalar bölümünde daha ziyade Evliya Çelebi ve seyahatname ile ilgili olanlara yer verilmiştir. Çalışmanın odak noktası seyahatnamede tarım ürünlerinin Türkiye sınırları içindeki bahsi olduğundan ilgili yapılan çalışmalar ayrı bir başlık altında sunulmuştur.

3.3.1 Türkiye'de Tarım Coğrafyası Konusunda Yapılan Çalışmalar

B. Gökmen (2016), *Osmanlı'da Ziraat* adlı çalışmasında XIX. yüzyılın son çeyreğinde basılan Binbaşı Hüseyin Efendi'nin *Ziraat Coğrafyası* adlı kitabının önemini vurgulamıştır. Bu kitabın yazımında faydalanılan Hayrullah Efendi'nin tercümesini yaptığı Maison Rustique isimli eser konularından bahsetmiş: kitabın ziraî konular, toprak, ekim, bitkiler, meyveler, ağaç çeşitleri, özellikleri ve bakımı, botanik ve bitki hastalıkları gibi pek çok konuyu ele aldığını belirtmiştir. Hayrullah Efendi'nin bir diğer eseri Beyt'i Dihkâni'nin diğer konuların yanında çiftlik ve ziraatçilik alanında bilgi verdiğini, bu eserin Tanzimat döneminde tarım alanında ilk yapısal dönüşüme kapı araladığından bahsetmiştir. Gökmen, kitabında coğrafya biliminin Cumhuriyet dönemi itibariyle fiziki coğrafyanın baskısıyla devam ettiği tespitinde bulunmuş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yetişen tarım ürünleri ve hayvancılık faaliyetlerini de konu almıştır (Gökmen, 2016).

Doğan, Arslan ve Berkman (2015) "Türkiye'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları" adlı çalışmasında, insanların topraktan ve hayvanlardan yararlanma sürecinin toplayıcılık, av ve balıkçılık, ilkel ziraatçılık, geçimlik tarım, uzmanlaşmış tarım ve modern tarım dönemlerinden oluştuğunu, dünyada tarım sektörünün gelişmesinde karşılaşılan gübre ve nadas sorununu ele almıştır. Bu sorunların çözümünde İngiltere'de hayvan yemi olarak ekilen şalgam ile nadas zorunluluğunun ortadan kalktığını, diğer önemli bir gelişmenin ise Alman kimyacı Justosvon Liebig'in yapay gübreyi bulması olarak belirtmiştir. Türkiye'de tarım sektörünün gelişimi devrelerini, tarımsal üretim değerlerini, 2013 yılı için bitkisel üretim % 47, hayvansal üretim % 28 ve hayvan ürünleri üretiminin % 24 civarında olduğu, tarım sektörünün sorunlarını, 1980'li yıllarda %57 olan ihracata katkının 2003 yılına gelindiğinde %10'a kadar gerilediği %62.5 olan istihdama katkının ise % 26'ya kadar gerilediği bunun sebeplerini konu almıştır (Doğan, Arslan ve Berkman, 2015).

Özçağlar, (2014) *Coğrafyaya Giriş* kitabında hayvancılık ve bitkisel üretimin birleşimini tarımsal faaliyet kabul edenlerin aksine bu iki faaliyetin bitkilerin ekme dikme ile yetiştirilmesi hayvancılığın ise hayvan beslenmesinin esas olması bakımından bu iki faaliyeti birbirinden kesin olarak ayırmaktadır. Zaten eskiden beri kullanılan malcılık, davarcılık, reçberlik gibi terimlerin ise bu ayrımı ortaya koyduğunu belirtmektedir. Hayvancılığı ise kendi içinde büyükbaş-küçükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı, arıcılık, ipekböcekçiliği ve kültür balıkçılığı olarak sınıflamaktadır (Özçağlar, 2014).

Özçağlar, (1988) "Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılışının Doğal Çevreyle İlişkisi" başlıklı makalesinde, Devlet İstatistik Enstitüsü'nde yayınlanan bültenlerde görülen 9 bölge taksimatının illere göre yapıldığını, coğrafi özelliklerin dikkate alınmadığını belirterek bölgelerin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır. Karadeniz Bölgesi'ni kıyı şeridi ve gerisindeki dağlık kuşak bu kuşakta yer alan Ordu-Giresun yöresinde yağış Trabzon yöresine göre daha fazla olduğundan burada fındık tarımı öne geçmektedir. Trabzon yöresinde tahıla ayrılan tarlaların %90'nını mısırın oluşturduğunu, tütünün en kurak kıyı kesiminde yetiştiğini yağışın daha fazla olduğu Vakfıkebir-Araklı arasında zeytinliklere rastlandığını, Rize-Hopa yöresinin Türkiye'nin en yağışlı yöresi özelliğini gösterdiğinden burada çay tarımının öne geçtiğini, topraklarının ise laterit topraklar olduğunu belirtmektedir. Akdeniz Bölgesi iklim ve sulama

şartlarının müsait olması bakımından tarım bölgesi olarak kabul edilmiştir. İç Anadolu Bölgesi'nde karasal iklim hâkim olup, kışları soğuk, bahar yağışlı yazları kuraktır. Bu bölgede iklim karasal ve bitki örtüsü bozkır özelliği göstermesi bakımından tahıl tarımı ve hayvancılık yaygındır. Ayrıca Türkiye'nin en az yağış alan yöresi Konya Karapınar-Ereğli Havzası'nda yıllık yağış 300 mm'nin biraz altına düşmektedir. Marmara Bölgesi'nin Yıldız Dağları Bölümü'nün yağış özellikleri bakımından Karadeniz Bölgesi ile benzerlik göstermesi burada mısır tarımının yoğun olmasını sağlamıştır. Çatalca-Kocaeli yöresinde Akdeniz iklimi görüldüğünden burada zeytin tarımına rastlanmakta, Adapazarı yöresinde gecikmiş veya bozulmuş Akdeniz rejimi olduğundan bu yörede daha çok mısır, buğday, elma, patates ve şeker pancarı üretimin yaygın olmaktadır. Güney Marmara Bölümü de Adapazarı yöresiyle benzerlik göstermekte dağ ve platolarda tahıl üretilmektedir. Doğu Anadolu yükselti sebebiyle tarım alanları sınırlı kalmış, tarımsal faaliyetler depresyon tabanlarında yoğunlaşmıştır. Doğu Anadolu'daki diğer soğuk alanlarda tahıl tarımının, Van'da yazları daha uzun ve sıcak geçmesi dolayısıyla bağ ve bahçe tarımının yoğunlaştığı belirtilmiştir. Hakkâri yöresinde, sulama yapılan kesimlerde mısır, baklagiller ve pirinç tarımının yapıldığı, Yukarı Fırat Bölümünde yer alan Malatya-Elazığ yörelerinin zirai yönden Doğu Anadolu'nun en gelişmiş kısımları olduğu belirtilmiştir. Türkiye'nin yükselti bakımından en alçak bölgesi olan Güneydoğu Anadolu'da, Diyarbakır yöresinde karpuz tarımı yoğunken, Karacadağ kısmında hayvancılık yaygındır. Mardin Eşiğinde sulama yapılabilen alanlarda pirinç tarımı yaygınken, Urfa Platosunda da sulama imkânları sayesinde pamuk ziraatı öne çıkmıştır. Gaziantep ve Adıyaman platolarında en fazla üretimi tahıl tarımı oluşturmaktadır. Burada sulanabilen alanlarda pamuk, susam, şekerpancarı dikkat çekmektedir. Akdeniz ikliminin ağır bastığı Besni Ovası ve Gölbaşında ise Antep fıstığı üretimi yoğundur (Özçağlar, 1988).

Akova Balcı, (2021) *Tarım Coğrafyası* kitabında tarımı etkileyen doğal faktörler ile birlikte beşeri faktörlere değinerek sermayenin önemi, devlet destekleri, kredilerin önemi, devlet desteklerinin türleri, ürünün pazarlanması ve ulaşımın öneminden, ürün yetiştiriciliğinden, tohum, gübreleme, zirai mücadele, sulama ve mekanizasyonun öneminden bahsetmiştir. Gelişmişlik arttıkça tarımda istihdam edilen nüfusun azaldığını, bunun tersi olarak gelişmekte olan ve geri kalmış

ülkelerde ise tarımsal nüfus oranının fazla olduğunu bilinmektedir. Avrupa Birliği Ülkeleri'nde iş gücünün % 5,14'ünün, Türkiye'de % 21,1'sinin, Hindistan'da ise % 49,7'sinin tarımda istihdam edilmesi buna örnektir (Akova Balcı, 2021).

A. Aliağaoğlu (2019) "Tarihsel Süreçte Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Coğrafyası Çalışmaları" isimli makalesinde tarım coğrafyasının fiziki ve beşerî birtakım etkenlerle şekillendiğini, tarımın meslek ve ekonomik olarak işlevselliğinden bahsederek tarım coğrafyasını tarımsal faaliyetler sunucu şekillenen mekânsal farklılıklar ilgili olarak tanımlamıştır. Tarım coğrafyasında yaklaşımların determinist (çevreci) yaklaşım, devamında 1950'li yıllarda sayısal devrimle devam ettiğini 1970'li yıllara gelindiğinde tarım coğrafyasının ele aldığı konuların endüstriyel tarım sistemleri, küreselleşme, tarıma devletin müdahalesi, arazi kayıpları, yarı zamanlı çiftçilik şeklinde değiştiğini belirtmiştir. Tarım coğrafyası çalışmalarının geçmişinin ABD'de 1910 yılına dayandığını bu çalışmalarla ülkede, arazi kullanışı, eğim koşulları, arazinin kullanımı üzerine haritalar yapıldığını, tarım coğrafyası çalışmalarının öncelikle haritalandırma ile ABD'de başladığını, O.E. Baker'ın Büyük Ovalarda Tarım (1923), Dünya Tarım Atlası (1917), Whittlesey'in (1936) Dünya Tarım Bölgeleri eserleriyle devam ettiğinden söz etmektedir (Aliağaoğlu, 2019).

Doğanay, (2017) *Ziraat Coğrafyası* isimli kitabında tarım coğrafyasına tanımına ek olarak çevrenin doğal ve beşeri koşullarıyla tarımsal üretim arasındaki ilişkiyi kurmanın ziraat coğrafyasının en önemli amacı ve hedefi olduğunu belirterek, ziraat coğrafyası açısından çevre analizleri yapılırken, tarım ile ilgili olgulara ve faktörlere mutlaka ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bir ülkede sanayinin gelişmesine ters orantılı olarak, tarımsal nüfus ve genel toplamdaki tarımsal işgücünün azalmış olduğunu belirtmiştir. Sanayileşmiş batı ülkelerinde 1950 öncesinde %40 ila % 45 gibi yüksek oranda olan toplam tarımsal işgücünün günümüzde genellikle % 10'undan azının tarım sektöründe çalıştığını örnek olarak vermektedir. Sanayileşmiş ülkelerde tarımsal nüfusun azalmasını, tarımın öneminin azılmasından değil, makineleşmenin artmasının tarımsal nüfusta azalmaya neden olarak göstermektedir. Tarımsal üretim ve teknoloji arasında sıkı bir bağ olduğunu, teknoloji teriminden büyük ölçüde makinenin anlaşılmadığı, bu değişimin karmaşık bir sorun olduğunu, tarım toprakları, hayvan tohum türleri ıslahından, gübreleme, ilaçlama, hasat ve depolama gibi birçok teknik esası içerdiğini tespit etmektedir.

Tarımsal üretimle bir çok yan alanın ortaya çıktığını gübre sanayi, ilaç sanayi, çok sayıda gıda endüstrisi dalı gibi, tarımsal üretimde artışta tarım kültürü birikiminin rol oynadığından, tarımı bilimsel yöntemlerle yapmayan toplumlarda yeterli toprak ve doğal çevre koşuları olsa bile başarı sağlanamayacağını kanısında olup, tarım sistemlerini, entansif tarım (en yüksek verim amaçlı) ve ekstansif tarım (ilkel yöntemlerle yapılan tarım), kuru tarım, sulu tarım ve organik tarım (ürün kalitesi amaçlı) olarak ayırmıştır. Ayrıca eserde tahıl, endüstri, meyve yetiştiriciliği, baharat bitkilerinin coğrafi dağılışı, toprak-iklim istekleri ve yetişme şartları konularında bilgi verilmektedir (Doğanay, 2017).

Doğanay, (1995) *Türkiye Ekonomik Coğrafyası* kitabında Türkiye'nin toplam arazisinin 1990 yılı itibariyle D.İ.E Tarım İstatistikleri Özetine göre % 81.4 toplam arazinin, % 27.8'inin tarım arazisi (tarla, bağ ve bahçe), % 53.6'sının ise tarım dışı araziden (orman, mera ve diğerleri) oluşan kullanım durumundan bahsetmiştir. Arazilerin kullanım durumunda tarım arazilerinde 1950-1990 devresinde 14.5 milyon hektardan, 24.2 milyon hektara çıktığını, bağ ve bahçe arazilerinin 1.4 milyon hektardan 3.6 milyon hektara çıktığını belirtmiştir. Çayır ve mera arazilerinin Türkiye arazinin % 46,4'ünü oluştururken, 1990 yılına gelindiğinde bu payın % 24,1'e düştüğünü, orman arazilerinin ise bu 40 yıl içinde iki katından fazla büyüme olduğuna dikkat çekmektedir. Türkiye'de ihracata konu olan tarım ürünlerinde turunçgiller ihracatının 250-300 ton olarak yapıldığını bu rakamın yetersiz olduğunu, Antep fıstığı ihracatının A.B.D, Almanya, Avrupa ve Orta Doğu ülkelerine yapıldığını, üretilen bademin %70'inden fazlasının ihraç edildiğini, cevizin % 50'sinden fazlasının ihraç edildiğini belirtmektedir. Bunlarla birlikte Türkiye'de hayvancılık faaliyetleri besicilik, ahır hayvancılığı, küçükbaş hayvancılık, büyükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı, ipekböcekçiliği, arıcılık ve su ürünleri olarak sınıflandırmış ve yapıldığı yerler hakkında da bilgiler vermiştir (Doğanay, 1995).

Güngördü, (2006) *Eğitim Fakülteleri İçin Türkiye'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası* isimli kitabında Türkiye'de ziraat faaliyetinin özellikleri, ekili-dikili alanların parçalar halinde olduğu, toprak genişletme imkânın fazla olmadığı konularından söz etmektedir. Ayrıca verimi artırmak üzerine tedbirler almak gerektiğini, bu tedbirler arasında sulama, gübre imkânlarını artırmak ve tohum kalitesini artırmak olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de ziraat topraklarının 500

dekardan küçük dilimlere ayrılmış parçalar halinde olduğu, sayıları fazla miktarda olan topraksız çiftçilerin, başkalarının topraklarını kiracılık, ortakçılık ve yarıcılık yöntemleri ile işlediklerini, Türkiye'de ziraatın genel karakterinde extansif tarım hâkim ise de ziraî nüfusun yoğun olduğu yerlerde bahçe tarımının, tarla tarımının yerini aldığı, kıyı bölgelerimizde ise tarımın intansif tarımın yoğun olduğunu vurgulamaktadır. Zirai faaliyetlerde yaşanan sulama problemi, gübre problemi, tohum problemini ele almıştır. Türkiye'de üretilen ziraî ürünlerin neler olduğu, ürünlerin yetişme ortamları ve üretim miktarları ile ilgili bilgiler vermiştir (Güngördü, 2006).

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Evliya Çelebi Seyahatname ’sinde geçen tarım ürünlerinin araştırılmasına dayalı olan bu çalışma genel olarak mekân, zaman ve veri kaynağı olarak sınırlandırılmıştır. Araştırmanın amacı belli bir tarihte belli bir mekânda yetişen ürünlerin belirlenmesi değildir. Burada esas olarak tarihi coğrafya veri kaynağı olarak seyahatnamelerin içinden ne tür verilerin alınabileceği ve bu verilerin nasıl elde edileceği fikri üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda hem bir yöntem kurgusu geliştirilmeye çalışılmış hem de belirtilen döneme ait başka verilerle desteklenmek şartıyla, tarımsal üretim durumu hakkında genel bir çerçeve oluşturulmuştur.

Seyahatnamelerde verilen bilgilerin çeşitliliği daha önce belirtilmişti. Bu çeşitlilik içinde coğrafyacıların faydalanabileceği pek çok verinin bulunduğu da bilinmektedir. Burada söz konusu metin içinde geçen tarım ürünleri tema olarak seçilmiştir. Metnin kapsadığı alan dönemin Osmanlı devleti sınırlarıdır. Araştırmada metnin bugünkü Türkiye Cumhuriyeti Devlet sınırları içerisinde kalan kısmı ele alınmıştır. Kısaca araştırmanın mekânsal sınırlarını Evliya Çelebi’nin gezdiği yerlerden günümüz Türkiye sınırları içerisinde kalan alanlar oluşturmaktadır. XVII. yüzyılda yetişen tarım ürünleri, ürünlerin yetiştiği iller, ürün çeşitliliği, ürünlerin dağılışı, bu ürünlerin günümüzdeki durumu, çeşitliliği ve dağılışlarındaki değişimler temel araştırma sorularıdır.

Seyahatname’de gezilen yerlerin tarihi yapıları, buralardaki günlük yaşayış, geçim kaynakları, tarım ürünleri, kültür, gelenek görenekler gibi konularda çok yönlü bilgiler verilmiştir. Burada araştırmanın konusu olan o dönemin tarım ürünleri, yetiştikleri yerler ve yetiştikleri yerlerden nerelere hangi sebeple götürüldükleri ele alınmıştır. Aynı zamanda elde edilen veriler bugünkü koşullar ile karşılaştırılmıştır.

4.2. Yöntem ve Materyal

Araştırmanın konusu XVII. yüzyıldaki Osmanlı topraklarının bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan kısmındaki tarımsal faaliyetlerini içermektedir. Tezin amacı Evliya Çelebi Seyahatname'sinde geçen tarım ürünlerinin neler olduğu, nerede yetiştirildiklerinin belirlenmesidir. Bu soru çerçevesinde, tarım ürünlerinin isimleri yetişme alanları ve ilgili bilgiler metinde taranmıştır. Temel veri kaynağı olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatname metni belirlenmiştir (Evliya Çelebi, 2011). Tarama Seyahatname kitabının Türkiye Devleti sınırları içinde kalan kısmına dair anlatılar içinde gerçekleştirilmiştir. Kaynak olarak Kahraman, S.A. ve Dağlı, Y'nin (2013) Evliya Çelebi Seyahatnamesi I – II ciltleri esas alınmıştır. Kitabın I. cildi 1 - 6. kısımdan, 2. cildi ise 7 - 10 kısımdan oluşan iki cilt halindedir. Tez çalışması sürecinde verilerin toplanma aşamasında kullanılacak yöntem doküman analizidir (Yıldırım ve Şimşek; 2013). Buna göre analiz birimi hem sözlük hem de tema olarak tarım ürünü ismi şeklinde ele belirlenmiştir. Tarım ürünü isimleri ve bu ürün ile ilgili verilen bilgiler tarama kapsamına dâhil edilmiştir. Elle yapılan tarama sonucunda elde edilen veriler ürün adı, yer ve ilgili bilgi kategorilerine sınıflandırılmış daha sonra veriler yüzde dağılımları ve frekanslar elde etmek için sayısallaştırılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 230). Aynı zamanda tablo, grafik ve dağılış haritaları kullanarak verilerin analiz ve sunumu yapılmıştır.

Seyahatname'de geçen ürün bilgileri, ürün çeşitliliği, dağılışları, ürün ticareti ve gerekse hediye gönderilen ürünlere dair veriler ARGCIS 10.7 programı ile haritalandırılmıştır. Seyahatname'de geçen tarımsal ürünlerin Türkiye'de bugün yetiştirilen tarım ürünleri hakkında TUİK'ten veriler elde edilmiş bu veriler de tablolaştırılmış, grafik ve haritalar hazırlanmıştır. Belirtilen kaynaklarda geçen tarım ürünlerinin Seyahatname'nin yazıldığı dönem ve günümüzdeki değişim durumlarına ilişkin değerlendirmeler sadece çeşitlilik bakımından yapılmıştır. Miktar karşılaştırması yapılmamıştır.

5. BÖLÜM
BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. Bulgular

Osmanlı İmparatorluğu döneminde XVI. yüzyıldaki ürün çeşitliliği ve dağılışı Evliya Çelebi Seyahatname'si esas alınarak, tespit edilmeye çalışılmıştır. Seyahatname'de geçen tarım ürünlerinin çeşitliliği ve dağılımı belirlenmiştir. Buna göre önce ürün çeşitliliği daha sonra dağılış özelliklerine dair bulgular sunulmuştur. Bunun dışında ürünlerin gönderildikleri yerlere dair bilgiler de eklenmiştir. Genel olarak Seyahatname'nin yazıldığı günden günümüze Türkiye'de ürün çeşitliliği ve elde edilen ürün miktarı bakımından artış kaydedildiği görülmüştür. Bu artışta Seyahatname'nin yazıldığı zamandan bu yana Türkiye'de yeni üretimi yapılan, çay, portakal, limon gibi bitkilerin yanında, o dönemde düzenli olarak yapılmayan günümüzde ise daha sistemli ve düzenli yapılan tarım ürünlerinin varlığı etkilidir. TUİK tarafından tutulan ürün istatistikleri incelendiğinde daha ayrıntılı ve resmi olarak tutulmuş bir veri ile karşılaşılır. Evliya Çelebi'nin yazdıklarının bu veri seti içindeki yeri başka kaynaklarla desteklenerek irdelenmelidir. Aksi halde Seyahatname'nin bu konudaki tek kaynak olarak görülmesi hatasına düşülebilir. Bu nedenle verileri dönemin ürün çeşitliliği ve dağılımı ile ilgili değerlendirmelerde dikkatli kullanmak gereklidir. Çalışma verileri seyahatname odaklı okunmalıdır. Gerek o dönemin tarımsal faaliyetleri ve gerekse o zamandan günümüze değişimi ortaya koymak adına çalışma fikir verici olmuştur. Günümüzde verilerin istatiksel olarak kayıt altına alınması ile hemen hemen bütün ürünlerde nitel ve nicel bilgilere daha ayrıntılı ulaşmak mümkündür.

5.1.1. Tarım Ürünlerinin Çeşitlilik Bakımından Özellikleri

Seyahatname'de geçen tarım ürünleri taranmış, günümüz Türkiye sınırları dâhilinde bulunan illerde 61 tarım ürünü tespit edilmiştir. Bu ürünlerin grafik ve harita gösteriminin yapılabilmesi ürünler kodlanmıştır. (Tablo 5.1.)

Tablo 5.1: Seyahatnamede adı geçen tarım ürünleri.

Ürünler ve Kodlar							
1	Armut	17	Fıstık çamı	33	Kiraz	49	Susam
2	Arpa	18	Gül	34	Lahana	50	Sümbül
3	Ayva	19	Habbül leziz	35	Lale	51	Şalgam
4	Aselbent	20	Hurma	36	Limon	52	Şeftali
5	Badem	21	İncir	37	Maydanoz	53	Ş. Kamışı
6	Bakla	22	Kabak	38	Mercimek	54	Şifalı Otlar
7	Bezelye	23	Kara günlük	39	Meyan kökü	55	Tere
8	Börülce	24	Karanfil	40	Nane	56	Turunç
9	Buğday	25	Karpuz	41	Nar	57	Üvez
10	Ceviz	26	Kavun	42	Nohut	58	Üzüm
11	Çınar	27	Kayısı	43	Pamuk	59	Vişne
12	Çilek	28	Kebbat	44	Pırasa	60	Yonca
13	Dut	29	Kereviz	45	Pirinç	61	Zeytin
14	Eğir kökü	30	Kestane	46	Reyhan		
15	Elma	31	Kızılcık	47	Sığla Yağı		
16	Fıstık	32	Kimyon	48	Soğan		

(**Kaynak:** Kahraman ve Dağlı, 2013' den yararlanarak hazırlanmıştır).

Seyahatnamede geçen bazı ürünlerin dağılış özelliği bakımından diğer ürünlere göre daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu durumda Evliya Çelebi'nin gezmiş olduğu yerlerde bazı tarım ürünlerinden daha fazla bahsedip, bazılarından ise daha az söz etmesi etkendir. Dolayısıyla bir ilde bir üründen hiç söz edilmeyip, diğer konulara ağırlık verilmesi, bu ürünün o ilde yetişmediği anlamına gelmez. Seyahatname o döneme ait kaynaklardan sadece birisidir. Seyahatname'de geçen kebbat bitkisi günümüzde çokça bilinmemektedir. Günümüzde ismi kebbet olarak değişmiş olan bu meyve Antakya yöresinde nadiren yetiştirilmektedir. O zamanlar özellikle şifa

kaynağı olarak görülen sığla ağacından elde edilen sığla yağı ile aselbent ağacından elde edilen öz ile yapılan karışım da günümüzde bilinmemektedir. Sığla ağacının ismi yerel dilde günlük olarak geçmektedir. Kara günlük günümüzde yine bilinmekle birlikte kullanım alanı çok yaygın değildir. Bu durum tıbbın ve eczacılık alanın gelişimiyle açıklanabilir. Ürün çeşitliliği bir ilin içinde farklı olduğu kadar, iller arasında da değişimler söz konusudur. Bazı illerde çok az sayıda üründen söz edilirken, bazı illerde ise hem seyahatnamenin yazıldığı dönem itibariye hem de günümüze çeşitliliğin fazla olduğu dikkati çekmektedir.

Seyahatnamede en fazla çeşit bulunan iller sırasıyla Van (16 çeşit ürün), İstanbul (14 çeşit ürün), Aydın (14 çeşit ürün), Edirne (13 çeşit ürün), Trabzon ve İzmir (11 çeşit ürün), Ş. Urfa (9 çeşit ürün), Antalya ve Diyarbakır (8 çeşit) ürün şeklindedir. Sadece birer ürün çeşidi belirtilen iller ise Batman, Çorum, Denizli, Manisa, Malatya, Muş ve Samsun'dur. Bu durumun çeşitli nedenleri olabilir. Evliya Çelebi'nin bu illerde daha fazla gözlem yapma imkânı bulması, kalma süresi veya birden fazla gitmiş olması etkenler arasında sayılabilir. İllere göre ürünlerin dağılışı tablo halinde verilmiştir (Tablo 5.2).

Tablo 5.2: Seyahatnamede adı geçen iller ve ürünler.

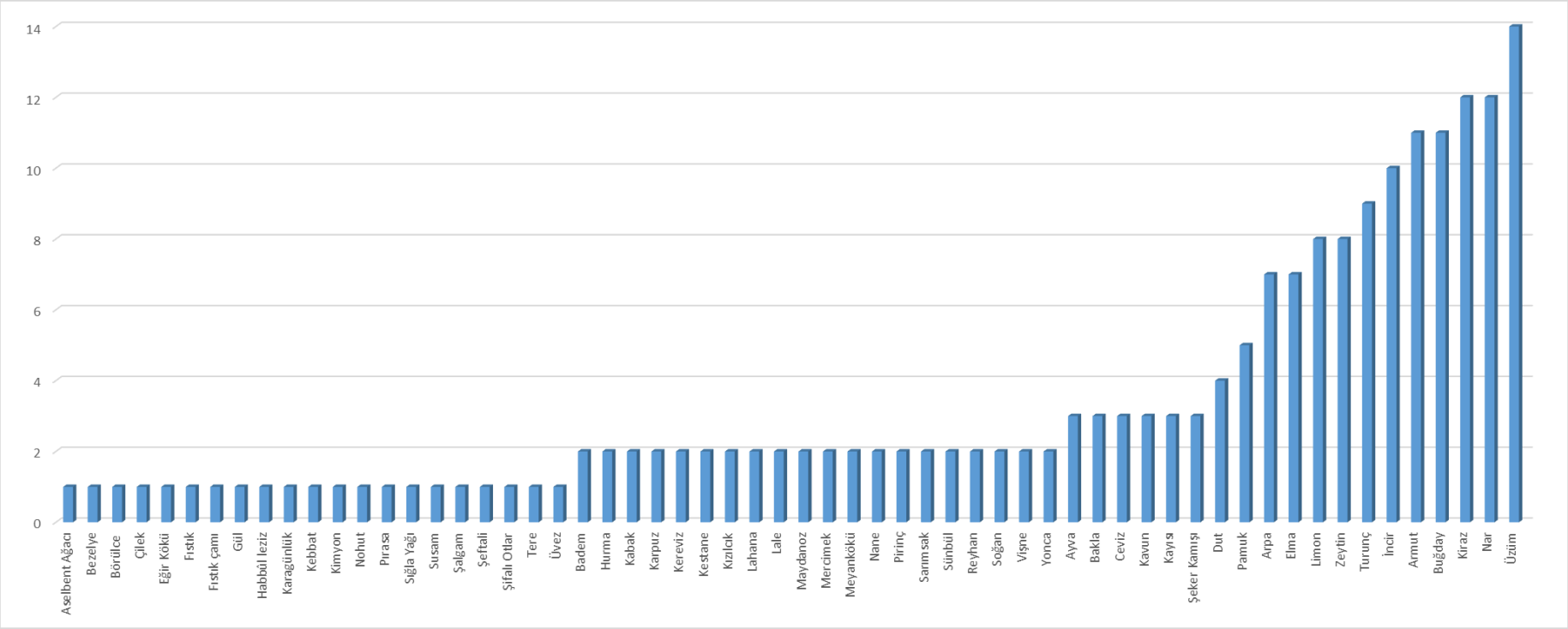
İL	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	T.
BATMAN	Şalgam																1
ÇORUM	Üzüm																1
MANİSA	Kiraz																1
MALATYA	Elma																1
MUŞ	Çilek																1
SAMSUN	Üzüm																1
DENİZLİ	Kiraz																1
SİVAS	Dut	Nar															2
ELAZIĞ	Elma	Üzüm															2
ESKİŞEHİR	Üzüm	Ceviz															2
ERZİNCAN	Armut	Dut															2
İZMİT	Kiraz	Elma															2
KARAMAN	Arpa	Buğday															2
KÜTAHYA	Üzüm	Kiraz															2
ŞIRNAK	Nar	İncir															2
ANTAKYA	Buğday	Pamuk	Limon														3
BALIKESİ R	Pamuk	Kavun	Karpuz														3
BOLU	Kiraz	Ceviz	Eğir Kökü														3
K.MARAŞ	Ş. Kamışı	Pamuk	Üzüm														3
KAYSERİ	Arpa	Buğday	Kimyon														3
SİİRT	İncir	Nar	Fıstık														3
ANKARA	Armut	Kavun	Arpa	Pirinç													4
AKSARAY	Buğday	Arpa	Bakla	Nar													4
BİTLİS	Armut	Arpa	Buğday	Üzüm													4
KİLİS	Limon	Turunç	Nar	Zeytin													4

KONYA	Buğday	Armut	Kayısı	Kiraz													4
MARDİN	Gül	Pamuk	Karpuz	Kavun													4
MERSİN	Limon	Turunç	Nar	İncir	Elma												5
TOKAT	Buğday	Arpa	Bakla	Mercimek	Bezelye	Nar											6
MUĞLA	Badem	Üzüm	İncir	Turunç	Karagünlük	Sığla Yağı	Aselbent										7
ADANA	Limon	Turunç	Zeytin	İncir	Nar	Ş. Kamışı	Pamuk										7
AMASYA	Armut	Kiraz	Üzüm	Dut	Ayva	Pirinç	Nar										7
ERZURUM	Elma	Armut	Buğday	Şif. Otlar	Armut	Şeftali	Üzüm										7
BURSA	Üzüm	Kayısı	Kiraz	Kestane	Zeytin	İncir	Armut										7
DİYARBAKIR	Arpa	Bakla	Buğday	Gül	Karpuz	Kavun	Reyhan	Sümbül									8
ANTALYA	Turunç	Kebbat	Hurma	Zeytin	İncir	Ş. Kamışı	Limon	Nar									8
Ş.URFA	Arpa	Bakla	Buğday	Gül	Mercimek	Nohut	Pamuk	Reyhan	Sümbül								9
İZMİR	Üzüm	Kiraz	Kestane	Zeytin	Limon	Turunç	Habbül leziz	Nar	İncir	Üvez	Kızılcık						11
TRABZON	Armut	Ayva	Elma	Hurma	Karanfil	Kiraz	Limon	Nar	İncir	Turunç	Zeytin						11
EDİRNE	Armut	Ayva	Buğday	Börülce	Gül	Sarımsak	Soğan	Pırasa	Maydanoz	Nane	Vişne	Lale	Kereviz				13
İSTANBUL	Dut	F. Çamı	Kayısı	Sarımsak	Üzüm	Zeytin	Nar	Şeftali	Yonca	Lale	Kızılcık	Kabak	Lahana	Soğan			14
AYDIN	Arpa	Buğday	Meyankökü	Pamuk	İncir	Üzüm	Kiraz	Badem	Kavun	Limon	Turunç	Karpuz	Susam	Ceviz			14
VAN	Armut	Buğday	Buğday	Elma	Kabak	Kereviz	Kiraz	Maydanoz	Mercimek	Nane	Nohut	Lahana	Tere	Üzüm	Vişne	Yonca	16

(**Kaynak:** Kahraman ve Dağlı, 2013'den yararlanarak hazırlanmıştır).

Seyahatname'de 61 çeşit üründen söz edilmektedir. Bu ürünlerden en çok zikredilenler: nar, buğday, incir, zeytin ve elmadır. En az zikredilenler ise aselbent ağacı, börülce, çilek, fıstık çamı ve habbül lezizdir (Grafik 5.1).

Grafik 5.1: Seyahatnamede geçen ürünlerin frekansları.

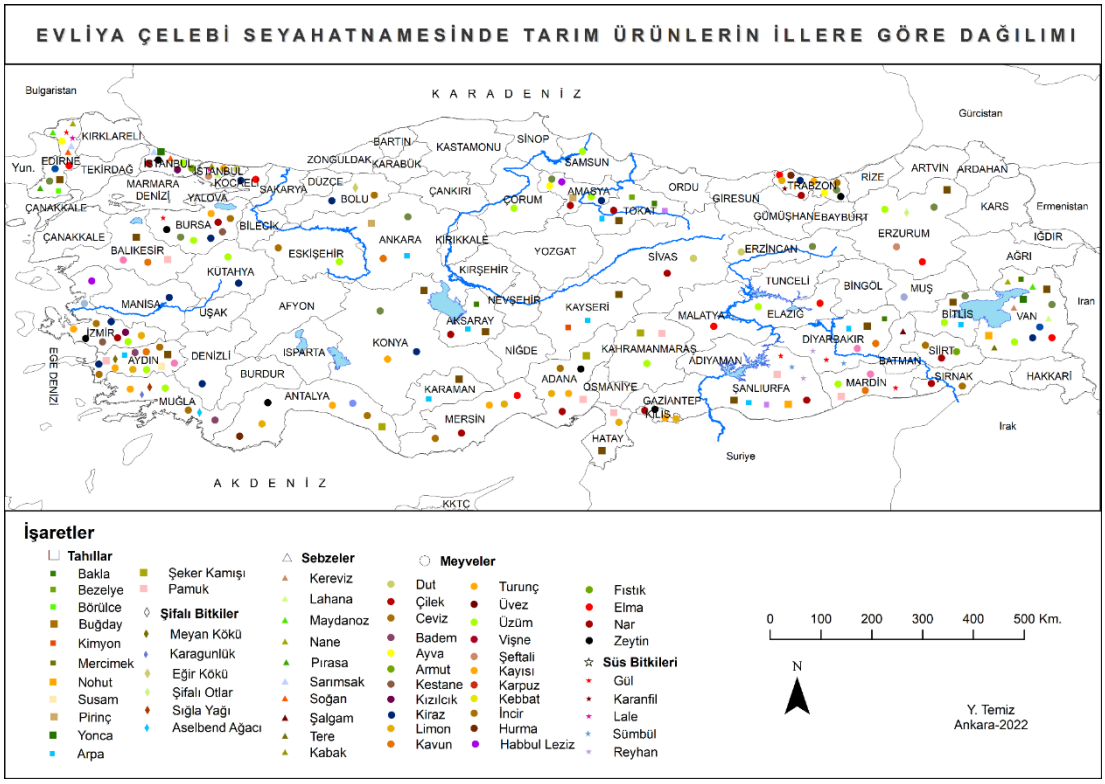
(**Kaynak:** Kahraman ve Dağlı, 2013'den yararlanarak hazırlanmıştır).

5.1.2. Tarım Ürünlerinin Dağılış Bakımından Özellikleri

Ürün türlerinin illere göre dağılış özellikleri coğrafya açısından önemlidir. Zira hangi ürünün nerede yetiştiği ürün çeşitliliği kadar önem taşımaktadır. Sanayi bitkilerinden olan zeytinin dağılışında bakıldığında daha çok deniz kenarı ve geçiş bölgeleri olarak tanımlanan illerimizde olduğu Adana, Antalya, Bursa, Trabzon, İstanbul ve İzmir'de yetiştirilmektedir. Tahıl ürünlerinden buğday, arpa denize kıyısı olan Aydın ilinde bulunan tarım ürünlerinden olmakla birlikte, çoğunlukla iç kesimlerde Aksaray, Ankara, Bitlis, Erzurum, Karaman, Tokat ve Van illerinde yetiştirilmektedir. Turunçgiller tarımı Antalya, Antakya, Adana, Aydın, Mersin ve Muğla illerinde yapılmaktadır. Süs bitkilerinden olan gül Edirne'de lale ise İstanbul'da yoğunlukla yetiştirilmektedir.

Seyahatnamede en fazla çeşit bulunan iller sırasıyla Van (16 çeşit ürün), Aydın (14 çeşit ürün), İstanbul (14 çeşit ürün), Edirne (13 çeşit ürün), Trabzon ve İzmir (11 çeşit ürün), Şanlıurfa (9 çeşit ürün), Antalya ve Diyarbakır (8 çeşit ürün) şeklinde olduğu görülmüştür. Seyahatnamede ürün çeşitliliğinden 1.sırada yer olan Van'da, tahıl ürünleri, bakliyatlar, sebze ve bunun yanında meyve çeşitliliği mevcut iken, 2.sırada yer alan İstanbul'da tahıl ve bakliyat ürünleri yerini sanayi ürünü olan zeytin, sebze, meyve grubu ve laleye bırakmıştır. Seyahatnamede zeytin, turunç, pamuk gibi ürünler yoğunlukla denize kıyısı olan illerde yoğunlaşmıştır. Kıyı ve iç kesimler arasında, üzüm, pirinç gibi ürünler yoğunluktadır. Karasal iklimin hüküm sürdüğü, iç kesimlerde ise tahıl ve bakliyatlar en çok yetiştirilen ürünlerdendir. Bu bölgelere göre daha soğuk ve yüksek olan illerde ise vadi tabanlarında tahıl tarımı yapılmakta, yine buralarda genellikle soğuğa dayanıklı elma, armut gibi meyve ağaçları yetişmektedir (Harita 5.1).

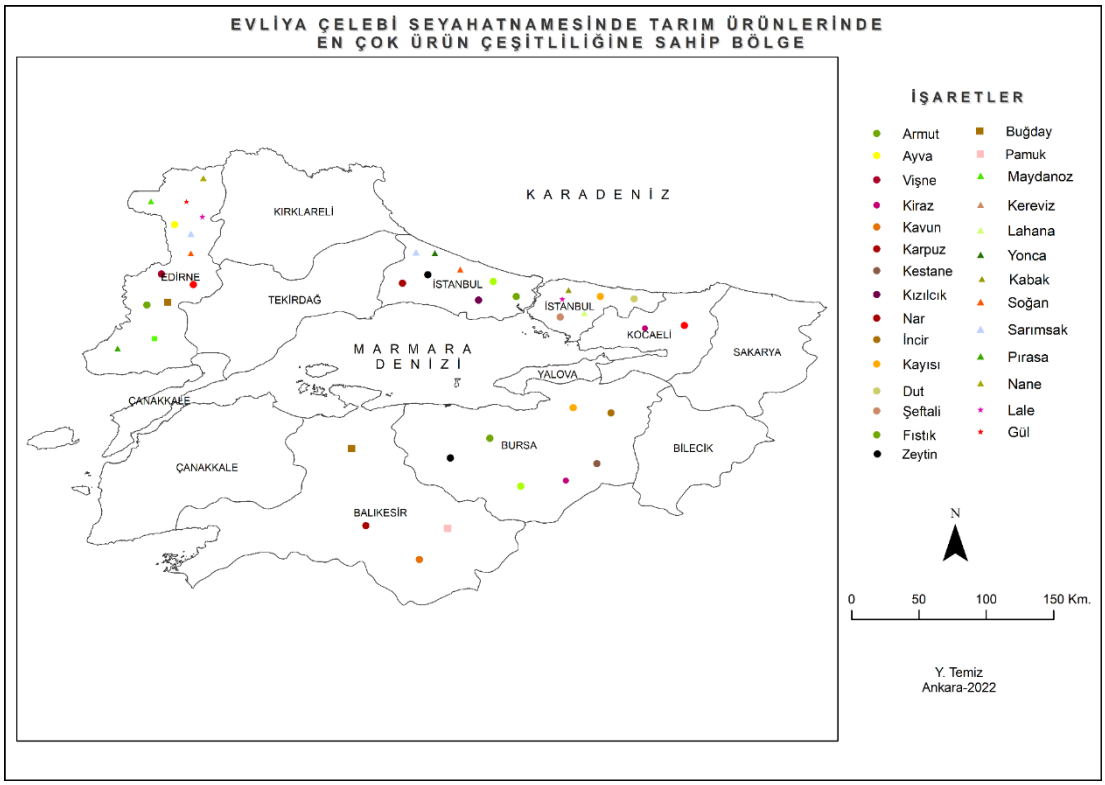
Harita 5.1: Seyahatnamede tarım ürünlerinin illere göre dağılımı.

(**Kaynak**:Kahraman ve Dağlı, 2013).

Seyahatnamedeki tarım ürünleri çeşitlilik bakımından incelendiğinde en çok ürün çeşidi bulunan bölgenin Marmara Bölgesi olduğu görülmektedir. Bölgede ürün çeşitliliğinde Edirne ili 13 çeşit ürün ile ilk sırada yer almaktadır. Meyve, sebze çeşitleri yanı sıra, süs bitkileri çeşitliliği açısından zengin bir görünüm sergilemektedir (Harita 5.2.).

Harita 5.2: Seyahatname tarım ürünleri taramasında en çok ürün çeşitliliğine sahip bölge.

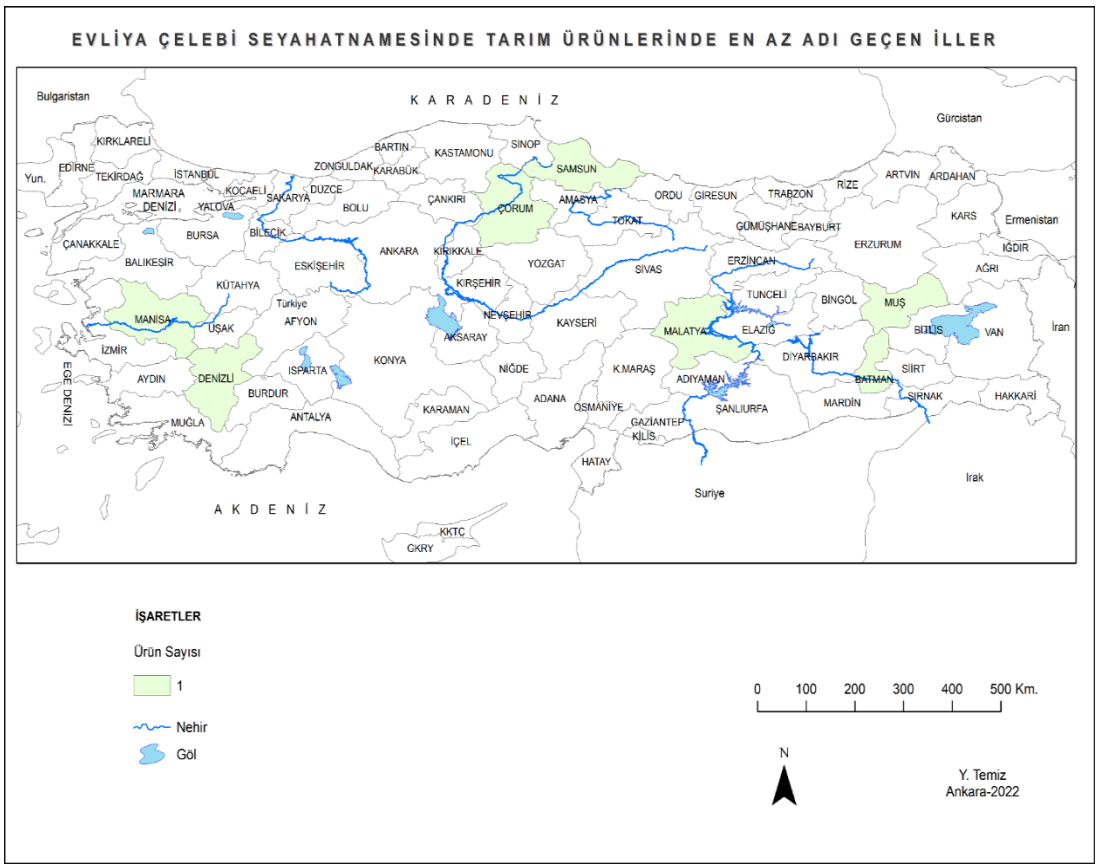

(**Kaynak**:Kahraman ve Dağlı, 2013).

Günümüzde Marmara Bölgesi'nden ürün çeşitliliğinde seyahatnamede olduğu gibi Bursa yer almakta, Ege Bölgesi illerinden İzmir, Akdeniz Bölgesi'nden Antalya, Burdur yer almakta, İç Anadolu Bölgesi'nde ise Ankara ürün çeşitliliğinde öne çıkmaktadır.

Seyahatname'de en az ürün çeşidi bulunan bölge olarak Güney Doğu Anadolu Bölgesi belirlenmiştir. Günümüzde bu bölgeden Siirt, Doğu Anadolu Bölgesi'nden Ağrı, Ardahan, Ağrı, Kars, Muş illeri ile Karadeniz Bölgesi'nden Bayburt ili en az ürün çeşidine sahip illerdir (Harita 5.3).

Harita 5.3: Seyahatname tarım ürünü taramasında en az adı geçen iller.

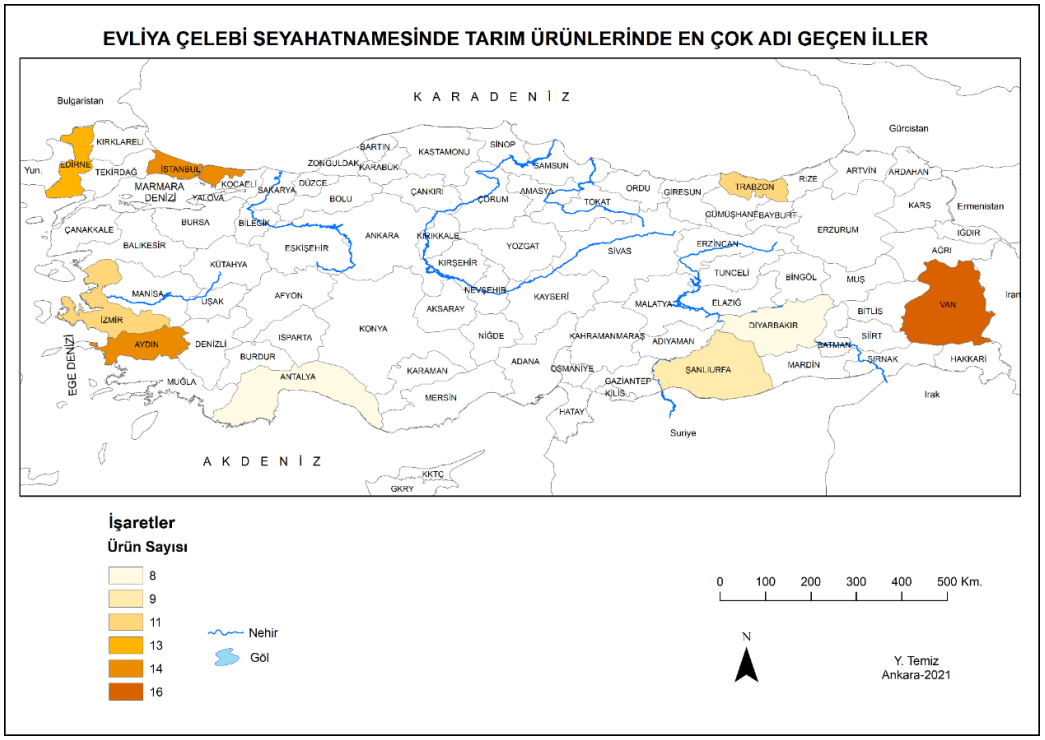

(**Kaynak**: Kahraman ve Dağlı, 2013).

Seyahatnamede en az adı geçen iller sadece birer ürün çeşidi ile Batman'da (şalgam), Çorum'da (üzüm), Denizli'de (kiraz), Manisa'nın Bozdağ'ı Yaylasında (kiraz), Malatya'da (elma), Muş'ta (çilek) ve Samsun'da (üzüm) olarak verilmektedir. Evliya Çelebi Manisa'dan bahsederken, havasının ve suyunun hoşluğundan, ziyaret yerleri ve yapılan yemeklerden; vişneli hoşaf, üzüm şerbeti, çörek otlu ekmekten bahsetmiş, fakat direk olarak ürün bilgisine girmediğinden, bu ürünler Manisa İli için alınmıştır. Dolayısıyla bir ilde tek üründen bahsetmiş olması bu ilin ürün çeşitliliğini tam olarak yansıtmamaktadır. Evliya Çelebi Batman ilinde şalgamdan bahsederken şalgamın gayet büyük ve lezzetli olduğunu, Samsun'un yaban üzümünün meşhur olduğunu bu üzümden yapılan nardenlinin (bir çeşit pekmez) fıçılarla İstanbul'a gönderildiğini anlatmış, Çorum'un üzümünün lezzetini ise ilin havasının gayet sıcak olmasına bağlamıştır.

Seyahatname'de tarım ürünlerinde en çok adı geçen il Van'dır. Van il buğday, sebze ve meyve çeşitliliğiyle birinci sıradadır. Van ilini, Aydın ve İstanbul takip eder. İstanbul'da sebze meyve çeşitliliği, lale ve kızılcık yoğunluktadır. Aydın ilinde ise tahıllar, sebze ve meyve çeşitleri yanında şifalı bitkilerden meyan kökü çoktur. Öyle ki bu meyan kökü bütün ülkeye buradan gönderilir. Meyankökünden Balat halkının geçim kaynağı olarak bahsedilmiştir. Edirne'de ürün çeşitliliğinde buğday, sebze meyve türleri ile gül ve lale öne çıkmaktadır. Trabzon'da ve Antalya'da ise meyve çeşitliliği dikkati çekmektedir. Evliya Çelebi ürün çeşitliliği bol olan illerden bahsederken bağ ve bahçelerin nehir kenarlarında yer aldığını, Van'daki ürün çeşitliliğini, bu ilin topraklarının geniş ve verimli bir diyar olmasına bağlamış ve şehrinin ikliminin on sekizinci örfi iklimden olduğunu belirtmiştir. Ürün çeşitliliği bol olan illerden Şanlıurfa'dan bahsederken, Harran tarafında Halil Nehri tarafında yazda ve kışta sebzenin bol olduğunu, ilin ikliminin gerçek dördüncü iklimde olup, örfi iklimin on yedincisinde olduğunu bildirmiştir. Şanlıurfa'yı iklimini suyu ve havası gayet orta karar olup, kış mevsimin de kar yağar, bahar mevsiminde ise rahmet yağmurları yağar şeklinde anlatmıştır. Ürün çeşitliliği bol olan İstanbul'un ise suyunun ve havasının gayet güzel olduğunu, yine ürün çeşitliliği bol olarak anlatılan İzmir'de üzüm yetiştiriciliğinde bağcıların aşılama ilminde ustalaştığını, 37 üzüm çeşidi olduğunu anlatmıştır (Kahraman ve Dağlı, 2013, ss. 263-48).

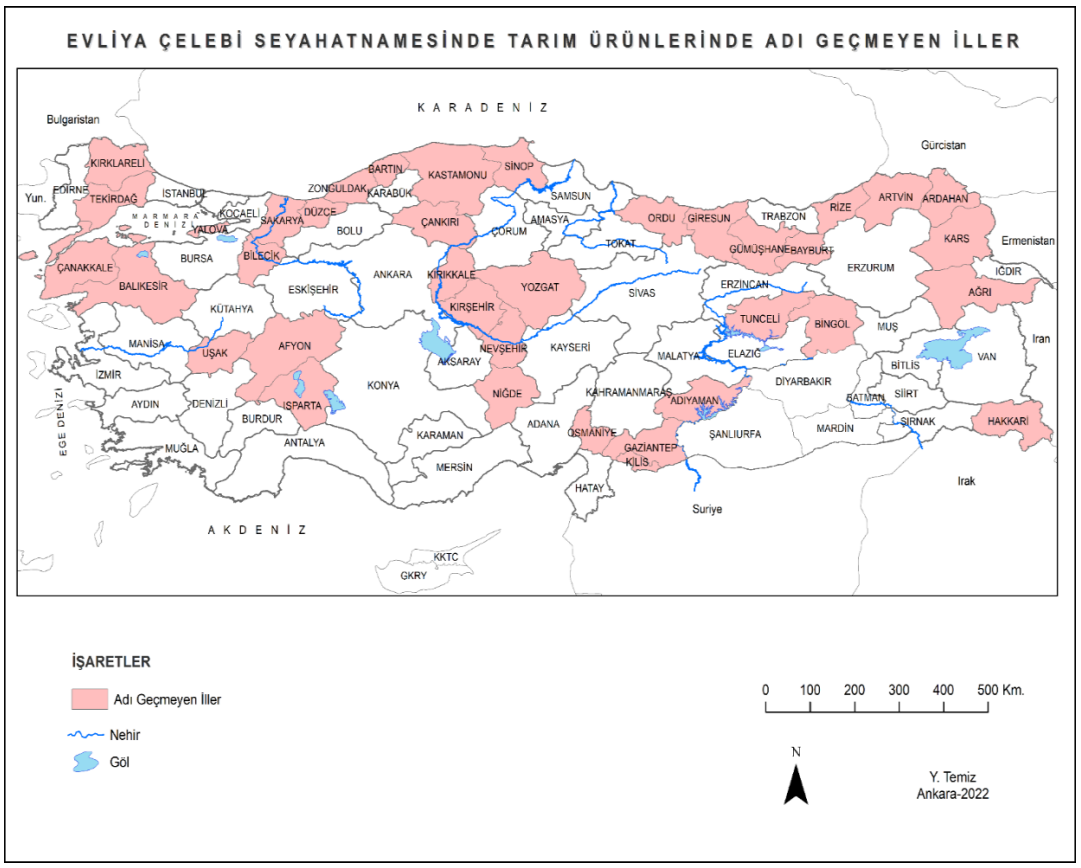
Harita 5. 4: Seyahatname tarım ürünü taramasında en çok adı geçen iller.

(**Kaynak:**Kahraman ve Dağlı, 2013).

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Adıyaman, Ağrı, Afyon, Ardahan, Artvin, Balıkesir, Bartın, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Çanakkale, Çankırı, Düzce, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Isparta, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Hakkâri, Isparta, Ordu, Sakarya, Sinop, Tekirdağ, Uşak, Yozgat, Rize ve Zonguldak illerinde ürün adı geçmemesi yazarın bu illere gitmediği anlamına gelmez. Örneğin Düzce İli 1999 tarihinde Bolu İlinden ayrılarak il olmuştur. Yine Gaziantep İli Osmanlı İmparatorluğu zamanında önceleri Maraş iline sonrasında ise Halep'e bağlı iken 1908 yılında sancak olmuştur. Yine aynı şekilde Afyonkarahisar İli de Osmanlı İmparatorluğu zamanında önceleri Bursa, sonrasında ise Kütahya'ya bağlı iken 1908 yılında sancak olmuştur. Seyahatnamede adı geçmeyen iller de bulunmaktadır. Bu iller ile ilgili herhangi bir tarımsal açıklama seyahatnamede yapılmamıştır (Harita 5.5).

Harita 5.5: Seyahatname tarım ürünü taramasında adı geçmeyen iller.

(**Kaynak:**Kahraman ve Dağlı, 2013).

5.1.3. Tarım Ürünlerinin Üretildikleri Yerden Başka Yerlere Gönderilmesi

Seyahatnamede ürün türleri dışında bunların üretildikleri yerlerden başka yerlere gönderilmeleri ile ilgili bilgiler de dikkatleri çekmiştir. Bu yöndeki anlatımlarda ürünlerin saklanma koşulları, nakliye sırasında yapılan uygulamalar ve ürünlerden üretilen mamul maddelerden de söz edilmiştir. Bu bilgilerin tarımsal ürünlerin nasıl tüketildiği ve bu ürünlerin işlenmesi için yetiştiği illerde çeşitli işletmelerin kurulduğu bilgileri de çıkarılabilir. Aynı zamanda ticari boyut dışında hediye olan tarım ürünleri, hediyelerin türleri ve gönderilme usullerinin bakımından da anlamlar taşımaktadır.

Taşıma teknolojisinin günümüzdeki gibi olmadığı Seyahatname'nin yazıldığı dönemde ürünler çok yetiştiği illerden diğer yerlere, o zamanın koşullarında çeşitli

yöntemler uygulanarak gönderilmiştir. Örneğin Maraş'tan nar fırında biraz kurutularak, deve yükü ile Sivas'a gönderilmiştir. Samsun'dan armut turşusu yapılarak, yaban üzümü ise ekşi pekmezi yapılarak fıçı içinde muhafaza edilerek İstanbul'a ulaştırılmıştır. Erzincan'da dut kurutularak başka memleketlere dağıtılmaktadır. Bu dönemde mide rahatsızlıkları için çağa kökü bitkisinin Bolu'dan bütün memlekete yük yük götürüldüğü, Aydın'dan meyan kökünün safra, balgam, nefes darlığı ve öksürük gibi rahatsızlıklara iyi gelmesi nedeniyle Anadolu illerine ve Arabistan'a doğru ticaretinin yapıldığı yazılmıştır. Kayseri'nin meşhur kimyon, pastırma ve sucuk ürünlerinin padişaha hediye olarak sunulduğu bilgisi yer almaktadır. Ankara'dan armut pamuk içinde muhafaza edilerek Asitane'ye (İstanbul) hediye olarak gönderilmiştir. Hasankeyf'ten (Batman) Siirt'e büyük şalgam hediye olarak iletilmiştir. Anlatılanlara göre karşılık olarak gönderilen şalgam delinip Siirt'e tekrar gönderilmiş bu olay savaş sebebi sayılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir'in incir ağaçları yurt dışına ihraç edilmiş, hükümet bu uygulamaya 1908 yılında yabancı devletlerin bu ağaçlardan yetiştirdikleri incirlerle kendisine rakip olması nedeniyle son vermiştir. Hükümet zeytinyağı üretimini teşvik etmiş, giderek azalmakla birlikte zeytinyağı ihraç edilen ürünler arasındadır. Bunların yanında genellikle pamuk, yabani fundalıklardan toplanan dut, meşe palamudu ve kök boyası gibi ürünler de ihraç edilmiştir. Pirinç ve şeker ise ithal edilen ürünler arasında yer almaktadır (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, 254-246). Buna göre seyahatnamede adı geçen ürünlerin ticaret ile ilgili az sayıda yayında da dile getirildiği görülmektedir (Tablo 5.3).

Tablo 5.3: Seyahatnamede ticaret ve hediyeleşmeye konu olan ürünler.

Seyahatnamede Ürün Ticareti			
Kaynak Yer	Ürün	Alıcı Yer	Toplam
ADANA	Pamuk	Bütün Ülkeye	1
AKSARAY	Nar	MARAŞ	1
AYDIN	Meyan kökü	MISIR	1
BOLU	Eğir kökü	Bütün Ülkeye	1
ERZİNCAN	Armut ve Dut	ERZURUM	2
MARAŞ	Nar	AMASYA	1
MUĞLA	Badem	Bütün Ülkeye	1
İZMİR	Üzüm	SAMSUN, ARAP ve ACEM	1

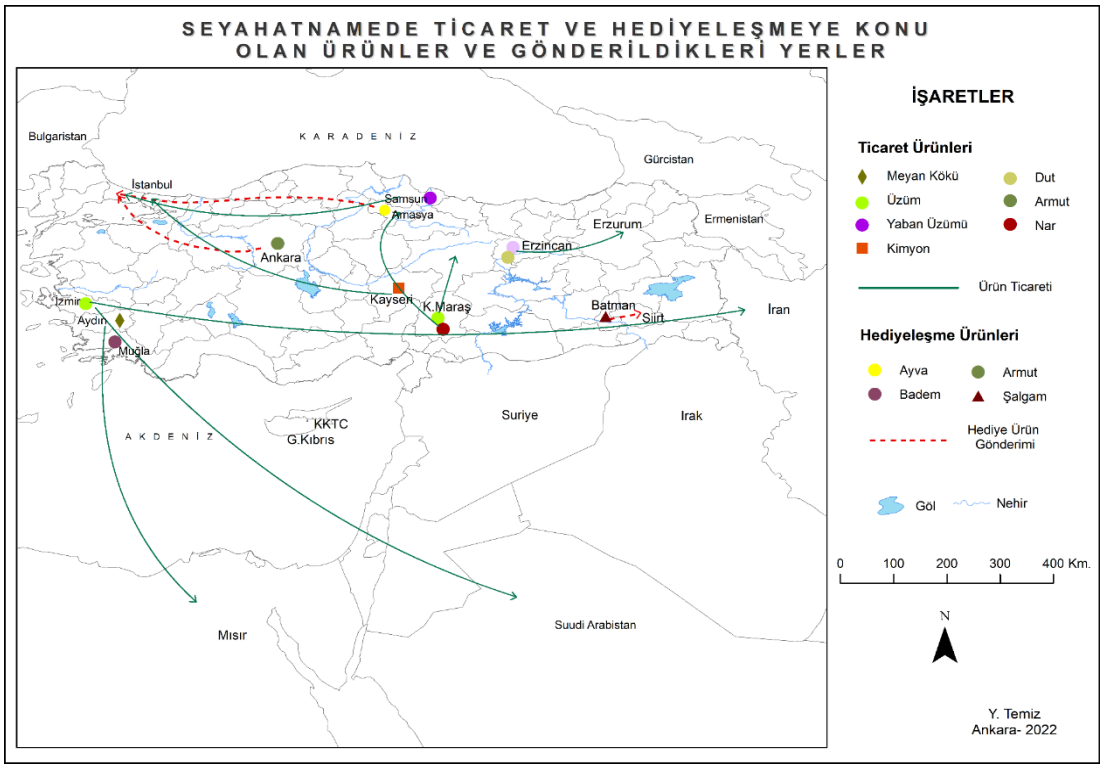
SİİRT	Nar, İncir, Zeytin	Bütün Ülkeye	3
VAN (Tat eli)	Nar, İncir, Zeytin	VAN (Bahçesaray)	3
		Toplam Ürün	15

Seyahatnamede Ürün Hediyeleşmesi			
Kaynak Yer	Ürün	Alıcı Yer	Toplam
ANKARA	Armut	İSTANBUL	1
AMASYA	Ayva	İSTANBUL	1
BATMAN	Şalgam	SİİRT	1
KAYSERİ	Kimyon	İSTANBUL	1
SAMSUN	Yaban üzümü	İSTANBUL	1
		Toplam Ürün	5

(**Kaynak:** Kahraman ve Dağlı, 2013).

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde "İzmir'den Arap ve Acem'e gönderilir" yazdığı üzüm üretiminde günümüzde sırasıyla Manisa, İzmir ve Denizli illeri önde gelmektedir (TMO, 2020 Verileri). Pamuk üretiminde Adana ili önemini korumakla birlikte, miktar olarak Şanlıurfa ili öne geçmiş bulunmaktadır (SGB, 2020 Verileri). Bolu ilinin Yeniçağa ilçesine adını veren eğir kökü bitkisi de bugün şifalı bitki olarak, parfüm ve şampuan yapımı gibi alanlarda kullanılmaktadır. Seyahatnamede "Kayseri'den bütün ülkeye gönderilir" şeklinde belirtilen kimyon üretimi İç Anadolu Bölgesi'nde yoğun olarak yapılmakta olup, kullanım alanı olarak Kayseri'de yaygındır. Seyahatnamede "Siirt'ten bütün ülkeye gönderilir" diye belirtilen fıstık üretimi ve ticareti de günümüzde önemini korumaktadır (URL 2.; Harita 5.6). Seyahatnamedeki Türkiye'de üretilen tarım ürünleri dışında bunların ticaretine dair verilen bilgiler de tarım coğrafyası bakımından önemlidir. Bu bilgilerin bugün ile karşılaştırması yapıldığında benzer ve farklı kısımlar belirlenmiştir. Böylelikle değişim ve süreklilik analizleri yapılabilecektir. Seyahatnamede geçen tarım ürünleri içinde ticaret ve hediyeleşmeye konu olan ürünler haritalanmıştır. Haritalamada gönderilen bazı yerler ile ilgili olarak genel ifadeler kullanıldığından işaretleme bugünkü sınırlar dâhilinde ve bölgeyi işaret edecek şekilde yapılmıştır (Harita 5.6).

Harita 5.6: Seyahatnamede ticaret ve hediyeleşmeye konu olan ürünler ile gönderildikleri yerler.

(**Kaynak:** Kahraman ve Dağlı, 2013).

Osmanlı'da o dönemde en çok üretimi yapılan ürün hububat olup, bunun dışında sebze ve meyve yetiştirildiği bilinmektedir. Yetiştirilen ürün miktarı pazarda satılan ürünlerden alınan vergiye göre tespit edilmektedir. Tahrir ve temettuat defterleri esas alınarak yapılan çalışmayla, XV – XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 80 çeşit meyve ve sebze yetiştirildiği tespit edilmiştir. Evliya Çelebi bunlardan 61 tanesinin adını metninde geçirmiştir. Özellikle de en çok adı geçen ürünlerin dönemin gerçekliği ile örtüşür şekilde olduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyıl kayıtlarına bakıldığında üzüm üretiminin Anadolu'da çok yaygın olduğu söylenebilir. Üzüm üretiminin yaygın olması, üzümün pekmez, şıra, pestil gibi değerlendirme şekillerinden kaynaklanmaktadır. Üzüm üretiminin XIV. yüzyılda yoğunlukla Kartal, Nif, Menemen, Beyşehir, Muğla, Alanya'da yapıldığı tespit edilirken, XIX. yüzyılda Alanya, Aydın, Beyşehir, Muğla, Çorum, Darende, Denizli, İçel'de yoğunlaştığı görülmektedir (Solak, 2008, 224-218). Evliya Çelebide geçen bilgiler Grafik 5.1 ve Tablo 5.2. incelendiğinde

üzüm, üretiminin fazlalığına paralel en çok adı geçen ürün olarak görülmektedir. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde gezdiği yerlerde daha çok bağcılık yapıldığını belirtmektedir. Bursa'da "çeşit çeşit, Muğla'da 40 çeşit üzüm vardır" şeklinde üzüm çeşitliliğini anlatmaktadır. Üzümün pekmez ve şırası yapılarak tüketildiği bilgisini vermektedir. Seyahatname'de ürün çeşitliliğinde en çok adı geçen ürün olarak üzüm ilk sırada yer almaktadır. Üzümü, nar, kiraz, armut, incir, turunç, elma, dut, kayısı, kayısı, ceviz, ayva, vişne, hurma, badem, üvez, şeftali ve çilek takip etmektedir.

Meyve üretiminde kayıtlara göre ceviz üretiminin ilk sırada yer aldığı, cevizden sonra elma, nar, armut, harnup, kiraz, kestane, incir, zeytin, kavun, karpuz, turunç, portakal, limon, narenciye, dut, fındık, kızılcık, zerdali ve erik geldiği görülmektedir. Meyvelerin üretim yerlerine baktığımızda bugün ve geçmişte yetiştirildikleri yerlerin aynı olduğu görülmektedir. Fındık, Giresun, Canik ve Trabzon'da, Turunçgiller Akdeniz Bölgesi'nde, kavun ve karpuz ise Adana ve Tarsus'ta öne çıkmaktadır (Solak, 2008, 228-226). Bu veriler seyahatnamede geçen ürün çeşitliliğiyle örtüşmektedir. Üstelik tahrir ve temettuat defterlerinden alınan bilgileri destekleyici bir belge özelliği göstermektedir. Üstelik bu defterlerde olmayan ayrıtılar ürünlerle ilgili bazı noktaların aydınlanmasında rol oynamaktadır.

Osmanlı'da XV-XIX yüzyıllar arasında sebze üretiminde soğan ve sarımsak öne çıkmaktadır. Bu ürünlerden sonra gelen sebze türleri ise fasulye, havuç, bakla, patates, patlıcan, bamya, kabak, bakla, salatalık, ıspanak, marul, pancar, turp, domates, patates, nane, maydanoz, pırasa, lahana, enginar, hindiba, semizotu ve yerelmasıdır. XV. ve XVII. yüzyılda meyve ve sebze üretiminde başta gelenler Kilis, Antep, Trabzon, Malatya, Çankırı, Erzincan, Edirne, Amasya, Harput, Muğla, Gelibolu ve Adana iken, XIX. yüzyılda Karamürsel, Nif, Kastamonu, Beydağ, Kartal, Beyşehir, Alanya, Bursa, Muğla ve Burdur olmuştur (Solak, 2008, s.231-230). Seyahatnamede bu ürünlerden sıklıkla söz edilmektedir (Tablo 5.1 ve Harita 5.1).

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, gezdiği yerlerde anlattığı sebze çeşitlerinden soğan ve sarımsaktan sıklıkla söz edilmektedir. Bu ürünlerden sonra ise sıklıkla, kereviz, kabak, tere, pırasa, börülce ve bezelyenin yetiştirildiğini belirtmektedir. Seyahatname'de en çok ürün çeşidi bulunan yerler içinde XV. ve XVII. yüzyılda meyve

ve sebze üretiminde başta gelen ilerden İstanbul, Edirne, Trabzon, Antalya, Bursa, Adana ve Muğla yer almaktadır (Tablo 5.1).

XIX. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'da tarımda görülen ilk özellik toprak faktörünün bol olmasına karşın, konar-göçer yaşamdan dolayı emek faktörünün kıt olması bunun ise tarımsal üretimi azaltmasıdır. Temettuat defterlerine göre Anadolu'da XIX. yüzyılda 40 yerde, hububat, baklagiller, yağlı bitkiler, endüstri bitkileri, yumrulu bitkiler yem bitkileri, sebze ve meyve çeşitleri olmak üzere 78 çeşit ürün yetiştirildiği tespit edilmiştir. Yetiştirilen ürünler içinde tahıl ürünleri ve ardından baklagiller üretimi önemli yer tutmaktadır. Bu ürünlerden, tütün, pamuk, üzüm ve afyon ihraç edilmektedir. Osmanlı'da vergi kayıtlarından anlaşıldığına göre, birçok çeşit hayvan yetiştiriciliğinden de vergi alınması, tarım kadar hayvancılığın da önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Yiğit, 2020, ss. 224-214). Bu bilgiler seyahatnamede yer alan anlatılarda da desteklenmektedir.

Osmanlı devleti tarafından Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonlar ve 1838 yılında imzalan Serbest Ticaret Antlaşması sonrası kendi sanayilerini gümrük duvarlarıyla koruyan Avrupa devletlerinin sanayi devletleri karşısında Osmanlı devleti rekabet gücünü kaybetmiştir. Osmanlı'da dış ticarete dair istatistikler 1878 yılından itibaren yayınlanmıştır. XVIII. yüzyıl sonu itibariyle Osmanlı ticareti 290 milyon gümüş değerindedir. Osmanlı, pamuğun yanı sıra, küçük hayvan derisi, kürk, zeytin ve tütün ihraç etmiştir (Memiş, 2008 ss. 32-17). Seyahatnamedeki ürün hareketleri ile ilgili olarak üretilen yerler ve gönderilen yerler bilgileri bulunmaktadır. Bu konuda harita 5.7 incelenebilir.

Osmanlı'da tarımsal ürünlerin hareketleri konusunda başka kaynaklar da bulunmaktadır. Trabzon limanında keten, kumaş, şarap, arpa, darı ve buğday gibi hububat ürünlerinin ticareti yapılmaktadır. Samsun ve Bafra ovalarının ürünleri başkente ulaştırılmaktadır. Trabzon limanından saraya bal, balmumu ve sadeyağ gitmektedir. Tekirdağ limanından İstanbul'a buğday ulaştırılmaktadır. Latin gemiciler Ege limanlarından üzüm ve deri satın alarak ülkelerine götürmekteydiler. İzmir limanına gezginler özelikle uğramaktadırlar. Bu limandan ipek, afyon, balmumu, pamuk, kuru üzüm gibi ürünler ihraç edilmektedir (Doğru, 1995, 132-130). İlgili araştırmalar resmi kayıtları gösterirken Evliya Çelebi'nin de seyahatlerinin genellikle resmi görevli olarak yaptığı

unutulmamalıdır. Böylelikle devletin resmi kayıtlarına da hâkim olduğu düşünülecek olursa seyahatnamedeki verilerin işlevi daha fazla öne çıkmaktadır.

XVIII. yüzyılda İstanbul'a buğday ve un Trakya'dan Tekirdağ limanından Bulgaristan'dan veya kuzey steplerinden, Batı Anadolu'dan ve Mısır'dan gemilerle gelmektedir. Tekstilde Ankara sofları Avrupa'da en çok aranan kumaştır. Denizli, Borlu, Isparta, Karaman, Tire, Menemen Çorum Tokat ve Kastamonu'da üretilen pamuklu kumaşlarda ülkenin her yerine gönderilmektedir. Avrupa'nın makine ürünü dokumalarının Türk ürünlerinin XIX. yüzyılda yerini almasına kadar Anadolu önemli bir tekstil merkezidir. Bursa şehri XVI. yüzyılda İran'dan gelen ipeğin, Arap ve Hint baharatlarının önemli bir pazarı durumundadır. İzmir şehri kaba pamuklu üretim merkezi ve Avrupa'ya ihraç edilen bir merkez konumundadır (İnalcık, 2009, ss. 307-302). Bu üretimlerin tarıma dayalı olarak gerçekleşmesi tekrar Anadolu ve Trakya'da yapılan tarımsal üretime odaklanmayı gerektiriyor. Seyahatnamedeki bilgilerin bir de bu açıdan değerlendirilmesi gerekir.

XVIII. yüzyıldan itibaren pamuk, tütün, buğday, üzüm, incir, fındık ve zeytin gibi ürünlerin ihracatı olumlu yönde bir gelişme olmasına karşın, Osmanlı tarımını değişim ekonomisine geçmeye yetmemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ihracat, ulaşım sağlanan bölgelerde pazara yönelik aile işletmeciliği oluşmuştur. Tarımda kapitalizm süreci de böylece kıyıdan iç kesime doğru yayılmıştır. Reayanın mülksüzleştirilmemesi ise serbest işgücünün oluşumunu engellemiştir (Şahinöz, 2001, ss. 219-217). Osmanlı ekonomisindeki kırılgan dengeler bir şekilde tarımsal üretim ile ilişkili olarak şekillenmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Osmanlı'nın tarımsal ürünlerinden pamuk, incir, zeytin, eğir kökünün yetiştirildikleri yerlerden bütün ülkeye gönderilen, ticarete konu olan ürünler olduğunu belirtmiştir. Bazı ürünleri anlatırken örneğin, İzmir'in narı cihanı tutmuştur, Urfa'nın narı bütün âlemde beğenilir şeklinde anlatmıştır. Cihanı tutmuştur, bütün âlemde beğenilir ifadeleriyle anlattığı ürünlerin, birçok yere gönderildiği gibi bir anlam çıkarmamız da olasıdır. Döneme dair belgelerin incelenmesiyle yapılan araştırmalarda da bu ürünlerin adı geçmektedir. Osmanlı'nın başlıca ihracat ürünlerini, pamuk, tütün, incir, tahıllar (buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar), meşe palamudu, fındık ve zeytinyağı oluşturmuştur. 1876-1908 yılları arasında bu ürünler ihracatının yapıldığı

İzmir, Adana-Mersin, Samsun ve Trabzon limanları ihracatın %68-%72'lik kısmını oluşturmuştur (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, ss. 41-39). Pirinç Orta Anadolu'nun kuzey kesimlerinden Kırım'a ve İstanbul'a ticaret ürünü olarak gönderilmektedir. Pirinç sulamaya dayalı bir ürün olduğundan, sulama yatırımı gerektirir Büyük devlet çiftliklerinde ortakçılar tarafından üretilmiştir (Keyder ve Tabak, 1998, s.74). Üzüm üretimi de Anadolu'nun hemen her bölgesinde yapılmaktadır. Tüm ihraç ürünleri içerisinde % 15 - % 20'lik oranı bulan kuru üzüm ihracatında Aydın ve Bursa vilayetleri söz sahibidir (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, s. 184). Anadolu ve Trakya tarımının XVII. yüzyıldaki panoramasını bugünkü ürün çeşitliliği ile de karşılaştırabiliriz. 2019 yılı verilerine göre en çok ihraç edilen tarımsal ürünün % 41,1'lik oran ile buğday ve buğday ürünleri, en az ihracatı yapılan tarımsal ürünün ise % 18'lik oranla baharatlar olduğu görülmektedir. 2009 yılı verilerine göre en çok ithal edilen tarımsal ürünü 1.518 ton ile soya fasulyesi, en az ithal edilen tarımsal ürün ise spirulina yani yosun tozu olmuştur. O zamandan beri ürün çeşitliliği artmış çay, domates, şeker pancarı gibi ürünler tarımsal ürün türlerine eklenmiştir.

5.1.4. Türkiye'deki Güncel Tarımsal Ürün Çeşitliliği ile Karşılaştırma

Seyahatname'de geçen tarım ürünleri ile TUİK'ten alınan tarım ürünü verileri seyahatnamenin yazıldığı zamandan günümüze ürün çeşitliği, dağılımı, ticareti vb. ne gibi değişikler olduğunun belirlenebilmesi amacıyla karşılaştırılmıştır. Bunun için seyahatnamenin yazıldığı dönemde en çok-en az ürün çeşitliliğine sahip iller ve bölgelerden beşer tanesi esas alınarak günümüzdeki ürünlerin çeşitliliği ve dağılışı ile karşılaştırılmıştır. Coğrafyanın değişim ve süreklilik konusunun önemini açıklamak açısından verilerin karşılaştırılmasını yapmak ilgili konulardaki değişimi belirleyebilmek için gereklidir.

Antalya ili, tarım ürünleri çeşitliliği ürün çeşitliliği bakımından, günümüzde de yerini korumuş, seyahatnamede ürün çeşitliliğinde başta yer alan illerden Van, Aydın, İstanbul, Edirne, İzmir ve Şanlıurfa'dan sonra gelen Antalya ili, günümüzde 122 ürün çeşidi ile birinci sırada yer almaktadır. Diğer illerimiz ise yerini, Ankara, Burdur, Bursa ve Balıkesir illerine bırakmıştır. Antalya'nın birinci sırada yer almasında iklim olarak kışın çok soğuk geçmemesi ve buna bağlı olarak seracılığın yaygın olarak yapılması rol oynamaktadır. Yine o dönemde ürün çeşitliliğinde birinci

sırada olan İstanbul ilinin günümüzde liste ilk beşte olmaması İstanbul'da yapılaşmanın hızlı olarak artması, tarım arazilerinin yerini yapılaşmaya bırakması ile açıklanabilir. Seyahatnamenin yazıldığı dönemde ürün çeşitliliği bakımından birinci sırada bulunan Van'da günümüzde TUİK verilerine göre 42 çeşit ürün, ikinci sırada bulunan Aydın'da, günümüzde 94 çeşit, üçüncü sırada bulunan İstanbul'da 89, dördüncü sırada bulunan Edirne'de ise günümüzde 72 çeşit ürün bulunmaktadır.

Seyahatname'nin yazıldığı dönemde Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yetiştirilen nar günümüzde de bu bölgede önemini korumaktadır. Türkiye'de nar üretiminde Akdeniz Bölgesinde ilk beş sırada Antalya, Mersin, Denizli, Adana ve Hatay gelmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Adıyaman, Siirt ve Batman olarak sıralanmaktadır. Bölgelere göre nar üretimine baktığımızda Akdeniz Bölgesi birinci, Ege Bölgesi ikinci, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise üçüncü sırada yer almaktadır (Şimşek ve Gülsoy, 2017, s.32). Günümüzde en çok ürün çeşitliliğine sahip iller şu şekildedir (Harita 5.6; Tablo 5.4).

Tablo 5.4: Türkiye'de tarım ürünlerinin illere göre çeşitlilik durumu (2020).

SIRA	İL	ÜRÜN TOPLAMI	SIRA	İL	ÜRÜN TOPLAMI
1	ARDAHAN	17	43	ELAZIĞ	66
2	KARS	20	44	KAYSERİ	66
3	BAYBURT	23	45	KIRKLARELİ	66
4	AĞRI	29	46	ADIYAMAN	67
5	MUŞ	38	47	BİLECİK	68
6	SİİRT	38	48	KARABÜK	68
7	IĞDIR	39	49	SİNOP	68
8	TUNCELİ	39	50	AMASYA	71
9	BATMAN	41	51	KOCAELİ	72
10	VAN	42	52	EDİRNE	72
11	RİZE	43	53	SAKARYA	72
12	KİLİS	44	54	BARTIN	73
13	GÜMÜŞHANE	45	55	ÇORUM	76
14	BİTLİS	46	56	TOKAT	77
15	HAKKÂRİ	47	57	KASTAMONU	79
16	ŞIRNAK	48	58	ÇANAKKALE	80

17	BOLU	50	59	KAHRAMANMARAŞ	81
18	NİĞDE	53	60	ISPARTA	81
19	ÇANAKKALE	56	61	MERSİN	82
20	ÇANKIRI	56	62	TEKİRDAĞ	84
21	KIRIKKALE	56	63	YALOVA	86
22	TRABZON	56	64	UŞAK	87
23	MARDİN	56	65	İSTANBUL	89
24	ARTVİN	57	66	KONYA	90
25	ZONGULDAK	57	67	ESKİŞEHİR	92
27	GAZİANTEP	58	68	ADANA	93
28	ERZİNCAN	60	69	AYDIN	94
29	AKSARAY	60	70	MUĞLA	94
30	ERZİNCAN	60	71	AFYONKARAHİSAR	95
31	SİVAS	60	72	HATAY	95
32	ORDU	60	73	KÜTAHYA	95
33	KIRŞEHİR	61	74	MANİSA	96
34	ŞANLIURFA	61	75	DENİZLİ	97
35	GİRESUN	62	76	SAMSUN	99
36	NEVŞEHİR	62	77	BALIKESİR	103
37	DÜZCE	63	78	İZMİR	106
38	DİYARBAKIR	64	79	BURDUR	108
39	ERZURUM	64	80	BURSA	112
40	OSMANİYE	64	81	ANKARA	114
41	YOZGAT	64	82	ANTALYA	122
42	MALATYA	65			

(**Kaynak:**TUİK Verileri, 2020).

En fazla ürün çeşitliliği olan iller; Antalya (122 çeşit ürün), Ankara (114 çeşit ürün), Bursa (112 çeşit ürün), Burdur (108 çeşit ürün), ve İzmir (106 çeşit ürün) olarak belirlenmiştir. Seyahatname'de ürün çeşitliliği yönünden birer ürünle bahsedilen iller, Batman, Çorum, Elazığ, Malatya, Muş, Samsun'dur. TUİK'ten elde edilen verilere göre, ürün çeşitliliği en az olan iller, Ardahan (17 çeşit ürün), Kars (20 çeşit ürün), Bayburt (23 çeşit ürün), Ağrı (29 çeşit ürün), Muş ve Siirt (38 çeşit ürün) olarak sıralanmaktadır. Burada geçen bazı illerin alan itibariyle küçük olması ve bazılarında da iklim itibariyle karasallığın öne çıkmakta olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin gezdiği fakat tarım ürünleri bilgilerine değinmediği iller olan Adıyaman, Ağrı,

Afyon, Ardahan, Artvin, Balıkesir, Bartın, Balıkesir, Bayburt, Bilecik, Bingöl, Çanakkale, Çankırı, Diyarbakır, Düzce, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Isparta, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Mardin, Nevşehir, Niğde, Hakkâri, Isparta, Ordu, Sakarya, Sinop, Şanlıurfa, Tekirdağ, Uşak, Yozgat, Rize ve Zonguldak illerimizin bilgileri de günümüz itibariyle edinilmiştir.

TUİK verilerine göre ürün gruplarının kaç çeşit üründen meydana geldiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Meyveler, içecek ve baharat bitkileri (kimyon, çörekotu vd.), Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler (pamuk, fiğ, İtalyan çimi vd.), sebzeler ve süs bitkileri gül, sümbül, şebboy gibi çiçek türlerinin yanında diğerleri iç mekân süs bitkileri, dış mekân süs bitkileri, kesme çiçekler gibi gruplar altında dört gruba ayrılmıştır (Tablo 5.5).

Tablo 5.5: Türkiye'de tarım ürünlerinin ürün gruplarına göre çeşitliliği (2020).

Ürün Grubu	Ürün Çeşidi Toplamı
Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkileri	48
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler	47
Sebzeler	39
Süs Bitkileri	22

(**Kaynak:**TUİK Verileri 2020).

Bu illerin çoğunlukla seyahatnamenin yazıldığı dönemden sonra il oldukları görülmüştür. Seyahatnamede geçen bazı ürünlerin kebbatın isminin kebbet olarak günümüzde kullanıldığı, duta benzer bir çeşit ürün olan habbül - leziz isimli ürünün ise piyasada yer almadığı görülmüştür. Ankara armudu ise günümüzde Korkuteli karyağdı armudu olarak tescillenmiş durumdadır. Malatya ilinde öne çıkan elmanın yerini günümüzde kayısı almıştır. Seyahatnamede Tokat'ta ve Manisa'da belirtilmeyen üzüm bugün bu illerimizde öne çıkmaktadır. Şırnak'ta nar ve incir yetiştiriciliği önemini korumaktadır. Batman ilinde beyaz şalgamın yok olmaması ve tohumunu korumak amaçlı çalışmalar yapılmıştır. Seyahatnamede Diyarbakır'ın kavununun meşhur olduğu bütün ülkeye hediye gittiği belirtilmiştir. Ancak karpuzun meşhur olduğu konusunda bilgi yoktur. Günümüzde ise Diyarbakır karpuzu ile anılan bir il durumundadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Mardin'de pamuk, kavun ve karpuz ürünlerinin bolluğundan bir ekilip iki kere mahsul alındığından söz edilmiştir.

Mardin ilinde günümüzde öncelikle tahıl tarımı, endüstri ürünlerinde de mısırdan sonra pamuk üretimi gelmektedir. Yaz sıcaklığının pamuk verimini düşürmesi nedeniyle pamuk ekimi ikinci ürün olarak azalmıştır. Bugün Mardin ili Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin pamuk üretiminde üçüncü sırada gelmektedir. Mardin'de meyve üretiminde ilk sırada üzüm yer almakta, diğer önde gelen ürünleri ise zeytin ve adına festival yapılan kirazdır. Son yıllarda Antep fıstığı bahçelerinin de kurulduğu görülmektedir (Acıbuca ve Doğan 2021, ss. 222-219).

Seyahatname'nin yazıldığı XVII. yüzyıldan bu yana yeni yetiştirilen ürünlerle ürün çeşitliliğinde artış kaydedilmiştir. Örneğin, bir portakal çeşidi olan Washington Navel 1945 yılında Kaliforniya'dan Antalya'ya getirilmiş oradan Türkiye'ye yayılmıştır. 2018 yılı verilerine göre Türkiye'de 4.902.052 ton turunçgiller üretiminin 1.900.000 tonunu portakal üretimi oluşturmuştur. Portakal üretiminde bulunan ülkeler arasında Türkiye 10. sırada yer almaktadır. Dünya üretimindeki payı ise % 2,51 olup, 50.806 hektar alanda portakal üretimi yapılmaktadır (Eryılmaz, 2020, ss. 13-2). Yine patates bitkisi de yabancıların bu bitkiyi Osmanlı İmparatorluğu'nda tanıtmasıyla başlamıştır. Fransız Konsolosu bu yeni ürünü Harput'a getirmiştir. Patates üretimi yavaş ilerlemiş 1880 yılına değin büyük oranlara ulaşılmamıştır. Avrupa'dan getirilen ateş düşürücü ilaçların yapımında kullanılan okaliptüs ağaçlarının da ekimi 1893 yılından itibaren müsait olan yörelerde yapılmıştır (Gündoğan, A.Z., ve Gündoğan Özok, N., 2008, 259-256).

Bunun yanında sonradan önemi artan bitkiler de mevcuttur. Bunlardan kapari bitkisi üzerinde hiç durulmayan, halk ilacı olarak tanınan bazı yörelerde ise turşu yapıp tüketilen bir bitki iken, 1980'lerin sonundan itibaren önemli bir ihraç ürünü haline gelmiştir. Türkiye son zamanlarda 3-4 bin tona ulaşabilen ihracatıyla bu bitkinin ihracatında söz sahibi olmaya başlamıştır (Akgül, 1996, s. 127). Seyahatnamede Muğla'da yetiştiği belirtilen aselbent ağacı ile sığla yağının birleşiminden şifalı ilaç yapılmaktadır. Aselbent ağacı da halk arasında günümüzde fazlaca bilinmemektedir. Seyahatnamede sarımtırak lezzetli bir yemiş olarak bahsedilen habbül leziz yemişi de günümüzde isim olarak bilinmemektedir. Bu yemişin günümüzde olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu yemişin isminin halk arasında günümüzde farklı isimle bilinmesi nedeninden kaynaklanmış olabilir. Günümüzde bu tanıma uygun olarak bir fıstık çeşidi olarak bilinen kaju meyvesi karşılık olarak düşünülebilir.

TUİK verilerine göre günümüzde en çok tarım ürünü bulunan iller sırasıyla, Antalya 122, Ankara 114, Bursa 113, Burdur 109 ve İzmir 106 ürün çeşitliliğine sahiptir. Bu illerden Ankara'da yoğunlukla sebze ve tahıl çeşitleri hâkimken diğer iller Antalya, Bursa, Burdur ve İzmir'de ise sebze ve meyve çeşitliliği öne çıkmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, XVII. yüzyılda Evliya Çelebi tarafından yazılmış olan seyahatname tarım ürünleri temasıyla taranmıştır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi içinde o zamanda yapılan tarımsal faaliyetler, yetiştirilen ürünler hakkında genel bir analiz yapılmıştır. Yazar, gezdiği bazı illerde tarımsal ürün konusuna girmediğinden, belirtilen illerde ürün bilgisi verilememiştir. Aynı zamanda elde edilen bilgiler günümüz verileri ile de karşılaştırılmıştır.

Karşılaştırmada, Seyahatname'nin yazıldığı dönem ile günümüz Türkiye'sinde bulanan şehir sayısının aynı olmaması, yeni kurulan şehirler mekânsal sınırlamada güçlük oluşturmuştur. Ayrıca tarım ürünleri arasında kıyaslama yapmada ürün türleri ve adlarının tam olarak benzeşmemesi bir diğer güçlük olmuştur. Tarım ürünlerinde üretim miktarları verisine ulaşılamadığından bu faktör kapsam dışı bırakılmıştır. TUİK'ten alınan verilerde bazı ürünlerin ikişer ürün grubunda geçmesi ve süs bitkileri grubunda bulunan çiçek isimlerinin de iç mekân süs bitkileri, dış mekân süs bitkileri gibi gruplanarak yazılması dolayısıyla süs bitkileri karşılaştırma yapılması sınırlı kalmıştır. Çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar şöyle sıralanabilir.

XVII. yüzyılda insan ve hayvan gücüne dayalı tarımın yapılması nedeniyle verim düzeyi düşük kalmaktadır. Önceleri timar sahipleri, sonraları ise mültezimler tarafından toplanan vergiler zaten düşük verim alan çiftçiler için ekonomik anlamda sorun teşkil etmiştir. Seyahatnamenin yazıldığı dönemde teknoloji gelişmiş düzeyde olmadığından gübre, ilaç vb. kullanılmadan yapılan tarımsal faaliyetlerden elde edilen ürün miktarı ve dolayışla elde edilen düşük düzeyde kalmış olmalıdır. Ulaşım imkânları günümüzdeki gibi olmadığından ürünlerin pazarlanması yetersiz durumdadır. Bu genel sorunlar çerçevesinde seyahatnameden ürün miktarı ile ilgili net bir veriye ulaşılamamıştır. Bu konudaki eksiklik tahrir deflerinden alınacak bilgilerle tamamlanabilir.

XVII. yüzyıldan günümüze değin Türkiye'de yetiştirilen bitkiler bakımından değişimler olmuştur. Seyahatnamenin yazıldığı günden günümüze, artan ulaşım ve haberleşme imkânları ile ülkelerarası ticaret artmış, dolayısıyla başka yörelere ait ürünler de üretilmeye ve tüketilmeye başlanmıştır. Örneğin çay tarımı XX. yüzyılın

başında deneme ile başlamış ancak Cumhuriyet sonrası düzenli üretim yapılabilmiştir. Seyahatnamede 61 adet ürün ismi geçirilmiştir. Adı geçmeyen ancak o dönemde de bilinen Hünnap bitkisi Batı ve Güney Anadolu'da yetiştirilmektedir. Buna benzer eksik ürün isimleri de olabilmektedir. Temettuat ve Tahrir defterleri taramalarında da 80 çeşit üründen söz edilmiştir. Resmi veri ile Evliya Çelebi'de geçen anlatılar birbirini desteklemektedir.

Coğrafyacılar açısından seyahatname yazıldığı dönemdeki tarım ürünlerinin yetiştiği alanlar, bu alanlardaki iklim durumunun o günden günümüze değin ne gibi değişikler olduğu, bu ürünlerin dağılış durumları gibi konularda çalışmaların yapılması önem taşımaktadır. Bazı ürünlerin yerel özellikte olması, bazı türlerin artık yetiştirilmemesi ya da dar bir alanda kalması gibi durumlar söz konusudur. Bu çalışma ile ürünlerin tekrar hatırlanmasına dikkat çekilmiştir. Örneğin yöreye has armut, kiraz, erik türleri günümüzde kalkınma planlarında da geçen yerel üretimlerin desteklenmesi ve yok olmasının önüne geçilmesi bağlamında önemli görülmüştür.

Tarımla ilgili tarihsel çalışmalar için seyahatnamelerin bir kaynak olarak kullanılması önerilmiştir. Yazıldıkları dönemde yetiştirilen tarım ürünlerinin neler olduğu, bu ürünlerin ekonomik olarak gelir getirici etkisi üzerine araştırmalar yapılması bakımından seyahatnameler tamamlayıcı kaynak olarak düşünülebilir. Kimi zaman gözden kaçan bazı özel bilgilerin seyyahın dikkati sayesinde ortaya konulabileceği görülmüştür.

Seyahatnamelerde birçok coğrafi bilgi bulunduğu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda sıklıkla belirtilmiştir. Araştırmanın bulguları bu sav için kanıt niteliği taşımaktadır. Buna göre sadece tarım ürünleri değil, yeryüzü şekilleri, afetler gibi başka temalarla da seyahatnamelerde coğrafi analizler yapılabilir.

Araştırma sırasında Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinin tüm ciltlerinin olduğu baskılara sadece kütüphanelerden ulaşmak mümkün olmuştur. Basımın sadece bir yayınevi tarafından yapılması dolayısıyla tüm ciltleri kapsayan kitapların basımının daha yaygın ve sayıca fazla yapılması erişilebilirliğinin artırılması gereklidir. Bu eserin akademik çevreler, öğrenciler ve halk arasında daha fazla tanınması anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Acıbuca, V. ve Doğan, Y. (2021). *Sosyo ekonomik yapısıyla Mardin.* Mardin: Artuklu Üniversitesi.

Ak, M. (2009). Seydi Ali Reis. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 37, 21-24.

Akgül, A. (1996). Yeniden keşfedilen lezzet: Kapari. *Gıda*, 21(2), 119-127.

Akova Balcı, S. (2021). *Tarım coğrafyası.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.

Aliağaoğlu, A. (2019). Tarihsel süreçte Dünya'da ve Türkiye'de tarım alanında çalışmalar. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17(2), 5.

Arslan, İ. (2014). *Osmanlı dünyasında köyler ve köylüler.* İstanbul: Yaylacık Matbaası.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2021). Ankara İl Tarım Orman Müdürlüğü tarımsal destek verileri. https://ankara.tarimorman.gov.tr/

Akkaya, M. (2017). Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde "Üsküdar". *Kesit Akademi Dergisi*, 3 (11), 321-338.

Atalay, H.C.İ. (2021). *Genel coğrafya*, İzmir: Meta Basım Matbaacılık.

Atalay, H.C.İ. (2005), Genel beşeri ve ekonomik coğrafya. İzmir: Meta Yayıncılık.

Aysu, A. (2002). *1980 – 2002 Türkiye'de tarımda yapılanma(ma) tarladan sofraya tarım.* İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları.

Aysu, A. (2020). *Osmanlı'da tarım politikaları.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Baydil, E. (2004). *Coğrafyaya giriş.* Ankara: Pegem Yayıncılık.

Çakmakçı, C. (2006). İbn Battûta Seyâhatnâmesi'nde Türkçe kelimeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 159-168.

Çelik, M. S. (2019). Gerçüş şalgamı yeniden hayat buluyor. Dogruhaber.com.tr adresinden erişildi.

Çelik, G. (1991). Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskân politikası. *Divan: Disiplinlinler Arası Çalışmalar Dergisi,* 6, 60.

Çetin, F. (2015). Evliya Çelebi ile Nil boyunca seyahat. *Akademik İncelemeler Dergisi*,10 (1), 1-29.

Dankoff, R. (2021). *Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin dünyaya bakışı*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Demir, U. (2015). Yasaklanan ve sansürlenen bir kitabın macerası: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk baskıları. *Marmara Üniversitesi Dergisi*, 46 (46), 193-212.

Dinler, Z. (2014). *Tarım ekonomisi*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Doğan, M. ve Doğan Ö. (2018*). Beşeri ve ekonomik coğrafya*. Ankara: Vadi Grup Basım.

Doğan, N. (2004). On yıllık dönemde gümrük birliği'nin etkileri ve sonuçları üzerine bir değerlendirme. *Mevzuat Dergisi*, 7 (79), 3-1.

Doğan, M. (2005). Türkiye ziraatinde makineleşme: Traktör ve biçerdöverin etkileri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi,* 64, 67-70.

Doğanay, H. (1995). *Türkiye ekonomik coğrafyası*. İstanbul: Öz Eğitim Basım Yayın Dağıtım.

Doğanay, H. (2017). *Ziraat coğrafyası.* Ankara: Aktif Yayınevi.

Doğanay, H. ve Doğanay S. (2020). *Coğrafya'ya giriş.* Ankara: Vadi Grup Basım.

Doğanay, H. ve Çoşkun O. (2020). *Tarım coğrafyası.* Ankara: Soncağ Yayıncılık.

Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman, A.N. (2015). Türkiye'de tarım sektörünün iktisadi gelişi ve sorunları: Tarihsel bir bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 8 (1), 29-41.

Direk, M. (2012). *Tarım tarihi ve deotonloji*. Konya: Eğitim Kitapevi.

Doğru, H. (1995). *XVIII. Yüzyıla kadar Osmanlı kentlerinin sosyal ve ekonomik görüntüsü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Eryılmaz, Z. (2020). Portakal yetiştiriciliği. Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü.

Eriş, A. (2018). Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım ve Ali Numan Kıraç. 5. uluslararası baraj güvenliği sempozyumu. (1-2). Ali Numan Kıraç Tarım Çalıştayı Bildiri Kitabı, İstanbul.

Etik, B. Güven, F. ve Kalkan, B. (2021). *Evliya Çelebi gönlünü dinle ama her istediğini verme*. İstanbul: Destek Yayınları.

Emek, S. (2019). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde anlatılan Kudüs üzerine coğrafi bir inceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl tarımı.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

Gökmen, B. (2016). *Osmanlı'da ziraat.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gümüşçü, O. (2017). *Coğrafyaya davet.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Gümüşçü, O. (2018*). Kaynaklarıyla tarihi coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Güngördü, E. (2006). *Eğitim fakülteleri için Türkiye'nin beşeri (nüfus –yerleşme) ve ekonomik coğrafyası.* Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Gürol, C. A. (2012). *Bir tarım coğrafyası örneği: Türkiye'de tıbbi ve aromatik bitki yetiştiriciliği ve kullanım alanları*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Gündoğan, A. Z. ve Gündoğan Özok, N. (2008). *Donald Quataert Anadolu'da osmanlı reformu ve tarım 1876 – 1908.* İstanbul: Yaylacık Matbaacılık.

Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda sosyal yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar 1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

İnan, C. A., (2016). Türkiye'de göç politikaları: İskân kanunları üzerinden bir inceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 10-13.

Karabağ, H. (2017). Osmanlı'nın tarımsal mirası ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kırsal kesimin kalkınmasına yönelik çalışmalar (Bursa örneğinde). *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (32), 225-237.

Karaboğa, D. V. (2012). Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde tarıma etki eden faktörler ve bu faktörlerin ortaya çıkardığı sonuçlar. *International Journal of Social Science*, 5 (6), 313-327.

Karagöz, F. G. (2012). 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretimin hukuki olarak korunması. *I. Türk Hukuk Tarihi Bildiriler,* İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2013). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi I- II.* İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Kalaycı, İ. ve Kızılkaya, O. (2012). Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti ve yerleşim birimleri üzerine bir değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (18), 361-378.

Keyder, Ç. ve Tabak, F. (1998). *Osmanlı'da toprak mülkiyeti ve ticari tarım*. İstanbul: Numune Matbaacılık.

Kıroğlan, F. (2019). *Cumhuriyetin ilânından günümüze tarım coğrafyası alan yazımı*. (Yüksek Lisans Tezi). Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.

Koçak, E. (2019). *Polatlı İlçesi tarım coğrafyası*. (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

Matrakçı Nasuh (1976). *Beyân-ı Menazil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleyman Han.* Hüseyin Gazi Yurdaydın (Hazırlayan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mazoyer, M. ve Roudart L. (2009). *Dünya tarım tarihi Neolitik Çağ'dan günümüzdeki krize.* Ankara: EPOS Yayınları.

Memiş, N. (2008). *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik yapı ve dış ticaret.* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ormak, H. (2022). 2022 Yılında verilecek tarımsal destekler. *Tarım ve Orman Dergisi,* 1-2.

Özgen, B. (1995). *Enstitüleri ve tarım*. İzmir: Final Matbaacılık.

Özgen, N. (Ed). 2016. *Beşeri Coğrafyada araştırma yöntemleri ve teknikler*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Özkök, B. (1995). *Köy Enstitüleri ve tarım*. İzmir: Final Matbaacılık.

Özay Diniz, Y. (2017). *Evliya Çelebi'nin acayip ve garip dünyası*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Özcağlar, A. (2014). *Coğrafyaya giriş.* Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.

Özçağlar, A. (2015). Tarım alanlarının coğrafi dağılışının doğal çevreyle ilişkisi. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Sempozyum Bildirisi,* 131-150.

Özyalçıner, A. (2017). *Evliya Çelebi seyahatname.* İstanbul: Alfa Basım Yayın ve Dağıtım.

Özür Karakaş, N. (2015). Strabo'nun coğrafyası. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi,* 30, 70-79.

Polatçı, T. (2011). Osmanlı batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris Sefaretnamesi'nin önemi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 252-255.

Solak, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Meyve ve Sebze Üretimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 217-231

Şahinöz, A. (2011). *Neolitik'ten günümüze tarım ekonomisi ve politikaları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Şeker, M. (2018). *İbn Eca Seyahatnâmesi bir Türk seyyahın kaleminden*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Şimşek, M. ve Gülsoy, E. (2017). Güneydoğu Anadolu Bölgesinin nar potansiyeli konusunda bir araştırma. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 31-41.

Tarımsal Ekonomi ve Politikaları Geliştirme Enstitüsü. (2020). *Tarım ürünleri piyasaları pamuk* (2020). Ankara: Tarımsal Ekonomi ve Politikaları Geliştirme Enstitüsü.

Tezcan, N. (2019). *Seyyahın kitabı Evliya Çelebi üzerine makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Tekeli, S. (1985). Kristof Kolomb'un haritasına dayanarak en eski Amerika haritasını çizen Türk Amirali Piri Reis. *Araştırma Dergisi,* 1 (3), 659-660.

Tezel, Y.S. (1971). Cumhuriyetin devraldığı tarım yapısının tarihi oluşumu hakkında bazı düşünceler. *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 24 (26), 4.

Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü (2020). *2020 Yılı kuru üzüm sektör raporu* (2021). Ankara: Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü

Türkay, C. (1999). *Osmanlı Türklerinde coğrafya.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2020). *Ekonomik coğrafya küreselleşme ve kalkınma.* İstanbul: Çantay Kitapevi.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Ziraat Mühendisleri Odası. (2018). *Buğday raporu* (2018) Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Ziraat Mühendisleri Odası.

Uzuntepe, G. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba (Turgutlu 1856-1897).* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üstüner, A. (2019). Klasik Çağ sonrası Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türk Araştırmaları Literatür Dergisi,* 17 (33), 41-104.

Yaramışlı, Y. (2020). *Türkiye'de organik tarımın zamansal ve mekânsal gelişimi.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yazıcı, H. (2009). Seyahatname. *İslam Ansiklopedisi.* 37, 11-13.

Yazıcı H. ve Koca H. (2014). *Türkiye coğrafyası ve jeopoliği*. Ankara: Pegem Akademi.

Yerasimos, M. (2018). *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi'nde yemek kültürü.* İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Yiğit, İ. (2020). XIX. Yüzyıl Anadolu'sunda tarımsal ürün çeşitliliği, *Doğu Coğrafya Dergisi,* 25(43), 209-236.

URL 1. "Evliya Çelebi". yoktez.gov.tr

URL 2. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).

ÖZGEÇMİŞ
KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0002-7500-2487
Adı Soyadı	Yeliz TEMİZ
Doğum Yeri	ANKARA
Doğum Tarihi	11.08.1977

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Anadolu Üniversitesi
Fakülte	İktisat Fakültesi
Bölüm	Kamu Yönetimi

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Ankara Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Coğrafya (Tezsiz Yüksek Lisans)

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	YÖKDİL (22,5)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Gazi Üniversitesi
Görevi/Pozisyonu	Şef (Öğrenci İşleri)
Tecrübe Süresi	25 Yıl

Katıldığı Kurslar

Kurslar	Halk Eğitim Bilgisayar Programcılığı
	Beltek Bilgisayar Donanım Bakım Onarım
	Beltek Güzel Konuşma Sanatı
	Halk Eğitim A2 Düzey İngilizce
Projeler	

İletişim

Adres	Keçiören / ANKARA
E-Mail	yeliz.temizz@hotmail.com